

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

SÁRKÖZY PÉTER: Kérdések
a Római Magyar Akadémiáról

LŐKÖS ISTVÁN: A horvát, a szerb
és a szlovák Ady-kultuszról

SZAKOLCZAY LAJOS:
Futkosó napló

7

XXXV. évfolyam
2022. július
630 Ft

ÉLET, SZERELEM ÉS HALÁL

TARTALOM

- 3 Rév Júlia: Élet, szerelem és halál
- 21 Novák Valentin: (Be)rendezettség; Játéktérp
- 23 Megyeri Edit Tünde: A színésznő halála
- 27 Németh István Péter: 7 városligeti anzix
(avagy könyvjelzők Krúdy Gyula Őszi versenyek című kisregényébe)
- 31 Szakolczay Lajos: Futkosó napló
(Erdélyi és bukaresti bolyongások, 1976)
- 46 Urbán Gyula: Szélcsend; Rendhagyó ballada; Urológmonológ
- 49 Sárközy Péter: „Valljon s mikor leszön jó Rómában lakásom?”
(Kérdések a Római Magyar Akadémia sorsáról)
- 58 Karkó Ádám: [Uram]; Arról, hogy miért nehéz; Megtanulhatok élni?
- 62 Pelle János: Sajtókamara és „nemzeti közvélemény”
- 77 Lőkös István: Trianon után: Ady-recepció az utódállamokban (1920–1944)
(A horvát, a szerb és a szlovák Ady-kultuszról)
- 103 Taxner-Tóth Ernő: „Szól az ágyú” – és naplót írnak
(A budapesti ostrom túlélőinek élményei)
- 114 Zimonyi Zoltán: Piros a vér a pesti utcán
(Bartha Ákos: Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945)
- 120 Nagy Gábor: Lehetséges történelem
(Orosz István: Páternosztér)
- 124 Gál Péter József: Méltató recenzió Magyar Zoltán négykötetes
Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógusához

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Gergye Krisztián akvarelljeiből nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hítel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hítel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Élet, szerelem és halál

Ajánlom Pistának (221, 228) régi barátsággal, emlékezőn szegény Palkónkra is, meg a szép Huzelkáné próféciájára. 1927. szept. 23-án. Géza

- Azt nyugodtan elviheti - mondta Ághy Elemér, amikor észrevette, hogy az Élet, szerelem és halál című könyvecskét lapozom. - Egy online antikvárium-ból hozattam. Valami életrajzfélének hittem, holott egy biológiai szakkönyv, aminek már minden mondatát újra kéne írni. A szerző érdekelt volna, pontosabban a nagypapa, az egykori miniszterelnök, Fejérváry Géza, de semmi... Rakja csak el.

- És a dedikációban említett nevek? Pista, Palkó meg Huzelkáné?

- Arra jöjjön rá maga, ha van hozzá kedve. Meg türelme.

Kellett hozzá kedv is, türelem is, meg persze némi szerencse, hogy az alábbi jegyzetek, interjúk, emlékezések alapján összeálljon valami, talán megmutatni is érdemes anyag. Nem terveztem, hogy az eredménnyel valaha is visszatérjek Ághy professzor úrhoz, aki sok éve rám bízta a Révai Kiadó Új könyvek sorozatában 1927-ben megjelent papírfedelű, összefirkált hátoldalú kis kötetet, ahogy azt sem, hogy a heterogén anyagot irodalmibb formába öntsem. Az időközben emeritussá kinevezett nyugdíjas professzorhoz, mint majd látják, mégis vissza fogok kanyarodni, az irodalmi feldolgozás lehetőségéről, illetve lehetlenségéről pedig, majd ha odáig jutok, írok még pár mondatot.

A lila tintás ajánlásban előforduló neveket viszonylag könnyen megfejtettem. Pista kilétét a név mellé írt számok tárták föl. A 221. és a 228. lapon van szó Bolkay István zoológusról, vagyis nemcsak „rég barátja”, kollégája is volt a szerzőnek, s ezért azt gyanítottam, a „szegénynek” titulált Palkó is alighanem tudós. Találtam ugyan sok Pál keresztnevű biológust, de olyat, aki korban is passzolt volna Bolkay és Fejérváry mellé, egyet sem. Végül a dátum - 1927. szeptember 23. - segített. Egy évvel korábban, épp ezen a napon halt meg egy Paul Kammerer nevű osztrák tudós, aki ráadásul azzal a szakterülettel, herpetológiával

is foglalkozott, mint Balkay és Fejérváry. Kammerer apai ágon erdélyi szász, anyain zsidó-magyar családból származott, bizonyára tudott is magyarul, vagyis nem volt indokolatlan a dedikációban Palkóként említeni. Nekrológját az Állattani Közlemények 1926. évi 23-as számú füzetében maga dr. Báró Fejérváry Géza Gyula jegyezte: „Hányszor írtam le ezt a nevet. Jó barátom volt. Több mint másfél évtized alatt megtanultam benne az embert és tudóst egyaránt szeretni, tisztelni és bámulni, noha politikai felfogás tekintetében távol állottunk egymástól. Nem hittem, hogy réám vár az a keserű pohár, hogy róla mint halottról kell írnom. Ez az Élet egyre ismétlődő, törvényszerű tragédiája, és e tragédia súlyosságát csak az fokozza, hogy a tehetséges, nagyeszű és világhírű tudós önként vált meg szeretteitől, barátaitól és tisztelőitől. A Schneeberg közelében fekvő Puchberg hulló, sodródó őszi lombja között eldördült revolverlövés nemcsak egy férfikora delén álló embert fosztott meg az élettől, hanem az Életet, az emberi társadalmat, a tudományos kutatást is megfosztotta egy olyan tagjától, akinek helyén mindenkor betöltetlen üresség marad. Nem volna méltó dolog, hogy tragikus halálának okát firtassam...”

A tragikus halál okai messzire vezetnek, nem is lesznek elfelejtve, de előbb a dedikációban említett „szép Huzelkánéról” essék szó. Kammerer miatt Bécsben is kutakodni kezdtem, ott találtam rá a Frau Huzelka nevű jósnőre. Lánykori neve Sipőcz Etelka volt, 1919. augusztus elején került Bécsbe, de azt, hogy politikai menekült volt-e, vagy kiköltözése csak véletlenül esett egybe a tanácskormány bukásával, vezetőinek menekülésével, nem sikerült megnyugtatóan tisztáznom. Újsághirdetések tanúsítják, hogy 1921-ben már működő jósló szalonja (Wahrsagerum Salon) volt a Mariahilfer Straße külső szakaszán, 1923-ban pedig a Grabenen. Nemcsak az elegánsabb környék alapján sejthető az üzleti siker, hanem abból is, hogy noha első házassága a Huzelka nevű műkereskedővel hamar felbomlott, a védjeggyé vált nevet megőrizte akkor is, amikor 1926-ban férjhez ment Joachim Baumgartnerhez. Nem sokkal kislánya születését követően, 1930-ban hagyott fel a jóslással, amit csak a negyvenes évek végén, a szovjetizálódó Budapestre visszatérve kezdett újra.

Noha a materialista ideológia hivatalból üldözött minden spirituális tevékenységet, akadtak kommunisták, ráadásul a pártvezetés tagjai közt, akik titokban mégis jósoltattak maguknak, mások meg – még magasabb szintekről – azt iparkodtak megtudni, hogy a titokban jósoltatók miféle próféciaikat kapnak Huzelkánétól. Különösebb jóstehetség nélkül is sejteni lehetett, hogy egy ilyen üzlet az akkori Magyarországon aligha működhet sokáig. 1951 októberében tartóztatták le, a kistarcsai internálótáborba, majd a kalocsai börtönbe került, ahonnan 1956-ban szabadult. A hatvanas években, már erősen megromlott egészségi állapotban egy kisegítő iskola konyháján dolgozott, 1971-ben Martfűn halt meg. Lánya, Anasztázia ápolta és temette el. A cipőfelsőrész készítőnek tanuló, majd népi iparművészeti galériát működtető hölgy 1972-ben költözött Budapestre.

Édesanyjáról akartam kérdezni, amikor az üres Ruszwurm egyik sarokasztalánál leültünk beszélgetni. Éreztem, sok minden kívánczozna ki belőle,

de azt is, hogy segítőnek szánt kérdéseim, ha sürgetést érez bennük, leblokkolhatják. Félbehagyott, majd mégis újrakezdett, vádlón hangos, majd suttogóra fogott mondatait jegyzetek, illetve egy akadozó magnófelvétel alapján próbálom rekonstruálni. A 93 éves, korához képest jó fizikai állapotban levő hölgyön a demencia tünetei már igencsak észlelhetők voltak. Édesanyja életeseményeit és saját emlékeit gyakran keverte össze, s úgy idézett föl, olyan szuggesztíven száz évvel korábbi történeteket, találkozásokat, párbeszédet, mintha vele estek volna meg.

- Mit is akarsz tudni voltaképp... és hogy is jutottunk idáig - kérdezte majd félóra múltán, miután megevett öt minyont és bekanalazta a magamnak rendelt vegán kókuszpudingot. Noha beszélgetésünk kezdetén részletesen előadtam, hogyan találtam rá, illetve előzőleg a társalkodónőként bemutatkozó, Anasztázia által olykor takarítónőnek nevezett hölgynek, Erikának is elmondtam, neki még telefonon, miért kérem a találkozót. A cukrászdába is ő kísérte el Anasztáziát, képből van, nyugtatott meg, majd tapintatosan magunkra hagyott bennünket, mondván, míg beszélgetünk, ő elsétál a Karmelita kolostorhoz, hátha láthatja érkezőben vagy távozóban rajongva szeretett miniszterelnökét.

- Az ön édesanyja nevére egy antikvár könyvben bukkantam - kezdtem bele harmadszor, és elmagyaráztam, ki volt báró Fejérváry Géza Gyula, Balkay „Pista” és Kammerer „Palkó”. Fényképet ugyan egyet sem találtam Huzelkánéről, de úgy éreztem a három férfi közös véleménye lehetett a dedikációban olvasható jelző, hogy tudniillik szép. A bizalomgerjesztőnek szánt mondatot próbáltam úgy irányítani, hogy ne csak az édesanyjára vonatkozzon, hanem Anasztázia is magára vehesse. Ami azt illeti, telibe találtam, az idős hölgy szerényen megrezgette szempilláit, s láttam, ahogy a mögöttem álló falitükörbe nézve gyakorlatlan rendezői vonásait.

- Géza, Pista, Palkó... - ismételte elgondolkozva.

- Tragikus fiatalon haltak meg. Kammerer ugyebár Bécsben lett öngyilkos, Bolkay négy év múlva Szarajevóban lőtte főbe magát, Fejérváry pedig 1932-ben állítólag egy rutinműtét utáni komplikációba halt bele. Kammerer 46, Bolkay 43, Fejérváry 38 éves volt, amikor...

- Oroszország a halál - szakított félbe Anasztázia.

- Tessék? - néztem rá értetlenül.

- Tizenhárom... a kártya... tessék... a kaszás...

Meglepett Baumgartner Anasztázia váratlan közbekiáltása, amitől nagyot halló készüléke azonnal begerjedt.

- Nem igaz, hogy nem látod - reménytelenül próbálta túlharsogni a sípolást - itt vannak mindnyájan... -, és szalvétákat kezdett emelgetni a márványasztalon.

Megdöbbenett, ahogy az elmúlt száz évet félretolva hirtelen magára vette édesanyja szerepét, bár azt, amit mondott, azt hiszem, azonnal fölfogtam. Legalábbis most, amikor leírom, sokadszor hallgatva újra a magnófelvételt, úgy tűnik, értettem, miért Oroszország volt az első szava. Elámultam, ahogy a morzsákat fölcsipegető demens néni az élete elé ereszkedő függöny mögül előre felé

már alig lát valamit, hátrafelé viszont egyre tágabb panoráma nyílik délibábos zizegéssel, benne anyjával, a szépséges kártyavetővel, akivel előttem vált azonosná, hogy halált hozó tarot lapjaival megjósolja a tudósok tragédiáját, és az ezotérián élcelődő szkeptikus fiatalembereknek, legalábbis így képzeltem őket, a torkára forrassa a szót.

*

Tehát Oroszország. Kammerer Oroszországba, pontosabban a Szovjetunióba készült, s az utazás előtti napon ölte meg magát. Orosz István *Sakkparti a szigeten* című történelmi regényében olvastam először róla, ahol ugyan a Kammerer-történet csupán lábjegyzetnyi mellékszál, de mivel szorosan köthető a főszereplőhöz, Alekszandr Bogdanovhoz, úgy éreztem, illő kapcsolatba lépnem egykori mentorommal, Orosszal. Noha egy ideje eltávolodtunk egymástól, e-mailemre mégis szinte azonnal válaszolt, igaz, személyes találkozó helyett, a pandémiára hivatkozva Skype beszélgetést ajánlott.

Érezte, hogy az ő felségterületén járok, voltaképp az ő ötletével foglalkozom, amit nagylelkűen vesz tudomásul, holott beszélgetésünk elején még nem tudta, ki az a Bolkay, és Fejérváry bárót is összekeverte nagyapjával, Ferenc József kardbajszú főminiszterével. Meg kellett ígérnem, hogy csak szokásos újságírói riportázshoz használom a témát, nem lesz belőle regény, vagy *récit* – a szépirodalom és a tényirodalom határán egyensúlyozó műfajt nevezte így –, mert az az ő asztala. És legfőképp nem mulasztom el, hogy úgy hivatkozzam rá, mint ötletadóra. Hát tessék, leírom: az ötletgazda Orosz István. A téma pedig az öngyilkos Kammerer révén kanyarodik vissza Oroszországba, de hogyan is. Az Orosszal folytatott beszélgetést – szíves engedélyével – fölvettem.

– Négy fiatalon meghalt tudósról van szó. Ketten öngyilkosok, ketten valami orvosi műhibába pusztultak bele, bár Bogdanov kapcsán ön az elrontott vérátömlesztés mellett az öngyilkosság, sőt a gyilkosság lehetőségét is meglebegtette. Lássunk-e összefüggést a négy eset közt?

– Meglebegtettem volna? Ha-ha! Nézze, egy író szabadabban állít föl hipotéziseket, mint egy történész, noha vannak tények, amelyek elől a tudósok sem térhetnek ki. Tény, hogy Kammerernek érvényes meghívása volt Moszkvába, a kifejezetten számára létrehozott kutatóintézet mellett egyetemi katedra várta, amit a tudós kolléga, Bogdanov, és sógora, a kultúrpolitikát irányító, Luna-csarszkij járt ki számára.

– Miért volt ennyire fontos az oroszoknak?

– A kulcsszó az ideológia. Kammerer a természet fejlődési törvényeit kutatta, valahogy úgy, ahogy Marx az emberi társadalomét. Rá lehetett volna felépíteni a marxista evolúció tudományát. A haladó biológiát, ami túllép Darwinon, aki a változásokat még véletlen mutációk eredőjeként magyarázta, és Lamarckon, aki legfőljebb kapisgálta, holott észre kellett volna vennie, hogy az élők világa, a növényeké, az állatoké, az embereké, a társadalmaké egyaránt az örökös jobbulás, a folytonos tökéletesedés felé tendál. Kammerer kísérletekkel

bizonyította, hogy az élőlények szerzett tulajdonságait öröklik az utódok, és ezeknek a kísérleteknek a folytatásához megkapott volna mindent, pénzt, paripát, fegyvert Lunacsarszkijék Kommunista Akadémiáján.

- Csakhogy, amennyire tudom, csalt a kísérletek során - vágtam közbe. A Fejérváy Géza nekrológiájában olvasott különös mondat, hogy tudniillik „nem volna méltó dolog, hogy tragikus halálának okát firtassam”, nem hagyott nyugodni. Az öngyilkosság előzménye azt volt, hogy kísérleti állatairól, konkrétan dajkabékák voltak, kiderült, nem az evolúció során változott meg a színük, hanem a bőrük alá fecskendezett színes tintáktól.

- Mondjuk inkább úgy segített a természetnek, hogy az történjék, aminek történnie kéne. Hitt a felállított koncepcióban, az oroszok pedig el sem tudták képzelni, hogy valami ne a haladó marxista ideológia mentén történjék.

- Vagyis a blamázs miatt Moszkvában nem lett kegyvesztett?

- Épp ellenkezőleg! Az, hogy a gonosz kapitalisták ellene fordultak, csak növelte Kammerer tekintélyét. Ha látta volna a Szalamandrát...

- Szalamandrát?

- Lunacsarszkij filmjéről beszélék, amely szinte szóról szóra dolgozta fel a Kammerer-sztorit. Egy közép-európai tudósról szólt, akinek sikerül bebizonyítani, hogy a környezet hatására megváltoznak az állatok. A filmbeli szalamandrák, amelyek kétségtelenül fotogénebb lények a dajkabékáknál, a színüket változtatják meg, a haladás két kerékkötője azonban, egy pap és egy herceg gonosz ármányt forralnak, színes tintákat injekciónak a szalamandrák bőre alá, hogy a nagy bemutaton a lángeszű tudóst csalóként leplezhessék le. A végén szerencsére minden jóra fordul, a halálra készülő biológust egy orosz diáklány megmenti, a Szovjetunióba viszi, ahol tárt karokkal várják az általa képviselt haladó tudományokat.

- Azt akarja mondani ezzel, hogy ha Kammerer nem ölte volna meg magát, Moszkvában boldogan kísérletezhetett volna az idők végezetéig.

- Ez csak a következmény lett volna. A kiindulópont viszont eleve téves, Kammerer ugyanis nem lett öngyilkos. Megölték, ahogy...

- ...ahogy Bogdanovot is? - szolgálatkészen végszavaztam, és játszottam el a megdöbbenést, tudván, hogy csak így számíthatok rá, hogy Orosz kiteríti a lapjait, vagy legalább néhányat megmutat közülük.

- És nem is sokkal később... A filmet 1928-ban, két évvel Kammerer és néhány hónappal Bogdanov halála után mutatták be. Ha él, Lunacsarszkij bizonnyára neki is följánlott volna valami szerepet, talán épp Kammererét, hisz magára is osztott egyet. Kitalálja-e mit?

- Mit?

- Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij népbiztos személyesen alakította Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkijt, a népbiztost, aki meghívja Zange professzort - a filmbéli Kammerert - a Szovjetunióba.

*

Természetesen megnéztem a Szalamandrát, háromszor is megnéztem, hogy képen legyen a színüket megváltoztató kétéltűeket illetően (ehhez azért az öntudatos néző haladó gondolkozása is szükségeltetik, lévén fekete-fehér a film), és találkoztam dr. Gazda Iván tudománytörténészrel.

- A szovjet orvostudomány az élet meghosszítása terén próbált eredményeket felmutatni. Bogdanovról nemcsak azért beszéltek sokat, mert bolsevik forradalmárként sokan ismerték, hanem tényleg meglepő tudományos eredményei voltak. Gerontológiai és hematológiai kutatásokat végzett, és vértranszfúzió segítségével elkezdte visszafiataltítani az idősödő pártembereket. Bizonyítékul először saját magát fiatalította meg - állítólag éppen tíz évvel. Látása javult, kopaszodása megállt, bőre kisimult, férfiúi teljesítménye növekedett. A legtöbb kétség akkor oszlott el, amikor a pártelithez tartozó Leonyid Kraszint gyógyította meg. Vérátömlesztései meglepően gyors állapotjavulást eredményeztek, elutazhatott Angliába, hogy ott diplomataként képviselje a Szovjetuniót. Kraszint nagyon hitt Bogdanovnak; amit egy közös barátjuk, Lev Karpov temetésén mondott, hogy tudniillik a szovjet tudomány hamarosan képes lesz a legjobb elvtársak feltámasztására, komolyan is gondolta.

- Feltámasztására?

- Igen, a megfiatalítás mellett vagy inkább előtt ez volt az igazi cél.

- Vécél?

- Nem! A feltámasztás nemcsak a szláv hitvilág és az orosz kultúra fontos eleme, de egy Fjodorov nevű 19. századi filozófus kozmizmusnak nevezett elmélete óta komoly tudományos érdeklődés is fordult felé.

- A szovjet tudomány...

- ...Igen, az előrelátó szovjet tudomány, felmérve, hogy a nagyszámú föltámasztott számára nem lesz a Földön elég hely, kidolgozta, majd néhány évtizeddel később beindította az űrprogramot.

- Ön ezt lehetségesnek tartja?

- Nem az a kérdés, hogy én vagy maga mit tartunk lehetségesek, hanem az, hogy a szovjet politikusok, mondjuk Sztálin, mit gondoltak minderről. Alighanem úgy okoskodtak, hogy ha véletlenül sikeres lenne az első feltámasztás, az se érje őket készületlenül.

- Az első feltámasztás?

- Mindent el kell kezdeni valahogy. De ha keresztény lelkét megnyugtatja, nevezhetem másodiknak... 1924. január 21-én vált adottá a feladat. Aznap halt meg Lenin. És a politikai bizottság úgy döntött, hogy nem temetik el. Tartósítják, és addig őrzik a testet, amíg nem sikerül föléleszteni.

- A mauzóleum a Vörös téren...

- A munka nyitánya, vagy ha jobban tetszik, a vállalkozás nyilvános bejelentése húsz nappal a halál, illetve két héttel a temetés, azaz a balszámhulla mauzóleumi kiállítása után a Kommunista Akadémia ünnepi megemlékezésén történt meg egy tudományos, de akár művészinek is nevezhető performansz keretében. Ezen mutatta be Bogdanov az eseményhez illő látványos külsőségek

között első nyilvános vércsere-akcióját. Egy önként vállalkozó húszéves diákkal „cserélte ki” a vérét. Noha a ceremónia még nem sikerült tökéletesen, a terv, a „voszkreszenyije” terve azonban terjedni kezdett, Bogdanov fejében pedig nagyvonalú elképzelések körvonalazódtak, sőt egy Sztálinnak és Buharinnak írt levélben már komoly eséllyel kecsegtető tudományos programról számolt be.

- Ha jól értem, megírta nekik, hogy föl tudja támasztani Lenint?

- A levél annyira meggyőző lehetett, hogy a benne foglaltak előszóban történő kifejtésére is lehetőséget kapott. Vagy inkább felszólítottatt erre. Az emberek egyedisége, megismételhetetlenségük misztériuma, a Corpus = Animus egyenlet enigmája ott van a sejtek legmélyén, oda van kódolva összejtítokként - magyarázta nekik. Ennek az egyenletnek a rendezése, tudós-matematikus levezetése és megoldása teremtheti meg a feltámasztás biológiai lehetőségét. Beszélt a tudomány legfrissebb sejtéseiről, a test legapróbb részeivel, a molekulákkal foglalkozó kísérletekről és felfedezésekről, és olyasmit állított, hogy hamarosan a halott test szöveteiből is kinyerhető lesz az az örökítő anyag, amellyel az újraterepmés kohója felfúthető. Beszélt a külföldi eredményekről is, és alighanem ezen a kihallgatáson említette először Kammerert, sőt talán azt a két magyart is, akik a maga könyvében vannak...

- Fejérváryt és Bolkayt...

- ...azokat. Lelkesen beszélt és meggyőzően, akik jelen voltak, egy átszellemlült és szenvedélyes férfira emlékeztek. Olyan tudósra, akinek minden mondatát el lehetett hinni. Valószínűleg éppen az lett a veszte, hogy...

- ...hogy hittek neki?

- Igen, hogy elhitték, tényleg újraéleszthető Lenin. Ugye érti a dilemmát. Egyrészt meg kellett bízni Bogdanovot a föltámasztással, elvégre a kommunizmus legnagyobb tekintélyéről volt szó... egy ikonról... egy messiásról... másrészt meg kellett tenni mindent, nehogy sikerüljön neki, hiszen az Sztálin végét jelentette volna. A hivatalos verzió szerint ugyan egy tuberkulózissal és maláriával fertőzött diák vérét csorgatta könnyelműen saját ereibe, de alighanem inkább Lenin második eljövételét ítélte túl korainak a párt.

*

Ha nem is győzött meg az Orosszal és Gazdával folytatott beszélgetés arról, hogy a két halálesetre, Kammererére és Bogdanovéra egyértelmű gyilkosságként gondoljak, mindenesetre elkezdtem sorba rakni az eseményeket. Lenin 1924-ben hal meg. Bogdanovot 1925-ben megbízzák, hogy kutassa a föltámasztás lehetőségét. 1926-ban meghívja Kammerert, aki inkább „öngyilkos” lesz. 1927-ben Bogdanov „biztató kísérleti eredményekről” számol be Sztálinnak és Buharinnak, majd 1928-ban meghal egy állítólag maga okozta „műhibában”. És aztán ott a két magyar, az 1930-ban öngyilkos Bolkay és a '32-ben szintén „műhibában” meghalt Fejérváry. Van-e közük a történethez, vagy csupán úgy tekintsek rájuk, mint eddig is, hogy az ő révükön, a Fejérváry dedikáció nyomán

fölvett fonal mentén jutottam el Moszkvába? Egyébként nem csak jelképesen jutottam el, valóban kiutaztam, és meglátogattam Vlagyimir Iljics Lenint. A mauzóleum előtti legendásan hosszú sort nem kellett végigállnom, szerencsére tolmácsom, Olga ismerte az összes kiskaput. Ő segítette megtalálnom Okszana Szergejevna Gluscsenkót is, a moszkvai Lomonoszov Egyetem ifjú aspiránsát, aki Fjodorov és a kozmizmus kérdésköréből írta szakdolgozatát.

- Hallom, hogy beugrottatok hozzá...

- Ó igen. Délelőtt a Vörös téren jártunk, és ha már úgyis ott voltunk... Meglepett, milyen jó állapotban van, legalábbis a hírekkel ellentétben...

- Nem sok „eredeti” maradt meg belőle – két ujjal jelezte, hogy az eredeti szót idézőjelek közt kell értenünk. – Egyre többet beszélnek arról, hogy elviszik a mauzóleumból, és persze egyre kevesebbet idézgetik a verset, hogy „Lenin zsil, Lenin zshiv, Lenin bugyet zsity!”

- Tessék?

- Majakovszkij is ott volt '24-ben az akadémiai performanszon, amikor Bogdanov bejelentette, hogy indul a feltámasztás-projekt. Akkor írta híres Kom-szomol-dalát a még híresebb refrénnel: Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog!, amelyet a keletkezés körülményeinek ismeretében egyáltalán nem jelképesen kell érteni, hanem nagyon is konkrétan. Lenin élni fog!

- Ha jól emlékszem, őt is... De ma talán már nem lenne életveszélyben, aki szóba hozná a feltámasztást.

- Igaz, de valószínűleg Lenin-rendet sem kapna érte.

- Olyan is volt? – kérdeztem meglepve.

- Hallottál már Olga Lepasinszkájáról?

- A híres balett-táncos... Aki Budapesten is...

- Nem, nem! Egy másik Lepasinszkájáról beszélek, Olga Boriszovnáról, „a tudósról” – szakított félbe, és a tudós szónál újra idézőjellel formálta az ujjait. – A sztárbalerinához csak annyi köze van, hogy mindkettejük mellén ott fitygett a Lenin-rend. Mondjuk az ő esetében nem is csoda, mert Lenin személyes barátja volt, vicceltek is vele, hogy neki még maga az Öreg ígérte meg. Na, szóval az a lényeg, hogy a feltámasztás-projektbe beszállva kísérletekkel bizonyította, hogy a holt anyag újra élővé tehető. Filmre is vette, hogy’ történik a dolog, vagyis egyre ismertebb lett, egyre többet beszéltek róla...

- Ami Bogdanov sorsára gondolva, nem volt éppen életbiztosítás...

- A férje kapott észbe, a karikaturista Pantyelejmon, mellesleg Lenin sakkpartnere a genfi emigrációban. Az idős pártfunkci tudta, hol kell kibökní a titkot, hogy nem ártana jobban megnézni azokat a filmeket. Kiderült, hogy Lepasinszkája az élő sejtek spontán keletkezését úgy dokumentálta, hogy szépen lefilmezte azok pusztulás utáni lebomlását, majd a felvett anyagot egyszerűen fordítva vetítette le.

- Szóval lebuktatta...

- ...ami az igazi karrier kezdete lett. Most már semmi sem akadályozhatta meg, hogy terjedelmes keblére tűzzék a Munka Vörös Zászló érdemrendjét,

a Lenin-rendet, a Sztálin-díjat meg a többi mindet, mert egyáltalán nem kellett tartani attól, hogy a néni föl tudja támasztani Lenint.

- Voltak, akik elhitték? Akik tényleg félték tőle, hogy...

- Amikor Bogdanovot megbízták a feltámasztással, azonnal lehetetlenné is tették, hogy sikerüljön neki. Leginkább a vérátömlesztéstől félték, amelynek tényleg világszerte ismert tudósa volt, ezért a boncolást végző Alekszej Abrikosovval átvágatták a fő artériákat. Ez eleve ostobaság volt, mert a balzsamozó vegyszereket épp érrendszeren keresztül lehetett volna a szövetekbe pumpálni, de füttyültek rá. Fontosabb volt, nehogy véletlenül föléledjen.

- A pártvezetés aggodalmát sem könnyű elfogadni, de egy természettudósét, egy orvosét, mint Bogdanov, végképp nem értem. Hogyan folytathatta tovább a kísérleteket annak ellenére, hogy...

- ...hogy a belső szerveket eltávolították, és az agyat, mintha tojásszeletelővel vágták volna fel, különálló lemezekké trancsírozták? A feltámasztásban ugyan nem hihetett, de azzal alighanem tisztában volt, hogy ő is része a háttérben folyó hatalmi játszmának, amelyben a vezér visszatérése még mindig az egyik legfontosabb adu. Az orvosi szempontokat egyszerűen fölülírták a politikaiak.

- Belekényszerült, vagy egykori politikusként nem is akart kimaradni?

- Természettudósként érzékeny volt a kihívásokra, politikusként meg azt hallotta ugyebár, hogy az új rend a korlátlan lehetőségeké... Híres mondását - a fantázia fontosabb, mint a tudás - még Buharin is idézte a temetési beszédben.

*

Moszkvából hazatérve összefutottam Ághy professzor úrral, aki elnéző fejcsóválással konstataálta, hova jutottam a tőle kapott könyvecske nyomán. - Ne üljön ám fel mindennek, amit az oroszoktól hall - mondta kétértelműen mosolyogva, úgy, hogy ne tudjam, a népre vagy inkább a személyre gondol. - Egyébként 1952-ben már azért is Kossuth-díjat lehetett kapni, ha valaki Lapesinszkaja Budapesten kiadott könyvéhez előszót írt - tette hozzá. - Törő Imrének hívták az illetőt. De Bolkay és Fejérváry élete tényleg meglepő. Pontosabban a haláluk. Kutasson csak tovább, vajon hogy passzolnak a képbe?

A továbblépést Orosznak köszönhettem, legalábbis közvetve neki. Beszélgetésünk után közölt egy méltatlankodó posztot a blogján (az Utiszon) arról, hogy az ő területére merészkedtem, szinte sugalmazva, hogy el akarom orozni az általa lefoglalt témát. Néhány napra rá fölhívott Böbe (teljes nevét az ő kérésére nem közlöm), a Magyar Természettudományi Múzeum nyugdíj előtt álló főmunkatársa, aki olvasta a Facebookon megosztott Utisz bejegyzést. Együttérzéséről biztosítva elmondta, hogy Fejérváry felesége Lángh Aranka, miután 1945 januárjában egy bombatámadás során lakásuk megsérült, beköltözött a Múzeumba, amelynek akkor gyűjteményi gondnoka volt, odamenekítette könyveit és fontosabb iratait is. Az élet normalizálódása után ugyan az anyag

zöme fokozatosan visszakerült a lakásba, még mindig állnak dobozok a pincében, amelyek hozzá tartoztak.

- Aranka 1956-ban Svájcba, majd Venezuelába költözött - magyarázta Böbe, miközben lefújtuk a port az első kartondobozról. - Apósa Fejérváry Imre, az egykori főispán '52-ben a kitelepítés során halt meg, gyerekei, ahogy tudtak disszidáltak, egyikük sem él már, szóval nincs igazi gazdája az anyagnak. Dosz-sziék, naplók, levelek... A leltárkönyvekbe nem lettek beírva, legföljebb a nagy-papa kitüntetései... azokkal is megtelt egy láda. Ő volt báró Fejérváry Géza Gyula, a legjobban kidekorált labancunk. Sok titulusa közt a király személye körüli miniszter volt a legviccesebb. Senki nem kapott annyi plecsnit Ferenc Jósikától, mint ő. Volt egy mondása a császárnak, hogy azért kell sok kitüntetést adni, mert akkor azoknak is jut, akik megérdemlik. Hát ő biztos megérdemelte...

Amíg Böbe beszélt, én a leveleket lapoztam, pontosabban a hófödte svájci hegyeket és csillogó alpesi tavakat ábrázoló képeslapokat. Az egyik hátoldalán ez állt: „A fiúk jó társra találtak egy Malinovszkij Alexander nevű fiatalemberben, itt él feleségével a Lac de Bret mellett, és nemcsak a békanyúzáshoz, de az orosz irodalomhoz is konyít. Puskinról és Tolsztoj grófról beszél nekik, na persze németül. Pistával már sakkozott, a mi Guizónk is akarna.”

- Egy régi levél... Guizónak Gézát becézte az édesanyja, aki svájci volt... azt hiszem Laura... igen, ott az aláírás... de hogy Alexander ki lehet... hogy is? Ma-li-nov-szkij... - Hálával tartozom a fontoskodó Böbének, hogy háromszor is megpróbálta kibetűzni a Malinovszkij nevet, így lassan nekem is derengeni kezdett, ki ő. De először leírom, amit a dokumentumok alapján kiderítettem. Fejérváry Géza Gyula édesanyja, Szilassy Laura Paulina Erzsébet Svájcban született, ahol a Vaud kantonbeli Bexben birtokai voltak a családnak. A fiú itt töltötte ifjúsága nagy részét, főleg a szünidőket. Itt kezdett biológiával foglalkozni, leginkább herpetológiával, azaz kétélűekkel és hullókkal. Gyakran édesanyjával kerékpároztak a környékbeli tavakhoz, hogy mintákat gyűjthessen, majd a hasonló érdeklődésű vendégfiú Bolkay Pista is csatlakozott hozzájuk. Sokat csatangoltak a Genfi tó partján, de a megmaradt levelek tanulsága szerint leginkább az egyetlen óra alatt körbebiciklizhető Breti-tavat szerették. A tóparti villákat ebben az időben oroszok bérelték, komoly emigráns kolónia alakult ki a tó partján, és a kisfiú édesanyja a biciklitúrákat összekapcsolta a cár elől elmenekült „hontalanok” segítségével. Általában ruhát, gyümölcsöt, lekvárt, vitt nekik, sőt az egyik levélben frissen főzött birsalmasajtot is említ. A férjének, az akkor Pécsen tartózkodó Fejérváry Imrének írt levél azonban nem a birsalmasajt miatt érdekes. Ott bukkant föl a Malinovszkij név.

Rájönni könnyű volt, legföljebb elhinni volt nehéz, hogy ilyen kicsi a világ. Bogdanov eredeti neve ugyanis Malinovszkij volt. A Bogdanovot mozgalmi álnévként kezdte használni, úgy vált Malinovszkijból Bogdanovvá, ahogy Uljanov Leninné, Dzsugasvili Sztálinná, Peskov Gorkijjá. Igen, Bogdanov az életrajz szerint emigránsként tartózkodott a Lac de Bret partján, ahol találkozott a magyar fiúkkal, Bolkayval és Fejérváryval, illetve Fejérváry vele épp egyidős

édesanyjával. Azt meg, hogy Bogdanov szeretett sakkozni, Orosz könyvből Böbe is tudta. A második dobozból aztán, a könyvekéből, előkerült a „Der rote Stern” Bogdanov Berlinben kiadott regénye, *A vörös csillag*, benne egy 1923-ban írt német nyelvű dedikációval: „Tudós magyarjaimnak üdvözzel, remélve, hogy előbb-utóbb Moszkvában is összeállhat a békakergetők csapata.”

A címre Fejérváry *Élet, szerelem és halál* című könyvében is rábukkanhattam volna, ott volt tintával írott jegyzetként a 100. oldalon, de akkor még nem sikerült kibetűznöm. Három elmosódott szó a nyomtatott sorok közt, melyben azt fejtegette a szerző, hogy az elméletek, amelyek a földi életet más bolygóról származtatják spekulációk, legföljebb holmi Jules Verne vagy Flammarion regényben lehetne helyük. „Der rote Stern” – magam is meglepődtem, hogy a bolsevik politikus és orvos sci-fi regények írásával kezdte pályáját. *Krasznaja zvezda* (Vörös csillag) című, a Mars bolygón játszódó könyve 1908-ban jelent meg, a német fordítás pedig 1923-ban.

„Moszkvában is összeállhat a békakergetők csapata” – olvastam újra. Kammerer meghívása mellett Fejérvárynak és Bolkaynak is állást ajánlott volna? De vajon elfogadták volna? A Kammerer nekrológban említett politikai különbözőség alighanem arra utal, hogy Fejérváry nem osztotta barátja balos, Moszkv párti nézeteit. A tény azonban, amellyel minden életrajz előhozakodik, hogy tudniillik élete vége felé oroszul kezdett tanulni, azt sejteti, megváltozott az álláspontja. Élete vége felé... – furcsa fogalmazás egy harmincegynéhány éves fiatalember esetében, bele is borzongtam – megtanul oroszul, és egy ártatlan rutinműtét elviszi. Keressek-e összefüggést köztük?

Bolkaynak nem kellett oroszul tanulnia, 1917 óta dolgozott Szarajevóban, fölvette a szerb állampolgárságot, tökéletesen beszélt szerbül, ami azt jelenti, hogy az orosz sem okozott volna gondot neki. Kedves, bohém fiúként, bonvivánként emlékezik rá Fejérváry, mert Bolkay nekrológiát is neki kellett megírnia. 21 esztendeig tartott baráti és bajtársi viszonyunk – írja, de sem ő, sem a tragédiáról beszámoló cikkek nem adnak biztos választ rá, miért lett öngyilkos. Anyagi nehézségek, írta az egyik lap, abból kiindulva, hogy a halott zsebében csak egyetlen dinárt találtak. Szerb katonai behívó, írta egy másik, noha csak a tartalékos tiszt esedékes rutinszolgálatáról volt szó. Fejérváry egy angol lány iránti szerelmet is említ, de az öngyilkosságra okot adó szerelmi bánat helyett úgy folytatja, a lány készen volt arra, hogy életét Bolkayéhoz kapcsolja, s feleségévé legyen. Nem az a perc, amikor valaki maga ellen fordítja a fegyvert, s ha az illető „az Élet fanatikusa”, ahogy a jóbarát fogalmaz, akkor depresszióra, pillanatnyi elmezavarra sem gyanakodhatunk. Az üres múzeumban reggel megtalált holttest fejében a dum-dum golyóval öngyilkosságra utalt. Az idegenkezűség lehetőségét tudtommal nem vizsgálta senki.

*

– El tudja képzelni, hogy a fóbia, tudniillik a Lenin föltámadásától való félelem ilyen távoli hullámokat vessen – kérdeztem Orosztól, mert azért fölhívtam,

hogy jelezzem, láttam a blogját, és újra megnyugtassam, nem fogok könyvet írni a témájából, de legfőképp azért, hogy elismerését csikarjam ki a „békakergetőszál” felgöngyölítését illetően.

– Azok a fiúk a Breti-tó partján Leninnel is összefuthattak volna. Talán össze is futottak. Olvassa Krupszkáját! A maga békakergetőinek fogalmuk sem volt, miért kellett meghalniuk. – Vicesnek találhatta, mert újra elmondta – Ha-ha! Talán máig sem értik, miért. Egyébként, ha járt odakinn, biztos észrevette a vörös csillagot. Nem Bogdanov vörös Marsáról beszélek, hanem az egykori szovjet emblémáról. Úgy csillog a Kreml tornyain, a közintézmények falán és persze a mauzóleumon, mintha misem történt volna. Amíg ott lesz szem előtt a bebalzsamozott hulla, mindig ott lebeg majd a feltámadás lehetősége is, hogy valami szellemként vagy zombiként előtámolyog, és ha ép ésszel nem is hiszik el, mert azért ez már a 21. század, azért a biztonság kedvéért a maiak is ki akarnak zárni minden lehetőséget, nehogy má’ életre keljen és leváltsa őket.

*

1937-ben, Párizsban jelent meg a Lenin titkos szeretője, Jelizaveta de K. memoárja alapján összeállított könyv (*Les Amours secrètes de Lénine: d’après les mémoires de Lise de K.*). A csak neve kezdőbetűje alapján azonosítható hölgy létét ugyan több szovjet tudós is kétségbe vonta, de fura módon ők sem utasították el az írás minden passzusát, sőt előszeretettel idézgették belőle Lenin aforizmáit. Az alábbi részlet hitelességében magam is bizonytalan voltam, találtam azonban valamit, ami meggyőzött. De előbb következzen az idézet.

„A Csipesz úr névvel évödni akartam. Azért találtam ki, mert kerékpározáshoz nadrágcsipeszt használt. A lánc felőli oldalon boka magasságban összecsiptentette a nadrágja szárát, amit aztán gyakran úgy felejtett akkor is, amikor beültünk valahova, valami svájci biciklis kocsmába vagy vendéglőbe. Bosszantott, hogy kinevetik, ő meg azzal bosszantott engem, ahogy rájátszott a dologra. Mindig volt a zsebében két-három pótcsipesz, amit osztogatni kezdett. A nadrágos hölgyeknek persze. Kizárólag nekik. Az ilyen nadrágcsipesz eleve U alakú, de bele is karcolt egy nagy U betűt mindbe. Csipesz úr dedikál, mondta nekik olykor franciául, máskor németül, és két ujjal megcsiptentette az arcukat.”

A múzeumlátásában, a svájci képeslapok közt fölbukkant egy apró U alakú acéltárgy. Talán egy régi nadrágcsipesz, forgatta ujjai közt Böbe. A belső falába egy U betű volt karcolva. A Lise de K memoár mellett eszembe jutott Huzelkáné naplója, benne egy halottidézés. Amikor először olvastam, átsiklottam fölötte, hiszen egy sikertelen szeánszról szólt, amit ő maga is kudarcként értékelt. „Malőr. Az U-betűs bigyó sem segít. Valószínűleg az illető nem is halott. Csak a fiúk hiszik.”

Hogy a fiúk kicsodák, azt a környező jegyzetlapok egyértelműsítik, Kammerer, Fejérváry, Bolkay, arra pedig, hogy Lenint akarták megidézni, az U-betűs bigyó kifejezés segít: Lenin a forradalom évtizedében már többnyire a Lenin nevet (és az L monogramot) használta, svájci emigrációja során viszont még inkább az U-t, vagyis az Uljanov név kezdőbetűjét. Azt persze, hogy maga

a tárgy miképp jutott el a Wahrsagerum Salonba, majd mi módon került a múzeumi ládába, nem tudhatom, itt már tényleg legföljebb az irodalom segíthetne, a lényeg, hogy ott volt, és az is tudható róla, legalábbis Huzelkáné egyértelmű utalása szerint, hogy használhatatlan volt. Aki egy kicsit is jártas a szellemidézésben, tudja, hogy a megidézendő halottnak egy használati tárgya is szükségeltetik a procedúrához. Esetünkben a nadrágcspesz szolgálta volna ezt a célt. Természetesen sok apróságon múlhat a halottidézés sikere, akkor azonban biztosan megghiúsul, ha az illető nem is halott. Ha Huzelkáné következtetése helyes, vagyis Lenin a szeánsz idején élt, akkor a hozzá tartozó tárggyal nyilván nem lehetett előcsalogatni. A dolog persze nem hangzik valami tudományosan, mégis szöveget ütött a fejembe: elképzeld-e, hogy a bécsi halottidéző kísérlet idején, vagyis a hivatalosan deklarált halál után 3 évvel Lenin nem is volt halott?

- Ha úgy sincs leltárba véve, hadd maradjon nálam egy darabig - néztem Böbére, noha magam sem voltam benne biztos, tudom-e használni valamire a jelentéktelen nadrágcspettet. Később, egy telefonbeszélgetés során említettem Erikának, aki viccesnek találta ugyan a „bigyó” szót, de azonnal másra, az épp zajló választási kampányra terelte a beszélgetést.

*

- Menj csak oda, el fogsz képedni, ajánlja neve elhallgatását kérő ismerősöm. Az egyik pesti egyetem nyelvi kabinetjének rendezésében a „Russzkij Mir” nevű kulturális hálózat (Orosz Világot jelent) munkatársa tart fejtágítót a háború, pontosabban az épp zajló eszkatológiáinak nevezett katonai hadművelet ürügyén. Hogy kétségünk ne legyen, mi a téma, a Gonosz szinonimájaként elhangzik néhányszor Ukrajna neve is, de többnyire az eurázsiai birodalom helyreállítására és a keleti szlávok, újraegyesítésére irányuló természetes folyamatról beszél, melyben az igazság és az Isten az oroszok, illetve az őket egyesítő Nap-Putyin és Hold-Putyin oldalán áll, a harc pedig a Fény és a Sötétség közötti vertikális síkon zajlik. Mivel az előadás kezdetén elhangzott kérdésre, ki igényel fordítást, csak én tettem föl a kezem, nem tartanám illendőnek idő előtt távozni, később meg, a szűk negyvenöt perc végén, amikor a medve méretű előadó papírjaiból fölpillantva a „most lehet kérdezni” mondatot eldörmögi, meglepve veszem észre, hogy egyedül maradtam vele és a tolmáccsal, akinek szinte könyörögnek a szemei: ugye nem kérdez semmit. Ó dehogy, ingatom a fejem, de valami véletlen folytán kibukik belőlem mégis:

- Lehetséges, hogy Lenin még él?

- Úgy érti, hogy Lenin?

- Csak azért - kezdek hebegni, s már bánom, hogy belefogtam -, mert egy halottidézés kapcsán olvastam valamit.

- Én most ezt inkább nem... - kezdené a tolmács, de az előadó leinti.

- Fordítsa csak! Tudja, van, amit a nyugati típusú gondolkodás eleve nem érthet meg. - Úgy állítja a székét, hogy a háttámlára könyökölhessen. Egy arasz se férne az arcom és az övé közé. - A keleti kultúrákban élet és halál egységet

alkotnak. A nyugatinak nevezett kultúrkörben szembesítik egymással élet és halál fogalmát. – Langyos aceton- és cigarettaszag árad a leheletéből. – Maguk a dolgokat csak egymással összehasonlítva képesek vizsgálni, mi viszont egy-ségben... szintézisben... A kérdésére egyébként az a válaszom, hogy igen... Hogy él.

Kifelé menet fölkap egy krétát, s egy kört rajzol a táblára, amit egy függőle- ges vonallal keresztülhúz. A zakóját az tolmácsnő viszi utána.

*

– Mi lehetett az az áthúzott kör, amit a táblára rajzolt – kérdeztem megille- tődötten Ághy Elemért, akit a nyelvi kabinetben tett kirándulás és persze némi hezitálás után hívtam föl. – Ön, mint az ikonográfia professzora...

– Szóba jöhet több szimbólum is, talán ha a szövegkörnyezetet ismerném... – Hallottam, ahogy szivarra gyújt, miközben hosszadalmasan taglaltam, mi mindenről szónokolt a „Russzkij Mir” küldötte a Múzeum körúti előadásban. Amikor, kissé szégyenkezve, Leninnel kapcsolatos naiv kérdésemhez is eljutot- tam, Ághy közbevágott.

– Ez érdekes... Nem hittem volna, hogy újra előkerül, pedig mikor máskor, ha nem most... Ez nem egy ábra, kedvesem, nem sok köze van az ikonográfiá- hoz, ez egy cirill betű. Ф. Latinul F lenne. A Φορμος, vagyis a Formosus névre utal... A pápára. Ha akarja, találkozzunk holnap az óráim után. Tényleg nem lesz egyszerű.

A következő passzust a Károlyi-kertben mobiltelefonon fölvelt beszélgetés alapján rekonstruálok.

– Ez a Formosus 891 és 896 közt volt pápa. Az a dolog, ami miatt elhíresült, s amiért a maga embere is előcítálta azzal az Φ betűvel, nem a pápasága alatt történt, hanem utána. A következő pápa ugyanis, akit Istvánnak hívtak, egy- házi törvényszék elé állíttatta, amihez ki kellett ásnia Formosust, miseruhába kellett öltöztetni, és trónra kellett emelni. Szóval annak rendje és módja szerint a lateráni bazilikában lefolytattak ellene egy hosszú koncepciót, tanúkkal vádlókkal, védőkkel, minden hozzávalóval. Megállapították, hogy méltatlan volt a pápai trónra, minden intézkedését megsemmisítették, minden rendeletét érvénytelennek nyilvánították, minden általa eszközölt kinevezést visszavontak. Még azt a három ujját is levágták, amelyet áldásosztáskor használt, és a meg- csonkított, pucérra vetkőztetett testet a Teverébe hajították.

– De hogy jön ide...

– Azt akarja kérdezni, hogy jön ide Lenin? Amikor bedőlt a Szovjetunió, már akkor is szóba került, hogy ő, a cárgyilkos az oka a keleti szláv egység fölbomlásának, a bolsevik internacionalizmus félrevitte az isteni akaratot, vagyis le kéne számolni Leninnel, kellene egy nyilvános tárgyalás, amelyen meg kéne jelennie a mauzóleumból megidézett hullának is. Védje meg magát, ha tudja...

– Ez komoly?

- Majd' száz éve fekszik ott. Nehezen képzelhető, hogy a száz év során ne változott volna a megítélése. Bizony változott. A kommunista szent és az Antikrisztus közt a skála minden elemét kipróbálta. A hivatalos politika még óvatos, de ha egy ilyen küldönce, mint akivel találkozott, odalöki az áthúzott kört, az jelent valamit, még ha azt hiszi is, hogy magának fogalma sincs róla, mi az.

*

- Tudom, hogy ki fogtok nevetni, higgyétek el, én is azt tenném, mégsem bírom megállni, hogy elmondjam, mi foglalkoztat a Leninről tervezett film kapcsán. - A pasaréti villa kertjében ültünk, Áron és Kornél, a tervezett, ám egyre ködösebb távlatokba vesző film dramaturgia és producere sűrű szivarfüstbe burkolózva, de azért derűs kíváncsisággal hallgatta a bonyolult történetet, amelynek meglepő végkövetkeztetése után, hogy tudniillik Lenin nem is halt meg, udvariasan néztek egymásra, előzékenyen mondva le az első megszólalás lehetőségéről.

- Ami azt illeti, jobb, hogy nem osztottad meg másokkal - szólalt meg végre Áron. Nincs olyan történész, aki hajlandó lenne mérlegelni, vagy pláne elfogadni bizonyítékként a bécsi halottlátót. Mi persze nem történészek vagyunk, vagyis a játékba azért belemehetünk. Vagy mondjuk úgy, egy gondolatkísérletbe. Tegyük fel, hogy Lenin nem halt meg 1924. január 21-én, vagyis egy hasonmást tettek az üvegekoporsóba.

- Elvileg lehetségesnek tartod?

- Az ellene elkövetett merényletek miatt valószínű, hogy már évekkel korábban szereztek mellé egy dublőrt, aki nyilvános eseményeken helyettesítette. Sztálinnak több is volt, de az már későbbi történet. Lenin esetében nincs ilyen adat, csak következtetni lehet rá. Megkönnyítette volna a dublőr dolgát, hogy Lenin három agyvérzésen is átesett, és mindegyik után hosszabb-rövidebb időre elvesztette a beszédképességét. Az utolsó, a 1923. március 10-ei stroke következtében pedig végképp megnémult. Majdnem egy évig néma volt, és ágyban feküdt, noha hivatalosan továbbra is a Kommunista Párt vezetője maradt.

- Ez praktikusán azt jelentette, hogy ha valaki helyettesítette, annak meg sem kellett szólalnia?

- Pontosan. És azt se felejtjük, hogy az utolsó másfél év során nagyon kevesen találkozhattak Leninnel, vagyis a Szakszervezeti Székházban felvonuló millióknak fogalmuk sem lehetett, tényleg őt látják-e az Oszlopok termének ravatalán...

- ...vagy a hasonmását? De mi lehetett vele a cél?

- Föltehetjük, hogy Sztálin döntött így, aki át akarta venni a hatalmat, de nem volt mersze hozzá, hogy Lenint eltegye láb alól. Egyelőre úgy határozott, hogy csak eltünteti. Nem tudhatta, sikerül-e a hatalomátvétel, ha nem, és mondjuk Trockij kerekedik felül, még mindig előveheti az élő vagy a tudósai által „feltámasztott” Lenint, és újragombolhatják a dolgot... Ez ugyebár a legkézenfekvőbb, de a valljuk be, a legunalmasabb megoldás.

- És mi lenne az érdekesebb?

- Ha Sztálin is azt hiszi, hogy Lenin halt meg. Képzeld el, hogy az a bizonyos hasonmás kapja egyre-másra az agyvérzéseket, orvosilag az illetet nem túl komplikált áthajtani, Lenin meg szépen fölszívódik. Ne felejtse el, hogy a később politikai végrendeletnek nevezett levél, amely óva intette a kongresszust attól, hogy korlátlan hatalmat adjon Sztálinnak, 1922 májusa óta közkézen forgott, és halálos ítéletként lebegett Lenin feje fölött. Mert Sztálint ismerve azért sejthető volt, hogy egy illetet nem hagyhat annyiban.

- Oké. Ha nem is valószínű ez a verzió, de azt sem mondanám, hogy hihetetlen. 1926-ban tehát él Lenin, legalábbis a szelleme nem hajlandó megjelenni a bécsi szeánszon. De meddig élhet így? Tíz év múlva kezdődik a Nagy Csiszka, Sztálin ámokfutása, amelyben leszámol a régi bolsevikokkal, az ősen-leninistákkal a Szovjetunióban, de gondolj Trockijra, Mexikóba is elér a keze. Ha még élne Lenin, végképp magára maradna.

- Momentán 152 éves... vagy annyi lenne - nézett föl az okostelefonját nyomogató Kornél.

- Na és? Mi csak teóriákat állítunk fel. Inkább azt kéne tudni, vajon egyedül vagyunk-e. Hátha nem...

- Hogyan tudhatnánk meg?

Másnap mindhárman több nyelven is megosztottuk egy bizonyos Amos G. Thorwaldson rövid, de kétségtelenül meglepő cikkét a Facebookon, amely így kezdődött: „Mivel a korábbi tanulmányozatunkban megszólaló tudósoknak sikerült eloszlatniuk minden kétséget afelől, hogy Moszkvában, a Vörös téri mauzóleumban fekvő porhüvely nem Vlagyimir Iljics Leniné, a témával nem kívánunk tovább foglalkozni, a különböző nyilvános és privát üzenetek olykor kegyeletsértő tartalmával kapcsolatban azonban le kell szögeznünk...” Stb. stb. Ahogy számítani lehetett, rengetegen kattintottak a posztra, legtöbbször a tátott szájú elképedő emoji-t csatolták hozzá, sokan meg is osztották, de legfőképp keresni kezdték azokat a bizonyos „korábbi tanulmányokat”, természetesen eredménytelenül. Jó két hét múlhatott el, talán három is, amikor egy cirill betűs posztra lettünk figyelmesek. „A Thorwaldson úr által publikált írások a tőlem eltulajdonított adatokat és az általam földerített tényeket jogtalanul használták. Haladéktalanul megteszem a szükséges intézkedéseket.”

*

- Már én is épp akartam hívni - harsogta Erika, amikor fölvette a vonalas telefont. Túl kellett kiabálnia a miniszterelnököt, akinek újabb kétharmados győzelmi beszédét ismételték. - Ha vár egy percet, lehalkítom. „...hiába a taktika, a cselszövés, a ravaszkodás, a végén mindig a szív győz...” - hallottam a televízióban, aztán fölcsattant a taps. - Mit is akart mondani - kérdezte, de meg sem várva, hogy belekezdjek, elhadarta, mennyire megkedvelt Anasztázia, aki ragaszkodik hozzá, hogy meglátogassam a lakásán, a Vérhalom téren, pénteken kéne mennem sötétedés után, és mindenképp legyen nálam az az U betűs bigyó, amiről beszéltem neki.

Az apró, csecsebecsékkel zsúfolt lakásban szantálillatú füstölópalcák próbálták mérsékelni az áporodott levegőtleniséget, az öregség és az inkontinencia illatát.

- Most akkor megidézzük - nézett rám jelentőségteljesen Anasztázia. A perzsa-szőnyeggel borított kör alakú asztal közepén különös, fából készült, kerekeken gördülő kis szerkezet állt.

- Ouija táblának hívják - magyarázta Erika -, most találtuk meg, illetve meg volt már régen, csak most derült ki, mire való.

- Szellemidézés... Te is kellesz hozzá. - Kiderült, hogy az édesanyja után maradt lomok közül került elő, és valami tévéfilmet nézve jöttek rá, hogy halott-idéző eszköz. Egymás szavába vágva próbálták elmondani, hogyan működik, és lassan azt is megértettem, miért van szükség rám is, pontosabban a „bigyóra”. Az interneten talált leírás szerint kell ugyanis egy olyan tárgy, ami a megidézendő személy tulajdona volt. Nem nagyon sikerülhetett leplezni bizalmatlanságomat, mert Erika sietve hozzátette, hogy a „mama”, vagyis Huzelkáné már többször megjelent, egyszer még rajzolt is, egy üvegmosókefét rajzolt a *Nők Lapja* hátoldalára, de ne aggódjak, most tiszta üres lapot tesznek a vidzsa alá, mert ouijának írnak, de vidzsának kell mondani, nehogy magunkra haragítsuk az illetőt. Hogy kire gondolnak, illetve mért hiszik, hogy Huzelkáné orrol a *Nők Lapja* miatt, csak félve kérdeztem meg, talán nem is értették, mert Erika közben beindított valami andalító szalonzenét, leoltotta a lámpát, és gyertyát gyújtott.

- Ide rakd a gyertya mellé, hogy láthassa - mondta magától értetődő természetességgel Anasztázia, és értetlenségem látva hozzátette, hogy a könyvet kell odatennem, és rá azt az U betűs bigyót, amiről a telefonba már beszéltem. Körbe kellett ülnünk az asztalt, ujjunk hegyét a vidzsára kellett illeszteni, és lehunyt szemmel erősen gondolnunk kellett az illetőre. Nem akartam bonyolítani a helyzetet azzal, hogy megkérdezzem, ki legyen az illető, akire koncentrálnunk kell. Talán az a Lenin nevű, aki miatt az 1926-os próba nem sikerülhetett, mert akkor állítólag még élt? A „bigyó” feltételezett eredetén kívül semmi nem utalt rá, hogy a fiúk és Huzelkáné közt szóba került-e egyáltalán Lenin neve, pláne föltámasztása, ha igen, arra csak a „malört” beismerő naplójegyzet mellé írt idézetből következtettem, de rögvest el is szégyelltem magam a furcsa asszociáció miatt: „Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban; elvettetik gyalázatban, feltámasztatik dicsőségben; elvettetik erőtlenségben, feltámasztatik erőben.” Ha nem Leninre gondolunk, akkor talán a fiúk valamelyikére, házigazdánk ötven éve halott mamájára, esetleg valaki másra, akit valami ismeretlen okból ki kéne engesztelni? Hogy Anasztázia Bolkayra is gondolhat, az részemről inkább csak női megérzés volt.

Utólag visszagondolva sem nevezném másnak, noha néhány apróság alapján talán határozottabban is fogalmazhatnék. Miért nevezte még a nekrológban is Bolkayt bonvivánnak Fejérváry? Miért hangsúlyozta a neki írt dedikációjában Huzelkáné szépségét? Miért épp 1930 nyarán, Bolkay halála idején zárta be bécsi szalonját a hölgy? És főleg: ki volt Anasztázia apja? A Joachim Baumgartner elég ritka név, az osztrák-magyar hadsereg online adatbázisában nem is találtam

többet. Az isonzói csata során Görz térségében, 1916 augusztusában szenvedett középsúlyos sérülést követően szerelték le. Herelővés. Vagyis Huzelkáné papír szerinti férje aligha lehetett Anasztázia valódi apukája.

A szerkezet lassú, imbolygó mozgása igencsak álmosítón hatott rám, az aljából kiálló ceruza értelmetlen krikszkrakszokat húzott a papírra. Ez persze csak jó félóra múlva derült ki, amikor Anasztázia befejezettnek nyilvánította a szellemidézést, és Erika fölkapcsolta a villanyt. Ők sem lehettek elégedettek az eredménnyel, hiába forgatták, tükrözték, nézték mindenféle szögből, még egy szimpla üvegmosókefe képe sem rajzolódott ki a vonalakból. Úgy tűnik, bennem van a hiba, toltá elém Anasztázia az összefirkált lapot. A koncentráló-képességemmel lehet baj. Vagy azzal, hogy nem is hiszek benne, mondta. Noha sosem állítottam, hogy hinnék az ilyesmiben, mégsem akartam megsérteni őket, elvégre az általam talált tárgyak nyomán, rám való tekintettel szervezték meg a halottidézést. A masina alól kikerülő rajzon én sem fedeztem föl semmit, ami betűkre vagy értelmes ábrára emlékeztetett volna, de hogy mégis hasonlít valamihez, afelől nem volt kétségem. Egy percnyi szünet kellett, hogy eszembe jusson, mire. Magam is meglepődtem, amikor megfordítottam a könyvet. Az *Élet, szerelem, halál* hátoldalán ugyanaz vagy nagyon hasonló firka volt, mint az asztalon heverő papiroson.

- Nézze csak Anasztázia! Erika, nézzék csak, ez a kép ugyanúgy készült, ugyanezzel a masinával csinálták... Nem hiszem, hogy ábrázol valamit, de...

- Hogyne ábrázolna, csak okosan kell nézni - mondta Erika, és azonnal bandzsítani kezdett, hátha a rejtvényűságok hátoldalán közölt háromdimenziós látzó varázsképek módszerével a vidzsa-ábra is értelmessé változik.

*

Néhány nappal a Vérhalom téri szeánsz után Kornél telefonált. Talán érdekel, mondta, egy moszkvai ismerősétől kapott e-mail szerint a Lenin Mauzózeum ideiglenesen nem látogatható. A bejárat mellé tűzött cédula szerint „technikai okok” miatt és „további intézkedésig” függesztették föl a nyitva tartást, vagyis nem a szokásos, évenként esedékes karbantartásról van szó. Hivatalos közleményt nem adtak ki. Noha az orosz-ukrán háború nem Putyin terve szerint alakult, Lenin esetleges elköltöztetését egyelőre nem indokolták az események, egyáltalán nem annyira veszélyes a helyzet, mint például 1942-ben volt, amikor náci megszállásától tartva a szibériai Tyumenybe kellett szállítani a testet. Egy jó hét múlva újra hír jött Moszkvából, mely szerint a Mauzózeum bejárata melletti tájékoztató cédula eltűnt, és már az épület előtt óránként parádézó díszőrség, amelyik a Vörös tér egyik legtöbbet fotózott látványossága volt, sem jelenik meg. A háború miatt egyébként a külföldi turistacsoportok sem érkeznek, a hazaiaknak pedig, amelyek a Mauzózeumra lettek volna kíváncsiak, kedvezményes jegyet biztosítanak a szomszédos Állami Történelmi Múzeum időszakos kiállítására, a Bogdanov és Lenin híres játszomáját bemutató *Sakkparti a szigeten* című fotótárlatra.

Novák Valentin

(Be)rendezettség

Nemrég is megkínáltak
úgy ötvenkét éve
holmi léttel
kezdetben vala
a csodálat
az izgalom
eszmélve rájöttél
kész átverés
s mire megszoknád
ócska lélekszobád
s feldobnád
a bukásaid naiv
képeivel
tapasztalásaid
törött nippjeivel
reményeid
üres stampos
poharaival
hazatéréseid
törött lábú
székeivel
segítőhajlamod
kirámolt
szekrényeivel
telezsúfolt
enteriőrt
újra elveszik
kilakoltatnak
ki-tudja-vannak-e
hatalmak
mert nem fizettél
(meg)
eléggé
ki-tudja-miért

NOVÁK VALENTIN (1969) író, költő. Budapesten él. Legújabb kötete: *A szolnoki csata* (novellák, Hungarovox Kiadó, 2021).

Játékterep

Fertőtleníteni kell
ezt a gömböt,
jól öl az alkohol,
mielőtt behálózza
a gömbfaló
penész...

Fertőtleníteni kell
ezt a gömböt!
Jól öl az alkohol,
de kevés már ide!
Gyors és tömeges
halál kell.
Halandó-tettnek álcázott
Isten-intézkedés,
hogy a néhány,
aki mégis túlél –
sokáig meg se
próbálja
az újra-
penészlést...

Tulajdonképp
szét is törhetném
ezt a véletlen izét,
amit egy kozmikus
kuka mellett találtam,
észvesztett pörgése után
megállapodva.
De annyira jó terep
játékaimhoz,
teremtő-kedvemhez,
rendrakó intézkedéseimhez;
megtartom mégis,
jelen esetben
talán megbocsátható
az Isten-irgalom...

A színésznő halála

Nellinek

Egyszer csak felbukkan a semmiből, nagy lendülettel jön, már messziről látom – mosolyog. Különös sárga poncsó van rajta, vagy valami hatalmas sál, nem is értem. Két szín, összesen két szín, a haja és a sárga ruhadarab száll az utcán, hirtelen elhomályosítva minden mást. Nem vettem észre, mikor befordult a sarkon vagy feljött az aluljáróból, holott percek óta a környéket vizslatom, figyelem, honnan érkezik.

Aztán csak ott van, egymás szavába vágva beszélünk, ritkák a találkozások, gyorsan kell sok mindent mondani. A városban tavasz van, vagy ősz, nem is tudom, néha az évszakokat a hangulatomhoz igazítom, most épp őszi van nekem. Otthonossá teszi a teret, azonnal belakja, int a pincérnek, hozzon valamit. Rendelünk egy délutáni koktélt, ezen jót nevetünk, hiszen nem is szoktunk alkoholt inni, pláne nem napközben.

Mindig a fényeket vizslatom, abba mérem a boldogságot, és most meleg fénye lett a városnak, ahol az imént még fáztam, ahol mindig idegen vagyok, és vendég, turista, aki eltéved és nem érti a helyiek nyelvét, pedig értenie kellene, hiszen maga is azt beszéli születése óta. Most már szépnek látom a környéket, szembetűnik a felújítás, a mészködurburkolat, benne a csigák emléke, még a kukák is újak, és micsoda pompás növényesítés, gyönyörködteti a szemet. Elmúlt a gyomromból a szorítás, ami mindig rám tör, ha egyedül kószálok mesés fővárosunkban. Bolond egy beidegződés, néha szeretném zavaromat úgy leplezni, hogy idegen nyelven szólalok meg, máskülönben érthetetlen ez a tétovaság részemről. A világ számos fővárosában mozgok otthonosan, alig várom, hogy a lábamat betegyem valamelyikbe, máris elvegyülök, beolvadok, haza érek, másnapra utánzom a dialektusokat, és ráköszönök a sarki pultosra. Itt meg csak szorongok és pislogok, vidékies és idegen minden mozdulatom, lerí rólam, hogy nem tartozom ide. Nem úgy a színésznő, mert hát róla van szó, a színésznő az megjelenik, nem egyszerűen ott van, maga köré szervezi a várost, hirtelen ő lesz a fókuszpont, vele együtt lüktet és gesztikulál minden. Olyan elképesztő

MEGYERI EDIT TÜNDE (1972, Nagyszőlős) író, pedagógus. Jelenleg a Rábaközben él. A *Bárka* és a *Magyar Napló* folyóiratokban jelentek meg szépirodalmi írásai.

az egész történet, az út, amit idáig megtett, nem fér a fejembe, hogyan is történhetett ez meg. Hogyan kerekedett felül mindenem ugyanúgy, mint ezer évvel ezelőtt, mikor hanyagul a pad tetejére ült, és azt válaszolta az osztályfőnöknek, hogy színésznő lesz. Kitért az osztályból a röhögés, hogy na persze, majd pont ő lesz színésznő, és pont itt, ahova mi születünk. Még a humortalan tanárnő is elmosolyodott ilyen képtelenség hallatán, talán arra gondolt, hogy van, akinek soha nem nő be a feje lágya.

Ránézek, ahogy hátraveti a fejét, hosszú ujjával beletúr a még hosszabb hajába, szürcsöljük a délutáni koktélt, giccsesen arcunkba süt a nap. Mondom neki, hogy nem hiszem el, hogy nem öszül, ez nem igazság, nekem tiszta fehér a homlokom. De csak nevet, naná, hogy igazság, ennyi jár neki cserébe azért, hogy éveken át elnézte a mi vékony derekunkat.

Látom magam előtt, ahogy beszél hozzám, gyerekek vagyunk, tízévesek talán.

- Hoztam neked egy tábla csokit, itt van, edd meg - és már dugja is át a drótkerítésen.

- Nem ehetem meg. Tudod, hepatitiszes vagyok, diétáznom kell. Most majd két évig nem ehetek csokit.

- És kibírod? - kérdezi szörnyülködve. Mít válaszoljak erre? Folyton valami gyerekbetegség gyötör, olykor felnőttbetegségek, megszoktam már, hogy nem minden jó az életben.

- Én nem bírnám ki - válaszol magának elmélázva, azzal megbontja a szemetet, és már harap is bele.

- Nem baj, ugye? - hirtelen a csokoládé maradványokra mutat szégyenlősen.

- Dehogy! Mondom, hogy nem ehetek belőle.

Köztünk a kerítés, hátam mögött a sárga málladozó vakolatú épület - a fertőző osztály. Párhuzamosan sétálunk, ő kint, én bent, csak szépen lassan, nem fáradhatok el. Mesél az iskoláról, a fiúkról, a tanárokról, mindenről, amiről most lemaradok.

- Együnk valami sütit - zökkentem vissza magamat a jelenbe.

- Nem kéne, de együnk - válaszolja erre.

Beszélünk az új bemutatókról, a régi szerepekről, ahol minden este újra kell játszani a varázslatot, ugyanúgy és mégis mindig máshogy. Végül meglátom a gyűrűt az ujján, ez meg mi, kérdezem? Szerénykedik, nevetgél, csak most vette át, mert hát a körülmények gátolták. Az iskolánkra gondolok, ahol soha nem érdekelte, hogy első legyen, szabad volt a kötöttségek között, repült a kalitkán belül. Micsoda ócska iskola volt, sok száz éves épület, kikopott fű, büdös vécék. Nem is tudtuk, hogy vannak másféle iskolák is, nekünk ez volt a minden, az otthon. Sose jártunk színházba, a moziban is csak indiai filmeket vetítettek. A normális emberek gyárakban dolgoztak, tanítottak vagy gyógyítottak, de semmi esetre se készültek színésznőnek egy porfészekben, ahol még rendes kultúrház se volt.

Tudhattam volna, hogy erre született, már akkor, mikor eljátszotta a nagy halált.

Nesztor tanár úr falfehéren ült a pulpituson, szürke ballonja nagy dolmányos varjúvá tette. Nem vette le az órákon sem, csontos testére kötözte egy széles övvel, úgy járt kelt a világban. Mindenféle legendák keringtek róla, hogy meghalt a fia, vagy ő maga esett fogságba még a háborúban, netán elhagyta a felesége, esetleg mindez együtt. Merengő volt, és halk szavú, ami teljes káoszt okozott az osztályban. Olyankor úgy kellett neki magyarázni, mint egy kis óvodásnak, hogy megértse. Most is ott álltunk körülötte és érveltünk lélekszakadva:

- Tanár Úr, értse meg, el kell engednie beteglátogatóba. Vakbele volt, megműtötték, meg kell látogatnunk.

Nesztor tanár úr arcán némi kétely mutatkozott, de aztán összezavarodhattak a fejében a gondolatok, se igent, se nemet nem mondott, amit mi mégis engedélyként értelmeztünk, és abban a pillanatban nagy viharral elhagytuk a németórát.

Végigvagtattunk a kopott utcán, emberek álltak itt-ott, a fagyizó felé kanyarodtunk, talán egy jégkrémnek örülne a beteg. Hűvös volt az épület belseje, inkább hasonlított egy hentesüzletre, mint egy cukrászdára, zúgtak a fagyasztók, visszhangzott a fehér csempe. Kikértük a jégkrémet, magunknak is egyet-egyet, ellenőrizni kell, hogy nem romlott-e meg. Lassan menjünk, hiszen itt áll szembe a házuk, addig el kell nyalni a fagyit, csak az övé el ne olvadjon.

Aztán már bent is vagyunk, fekszik az ágyon, mint egy királynő, úgy fogadja az udvartartást.

- És mond csak milyen volt? Fájt nagyon?

- Kicsit fájt, de legrosszabb volt, hogy nem ehettem.

- És féltél?

- Eleinte félttem, de utána már arra gondoltam, hogy ha meghalnék, milyen nagy temetés lenne, eljönne az egész osztály, sőt az egész iskola. Az osztályfőnök búcsúztatna, de az is lehet, hogy az igazgató. Mindenki sírna, zokogna, mert ilyen fiatalon meghaltam. Mennyi virágot és koszorút hoznátok, örökre emlékeznének rám, olyan lennék, mint egy fiatal hős. Aztán meg még jobb jutott eszembe, hogy a nagy sírás közepette magamhoz térek, és felülök a koporsóban, a virághalomból kikelek, és ti mind elájultok, szanaszét futtok a félelemtől. De aztán mindenki ölel, csókol, hogy mégis élek, nem haltam meg, és boldog az egész temetés. Híres leszek, még a tévében is szerepelek, rólam írnak az újságok.

Az emléktől felnevetek, mesélem neki a régi történetet.

- Tényleg? Én ezt már el is felejtettem.

- Pedig így volt! Ott feküdtél pizsamában a paplan alatt, és előadtad a nagy halált. Én meg frászt kaptam a gondolattól, hogy ilyen hülyeségeket beszélsz, tréfát csinálsz a kaszásból.

- Hogy neked mi nem jut eszedbe - mondja, és elmélázik.

Mégis iszunk egy kávét, nem baj, ha felmegy a pulzusszámunk, majd lecsillapszik. Szép ez a tavaszi ősz a városban, megígérem, hogy az új darabot is

megnézem, de abban az előző szerepében még mindig nem láttam, előbb arra lennék kíváncsi.

- Na, abban szintén meghalok, viszont az előadás végén garantáltan feltámadok - kacag karcosan.

Még jó hogy! Hiszen száz évig akarunk élni, és elég jól állunk a túlélési versenyben momentán.

Németh István Péter

7 városligeti anzix

(avagy könyvjelzők Krúdy Gyula
Őszi versenyek című kisregényébe)

1.

*„Hunyadi János középkori várának másolat a pesti
Városligetben éppen olyan szomorú hely volt e percben,
mint akár a valódi vajdahunyadi vár az erdélyi hegyek között.”*

Szállingóznak a meggy szirmai,
hajadba vágyna mind hullani,
s vékony vesszeivel a lombja-sincs fa
cinkének sohse rab kalitka –

onnan a rőt fagyalbokrokra, akár
a Liget csonkolt fáira száll
vissza felőlünk: micsoda madár!

2.

„Bennek már a hatodik meetingen nem futottak a lovak...”

Álmom már egyre csak a tavas Városliget,
honnét egy darabka platán-kérget is kaptam
Tőled. Ott kedvenc Krúdy-hősöm hajdan
padon ücsörgött. Lova máig felém üget,

s ér ide mint hőkölő fa. Mindnyájatoké
így vagyok, éppen kezed fogva oké,
hogy leginkább Ben voltam. Az elcsapott zsoké.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER (1960) az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett. Tapolcán él. Legutóbbi kötete: *Virágok világánál* (2020).

3.

*„Mintha azt jelentené a láthatatlan helyről küldött őszi szál,
hogy az örömek muladozóban vannak a földről...”*

Hányszor nem tapadott a régi őszökön már
kamasz arcomba ezüstös ökörnyál,
s e maszk csiptetője rótarany hajszáladat
most is őrzi, mely ölelésedből rám maradt.

Akárha madárka rúgta volna el magát,
szememben vérgallyként ing, tovább
remeg szívemből kihajolva az ág.

4.

*„A ruhám, ami előkelő dámát mutat, egy idegen
ember műve, a szabóé. Nyerges cipőmet a suszter varrta.
Hajamat a fodrásznő alakítja olyan frizurává, hogy
nagyszerűnek tűnök fel az emberek előtt.
Gondtalan mosolyom mögött, nevetgélő hangom alatt,
víg modorom függönye alatt egy gyenge, lábán
alig járni tudó, félénk és megsomorodott asszony lakik.”*

Már több mint hatvan évünk ráment,
s még a szemem sem simálta ezt a jezsáment
itt, merre csak a Liget sétánya vezet
csonkolt fái alatt, hol végig fogom kezed.

Mögöttünk el-elmaradnak a százszorszépek,
mert a te sportcipőd talpa még s még egy
virágot is a téli fűre lépett.

5.

*„A nő a ligetnek abba a részébe irányította lépteit,
ahol a tó van és az elhagyott híd, Vajdahunyad vára alatt.
A hídon megállott, és elgondolkozva nézett a vízbe,
amelynek felszíne tele volt hervadt levelekkel.”*

Egy gyermek gyöngykavicsokat hoz
nekünk, a könnytelen szökőkúttól a padhoz;
nyitott tenyérrel mint legnagyobb kincsét.
Le se hunyt szemmel szunnyad mindkét

oroszlánja a béletes tepmlomkapunak.
A tóban tükröződik Vajdahunyad.
Az égbe platánok nyújtják csomkjukat.

6.

*„Egyetlen alak volt látható messzi és közel: a Névtelen jegyző
barátságuklyával eltakart feje a vár udvarán. Anonymus
bronzfigurája csendesen szendergett.”*

Ha szembe jönne valaki, arcomba
aligha látna a krónikás szobra
közeliében. Miképp ő most a hűvös bronzba,
úgy puha sáladba vagyok burkolózva.

Kívüled én senkit se lássak, ahogy
nem is kell, hogy tudják századok,
nem voltam a királyoké. S Neked, ki vagyok?

7.

*„Reggel kinyitottam a kezem az álmoskönyv után,
de hiába kerestem álmaim magyarázatát.”*

Láttuk a várkastélyt és az örökzöldeket
összekötő kőhidacska íveit,
egy vadkacsapár úszott hozzád még közelebb,
nélkülem-sétákon híveid.

Vártam, fotómasinám tartva, fölszikkázik
a Nap, s hozzák is szárnyukon egy messzi másik
tóból bódult halak szerelmes ikráit.

Futkosó napló

Erdélyi és bukaresti bolyongások, 1976

I. Kolozsvár (1976. március 17–20.)

1976. márc. 17. (szerda)

2.30-tól 4.30-ig sétáltam az éjszakai Kolozsváron. 4.30-tól 9-ig Kányádi Sándor lakásán beszélgetés. 9-11 Kántoréknál beszélgetés (később odajött Kányádi). 12–14.30 *Utunk* szerkesztősége (Létay Lajossal, Szilágyi Istvánnal disputa Kocsis István magyarországi sikeréről (*Tárlat az utcán, A nagy játékos*). Benkő Samuval véletlenül találkoztam a szerkesztőségben. (A Mo.-i irodalmi-művészeti életről, félreinformálások hallomás útján, „A Tükörhöz Fekete Gyula és Csoóri Sándor fog hangadónak kerülni /?/” 15.30-tól 17.30-ig Szilágyi Istvánéknál, Pintér József özvegye és egy orvos (Nagy Lajos). Onnan telefon Balogh Edgárhoz, Nagy Istvánhoz, Kós Károlyhoz (Kovács Zoltánnal beszéltem). 18-20-ig Balogh Edgár lakásán. Először Benkő Samu jön, utána Faragó József. (Dános Miklós *Új Kelet*-beli interjúja Méliusszal.) Beszélgetés a magyarországi irodalmi-művészeti életről. B. E. levelet szándékozik írni Jovánovicsnak (*ÉS*), hogy tisztázza D. kilétét (együtt szereplés *ÉS – Új Kelet*).

Király István levelét mutatta, aki helyeselte a „kommunistaság és népiség összekapcsolását”. Népi baloldal, felháborodás – szinte egyetemlegesen, hiszen több részről, több embertől hallottam – Galambos Lajos *Népszabadság*ban megjelent Nagy Imre-kritikája miatt – rosszindulatú hozzászólást. Illyés Gyula esetét, „kilépés az Írószövetségből”, elmeséltem, főlháborodást váltott ki az egyenlőtlenség, Illyés – Faragó Vilmos; Benkő Samu és Balogh E. egyhangúan, „miért nem csinálnak valamit?”

20.30-tól 24-ig Czeglédy Enikőéknél (Enikő, Kós Károly, Kovács Zoltán, Kós Zsófia, ifj. Kós Károly [néprajzos] és a felesége). Vacsora – hidegtál. Károly bácsi nagyon megörült az *Új Írás* 3. számának, amikor meglátta Déry T. rövid „Pályám emlékezete”-írását. „Mégis, hátha én is meg tudom csinálni”. Károly bácsi Sütő András drámájáról: „a Lócsiszar a frissebb, ez tetszik jobban”. Megdöböntett

a véleménye, hogy a Kálvin-Szervét fiatalkori barátságot feleslegesnek tartja, nem érti. „Miért hamisítja meg a történelmet? Miért nem a magyar történelemből vesz alakokat-hősöket?”

(Délután Panek Zoltán keresett telefonon, a recepció adta át az üzenetet.)

Március 18. (csütörtök)

9-kor Kányádi, kicsiny beszélgetés, tea. 10.15-től 11.30-ig Gy. Szabó Béla lakásán – képet is ígért, kérte, hogy szombaton menjek föl érte. 11.30-tól 13.30-ig Nagy István lakásán. Megkért, hogy látogatásom emlékére dedikáljam az *Új Írás* 3. számát. Hosszú beszélgetés rossz közérzetének okáról (később részletesen kifejtem). 13.45-től 14.30-ig Korunk szerkesztősége, ajándékkönyv Gáll Ernőnek, Fodor Sanyi fölhívott és értem jött (az orvosságot Réz Pali küldte, átadtam). Véletlenül bejött Páll Lajos is. Láng Guszti telefonon megkeresett, hogy találkozzunk délután.

15-től 16.30-ig ebéd a Metropolban. Panek Zoltán, László Gerő (mindkettőnek a 4-es, „Károly bácsi számot” elküldtem), Páll Lajos, benézett Láng Gusztáv is. Utána egy óra kávézás-kvaterkázás hármásban Panek lakásán (Láng, Panek). Láng G. ismerteti a Dsida-Markovits R. ellentét filozófiai történetét. Panek: *Dsida Jenő ébresztése*. Általában Babitsról és Dsidáról. Panek örömmel mesélte „legnagyobb honoráriumát”. A Dsida-cikk után a költő Győrből jött apja és anyja fölkereste. 18-tól 19.15-ig Kántor Lajosék lakásán Láng Gusztival. 19.30–22: kolozsvári Állami Bábszínház – *Karnyóné*, Kántor feleségével. Az előadás (rendező: Kovács Ildikó, Karnyóné: Péter János) zseniális! 22.10-től 1.30-ig (péntek) Kántor Lajossal és feleségével, Erzsikével Balázs Péteréknél. („Tárlatlátogatás”, beszélgetés, nemzetközi ügyek, Galambos kritikája itt is előjött.)

Március 13. (péntek)

8–11 között könyvesbolt, találkoztam Páll Lajossal, Bábszínház – fotók szerzése (*Karnyóné*), 11–14-ig Fülöp Antal Andornál Balázs Péterrel és Szabó T. Attilával. Ebéd D. Szabó Lajossal, kávé otthonában. 16-tól 18-ig alvás a szállodában. 19-től 19.40-ig Gaál Annáék lakásán, Cseke Tamással. 20 óra: *Csillag a máglyán*, bemutató. Utána beszélgetés a színházigazgató irodájában (Sütő András és felesége, Gálfalvi Zsolt, Hajdu Győző, Böbe, Kántor Lajos és felesége, Rácz Győző, Harag György, Horváth Béla, Bisztray Mária, Hegedűs László). A rendezés – európai! A színészek elég elfogódottan játszottak, sok szöveghiba. Lohinszky szereposztási tévedés, Héjja is elég „hevülékeny”, ilyenkor érthetetlen a szöveg. Éjjel 2.30-tól 3-ig az Astoria Szállóban beszélgettem Gálfalvi Gyurkával és Szurkos Pistával.

Március 20. (szombat)

9-kor Kántor Lajosnál, majd séta, könyvek beszerzése. 11-től 11.45-ig Gy. Szabó Béla lakásán (kaptam ajándékba egy Apáczai-metszetet). Délben az *Utunk* szerkesztőségében (Banner Zoltán, Király László, K. Jakab Antal, Köntös-Szabó

Zoltán, Marosi Péter, Bodor Ádám, Bágyoni Szabó István, Szilágyi István, Mikó Ervin, Szász István). B. Szabó Pista ajándékozott egy Kovács Géza-metszetet.

12.30-tól 15-ig *Korunk* szerkesztősége (Szilágyi Zoltán grafikus kamara-kiállításának megnyitója). Jelen volt írók-művészek: Horváth István, Bretter György, Palocsay Zsigmond, Herédi Gusztáv, D. Szabó Lajos, Kántor Lajos, Verness Zoltán, Rácz Győző, Gáll Ernő, Kovács Ildikó, Szilágyi Júlia, Balázs Péter, Fülöp Antal Andor, Bene József, Szócs István, Gálfalvi Zsolt, Tóth Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Cseke Péter, Sebők Klára, Balogh Edgár. A főszerkesztői irodában (Gáll Ernő „lakhelyén”) ültünk le egy kicsit beszélgetni: Kántor Lajos, Rácz Győző, Gálfalvi Zsolt, Sebők Klára. Balogh Edgár a Jovánovics Miklósnak Dános Miklós-ügyben írt levél másolatát hozta. Cs. Gyimesi Éva egy Nemes-Nagy Ágnes-tanulmányt hozott (később visszajött pár szóra férjével, Cseke Péterrel). Főként a *Csillag a máglyán* bemutatójáról volt szó, és a magyarországi színházi életről...

Gálfalvi Zsolt: „az új idényben – arra leszünk – a kolozsvári Magyar Színház be fogja mutatni az Illyés Gyula »átigazításában« megjelent *Bánk bán*t. A pesti színházi élet – erős maffia – miért nem viszi színpadra a legnagyobb élő magyar író?”

Estebéd délután 4-kor Kántoréknál, egy órára ledőltem aludni. 17.30-tól 19-ig Kányádi Sándoréknál. (Sándor nem volt otthon, a szerkesztőségben dolgozott, mert hétfőn két hétre gyógyfürdő-kezelésre utazik.)

19.30-tól 22-ig Láng Gusztávéknál. Kántor Lajossal, Gusztitól megkaptam a NYIRK 10–15, kötetét. Újból Kántorék lakásán. Este ? 11-kor (magyar idő szerint fél tízkor) fölhívtuk Juhász Ferenc lakását, kicsöngött a telefon, de senki nem vette föl a kagylót. 23.30-kor fölhívtam telefonon Tóth Sanyit, aki odajött Kántorékhoz, és hajnali fél kettőig beszélgettünk a *Korunk-évkönyvről*, a cenzúra által kivett, tanulmányt kísérő táblázatot mutatta meg, *zseniális összegzés a számok nyelvén!* A *Korunk* különböző szakaszaiban szerepeltetett írók egymás után állítása (jelentkezésük és publikációiknak gyakorisága sorrendjében) egyértelműen bizonyítja: a *Korunk* világra kitekintő *magyar* (nem román!) *szemle* volt!

II. Bukarest, Kolozsvár, Marosvásárhely (1976. szeptember 13–29.)

1976. szept. 13. (hétfő)

Kb. este kilenckor érkezünk repülön Nagy Gázsival Bukarestbe. Hotel Nord.

Szept. 14. (kedd)

Délelőtt a KRITERION nemzetiességi könyvkiadóban találkozás Domokos Gézával. Géza, emlékezve a régi (3–4 évvel azelőtti) találkozásunkra és a romániai magyar irodalomról írott cikkeimre, kedvesen, családiasan fogadott. Gázsival együtt. Mellénk (pontosabban a constancai költőtálatkozóra készülő Nagy Gáspár mellé) osztott tolmácsunk: Tiberiu Beograder jelenléte, „hivatalos füle” egy

kissé zavart, de azért egy-két információt szereztünk. Legújabb kiadványok: Szemlér Ferenc 70. születésnapjára megjelentetett versek és egy Bajor Andor-kötet. Domokos Géza nagyon bízik az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* további köteteinek a megjelentetésében – Tiberiu „barátunk” jelenlétében nem mondta a tudottat: sok szem olvassa még a régi okleveles anyagot, példamondatokat, és ezért húzódik a „szerkesztés” – és a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon jobb sorsra fordulásában. „Először a Romániai Magyar Írók sorozatában szeretnénk megjelentetni négy kötetben, majd a viták, kiegészítések, javítások és a sajtó-visszhang után az egészet egy nagy, lexikonszerű kötetben.”

Gézának említettem a *Romániai Magyar Szóban* közölt fotóját – a kép hátterében az irodájában levő nagyméretű Petőfi-dagerrotip –, erre azt felelte: „a fotós kívánsága volt”. (Világos, ha már annyit tettek a nemzetiségi ügyekért, akkor legalább az igazi nagyság – Petőfi! – szerepeljen lelkiismeret-ébresztő utóvédként a kiadó első emberének a háta mögött – legalább a külföldi magyarok szemét vakító, egyetlenegy alkalommal kiadott *Romániai Magyar Szóban* –, ne pedig Szeretett Atyánk!)

Fél tizenkettőkor egy futó látogatás az *A Hét* szerkesztőségében. Huszár Sándor nem volt ott, helyette találkozás Horváth Andorral. Első benyomás: amilyen magas, olyan öcsi-boci. Ki tudja, hogy milyen zajlás és áradás ültette a srácot a főszerkesztő helyettes-székebe, de Gálfalvi Zsolt reálpolitikusi – a művészetet és a nemzetiségi ügyeket segítő – meglátásait (jelenleg!) még csak meg sem közelíti. Szerinte a magyar irodalmi folyóiratok nem használják ki a riportformában rejlő lehetőségeket. Mire én: „az elsősorban újságműfaj”, s így sok egyéb dolgról nem szerez tudomást az olvasó. Horváth az *Élet és Irodalom* helyes tájékozottságáról beszélt (uramisten! a régi személyes emlékek: Vedres Vera a zsögödi Nagy Imréről semmit sem hallott, s nevét hallván mindenképpen az ugyancsak festő Nagy Istvánra fogott az esze; hogy a többi sületlenséget nem is említsem!), és a budapesti rádió tudatlanjairól, akik egyik útja során megkérdezték tőle: „nálatok vannak-e magyar nyelvű lapok és folyóiratok?” (Huszárt helyettesítő barátunk, Andor szövegét szemlesütve hallgattam; íme, a semmire sem jó, tájékozatlan emberek miként járatták le, önmagukon kívül, a pontosan mindent értő, olvasott és jól informált értelmiséget, sőt, az értő olvasókat is.) Gálfalvi Zsolt nem volt benn a szerkesztőségben, éppen Rácz Győző új tanulmánykötetének a kritikáját írta otthon, így csak telefonon tudtam vele pár szót váltani.

Délután városnézés autóbusszal, a nemzetközi költőtálalkozóra érkezett vendégekkel együtt. Este bolyongás Nagy Gazsival és lipcsei költő-barátunkkal, Walther Petrivél.

Szept. 15. (szerda)

Délelőtt megbeszélés az Írószövetségben, egyeztettük az erdélyi programot (szállodafoglalás stb.), és „megfigyelőként”–„költőként” én is részt vettem a constantnai Költőtálalkozóra érkezett külföldi költők eligazításán. Virgil Teodorescu pár szóval köszöntötte őket, majd Hobana-mester (a fantasztikus irodalommal

foglalkozók szokásos lázával) ismertette a találkozói programját. Kérésemre Ion Cica telefonon fölhívta Mihai Beniucot, aki alig egy óra múlva bejött az Írószövetségbe, és egy órácskát beszélgettünk. Beniucot emlékeztettem korábbi találkozásunkra (*Kortárs* Petőfi-szám szerkesztése), majd fölkértem – Juhász Ferenc nevében is – az *Új Írás* Ady-számában való szereplésre.

Beniuc elég fájdalmasan mondta, hogy Somlyó György még az év elején, márciusban kért tőle egy Ady-cikket az *Arion* számára, és ő Szász Jancsival el is küldette, de mert választ, még köszönő levelet sem kapott, nem tudja, hogy odaért-e a cikk, vagy tán nem tetszik? Én Beniucot (megkérdezés után örömmel szólítottam Mihály bácsinak) egy eredeti, csak nekünk szánt Ady-vers írására ösztönöztem. Megígérte, hogy a jövő év (1977) nyaráig, júliusig megkapom a kéziratot; csak arra kért, hogy levélben még egyszer ismételjem meg felszólító kérésemet, így jobban emlékezetében tudja tartani. Elmondása szerint változatlan érdeklődéssel olvassa a magyar irodalmi folyóiratokat, különösen a magyar (továbbá a cseh, szovjet, lengyel) írók múltához, az eltelt harminc évhez való hozzáállása dicséretes, ami nem mondható el a kortárs román prózáról. „Például a nálatok is jól ismert Marin Preda és Barbu műltszemlélete, gondolkodása nem nagyon üti meg azt a szintet, mint az általam – az irodalomból! – ismert magyaroké.”

Fájdalommal említette: „Én még magyar elemi iskolába jártam, ha már nem is beszélek jól magyarul – közbeszúrtam: még ma is kitűnően beszél –, azért még mindent elolvasok, és még ott él bennem a magyar kultúra. Adyt nem olyan sokat fordítottam, de a többszöri olvasása mindig fölvillantja Ady – szinte lefordíthatatlan – költészetének a nagyságát. Octavian Goga volt nálunk az első, aki megfelelő szinten tolmácsolta a költő verseit. És Jebeleanu szintén ihletett tolmácsolója, többek között, Adynak is! Nálunk van egy elég furcsa módszer, egyes írók ki akarják maguknak sajátítani egy-egy nagy író (Ady, Majakovszkij stb.) műveinek fordítási jogát.” Rákérdeztem, például kicsoda? Beniuc azonnal Jebeleanut említette. A tudott és susogott „ellenségeskedés” (féltékenység) tehát tovább folytatódik a román líra élő klasszikusai között!?

Amíg én Beniuc-kal beszélgettem, megérkezett az addig ügyeit intéző Nagy Gazsi is, s kb. még negyed óráig, noha Tiberiu Beograder kollégánk állandóan sürgetett, hármásban diskuráltunk. Beniuc Mihály bácsi még új, készülő könyvét említette, amelyben az elhunyt kortárs írókkal való találkozásairól, élményeiről ír. „Veres Péter is benn van a könyvben, de Illyés még nem, hiszen él, és az emlékezés korai.” A készülő könyvből kértem az *Új Írás* számára részletet – „már régen megírtam a könyvet, most már csak figyelmesen el kell olvasnom” –, Mihály bácsi ígéretet tett, hogy a levélbeni kapcsolat felvétele után küldeni fog.

Szept. 15. (szerda) délután

Méliusz József, akivel telefonon még előző nap beszéltem, kocsival értünk jött a Hotel Nordba, és meglátogattuk a lakásán. Első benyomásom: a korábbi állapotához viszonyítva nagyon jól néz ki; fiatalos, tele munkakedvvel! Gaál

Gábor-ügyekről beszélgettünk; Nagy Gazsi Szántó György *Periszkópját* nézegette, és a *Napkeletet*, én Gaál és Benamy Sándor *Erről van szó* című röpiratát lapozgattam. Méliusz szerint a Veres Péterhez írott Gaál Gábor-levelek – a közreadó Czine Mihály által? – tudatosan lettek megcsonkítva; a *Tiszatáj*ban közreadott levelekből épp azok a részek hiányoznak, amelyekben Gaál keményebben beszél, úgymond feddi Veres Pétert. Méliusz Gaál nyitottságára a Veres Péter és Remenyik Zsigmond kapcsolatot említi. És nagy szeretettel, egészen felhevülve beszél Gaál Gábor verseiről, amelyek már rég kiadást érdemeltek volna. (Az 1969-es *Tiszatáj*-cikket, Gaál Gábor, a költő, gazdagon kijegyzetelte, ceruzás aláhúzások, kiemelések, megjegyzések vannak a margón.)

Beszélgés közben levesszük a polcra Kovács György lemezét, és meghallgatjuk, amint Faludy György, Heltai Jenő költeményeit és Méliusz versének (*Elégia A.-ért*) utolsó részét mondja. A költő csöndben megjegyzi: „A »háború volt« a börtönökre vonatkozik.” Házigazdánk legfrissebb olvasmányélményének Kormos István *Pályám emlékezetét* dicséri, hozzáfűzve: „Kormos a legurbánusabb költő”. Erre mi ketten Gazsival: „legurbánusabb és legnépiesebb, pontosabban, ő az, aki minden élményre nyitott”. Méliusz változatlanul mondja, hogy gátlásai vannak, és ezért nem akarja megírni a pályája emlékezetét, de gondolkodik rajta. Egy-két munkát, Reiter Róbert–Franz Liebhard verseinek egybefogását és a Párizs-könyvet be kell fejeznie, s utána talán tud valamit adni az *Új Írás*nak. Juhász Ferencet nagyon becsüli, és kér bennünket, hogy adjuk át meleg üdvözlését. Kocsival még elvitt bennünket az Írók Házába, ahol Nicolae Balota vendégei voltunk.

Balota, már többször megbizonyosodtam róla, európai koponya! Édesanyja magyar, s talán így van a vérében a nemzetköziség; értékkel, elemez, pontosan látja a vesztébe rohanó „Isten” s a túl gyorsan meghódított szekér baljós végzetét. Kizárólag csak az irodalomról, a művészetről beszélgettünk, de minden mondata fölött ott lebegett – a közeledés árnyékaként – a tőle független, higgyük, hogy független, politikás sors: a mesterséges eszközökkel szított nacionalista gőz. A történelemhamisítás! Egyetlen szóval sem említette a szoritógép működését, szinte szégyellte, hogy neki kell megmondania: ez gátolja a közeledést, a Duna-menti gondolat, az egymásra utaltság mint szabadság megvalósítását. Örült Nagy Gazsi Jékely Zoltán tenyerébe írott versének – barátom megindultságában dedikált is Balotának egy kötetet –, s közben a románul megjelent Jékely-verseskönyv hibáit, nem túlságos ihletettségét taglalta.

Fél tíz körül az Írók Háza kerthelyiségében föltűnt Balogh Jóska, akit két-három éve láttam utoljára. Így négyesben diskuráltunk, de alig fél óra múlva Balotának haza kellett mennie. (A gyermeke beteg, hat óránként adják neki a penicillin-injekciót, és nem fél annyira, ha mellette van az édesapa.) Még egy darabig beszélgettünk Jóskával, aki átkísért bennünket a Hotel Nordba, ahol részletesen meghánytuk-vetettük a dolgokat. Az elhatalmasodó román nacionalizmus mindig szóba került, ami ellen tulajdonképpen csak a lenini nemzetiség-

politika (hányszor hivatkoztunk erre!) tehetne valamit: az egymás értékeit megbecsülő józan következetesség.

Jóska hahotánkra (és nagy fájdalunkra!) az általa szerkesztett magyar közmondásgyűjtemény megnyirbálását említette; azt a következetlen, a népi bölcsesség százados értékeiben is veszélyes fegyvert látó hivatalnokökörtséget, amely fedni akarja az esetleges áthallások következtében egy kissé megbolydult helyzetet. A cenzúra sok közmondást kivett a kötetből, ám az egyik legzseniálisabb – Vak vezér verembe vezet! – bennmaradt a gyűjteményben. Jóska kézikönyveket, lexikonokat kér, vagyis magyar részről egy kis segítséget, hogy folytathassa szerkesztői munkáját. Tény, a Művelődésbe beolvadt *Könyvtári Szemle* nagyon ügyesen, mindenre figyelve, bibliográfiákat, közművelődési cikkeket stb. közreadva továbbra is bírja az iramot! Rejtett „belső” számozásával is külön egység.

Szept. 16. (csütörtök)

Délután háromkor érkeztem repülővel Kolozsvárra. Elhelyezkedtem a Continentalban – szegény Gaál Gábor hányszor vert tanyát a kávéházi „dumaposta” asztalánál –, s nemsokára rövid sétára indultam. Pár perc beszélgetés Bodor Ádival (magába roskadva, egy pohár vodka mellett ült a COLÁ-ban), majd az Egyetemi Könyvesbolt előtt Benkő Samuval futottam össze. Samu vásárolt most megjelent könyvből, a TÉKA-sorozatban megjelent Ormos-kötetből, és dedikálta a boltban. Utána meghívott otthonába egy kis hazai csevejre. Este tízig beszélgettünk (irodalmi, művészeti, politikai, a két népet érintő közös ügyekről, a Magvető Gyorsuló idő sorozatának kiterjesztéséről stb.). A buszmegálló felé baktatva talákoztunk Szabó T. Attilával és feleségével, akik épp szokásos esti sétájukat végezték. Benkő Samuéktól Kántor Lajoshoz mentem, akinél Deák Ferenc és felesége vendégeskedett. Éjjel kettőig vittük a szót.

Szept. 17. (péntek)

Délelőtt az Írószövetség kolozsvári fiókjánál (Kányádi Sándor kísért föl), Lászlóffy Aladár segítségével, a szállodai ügyeket intéztük. Telefon Bukarestbe. Fél tizenkettőtől kettőig Szabó T. Attila lakásán Fülöp Antal Andorral és Balázs Péterrel. Utána Fülöp Antal Andornál választottam egy képet. A délután további részében Kányádi Sándoréknál, ahová este fél kilenckor értem jött Láng Guszti; hozzájuk mentünk. Éjfél után kettőig hánytuk a világ sorsát.

Szept. 18. (szombat)

Utunk szerkesztőség. Király Lacival, Bodor Ádival és Csiki Lacival a városban leültünk egy sörre. Korunk Galéria – Csehi Péter és Cseke Tamás kiállítása. Akikkel talákoztam: Szabó T. Attila, Hajdu Győző, Láng Gusztáv, Tamás Gáspár Miklós, Kenéz Ferenc, Rácz Győző, Beke György, Panek Zoltán, Mikó Imre, Herédi Gusztáv, Csiki László.

Délután fél hattól este tízig Kányádival Balogh Edgárnál töltöttük az időt. Az este éjfél után egyig Kántor Lajoséknál folytatódott, ahol örömmre Paulovits Lászlóval is találkoztam.

Szept. 19. (vasárnap)

11-kor a kolozsvári Állami Magyar Színházban Csomafáy Ferenc fotóművész kiállítása. Ahol többek között Sebők Klárával, Albert Júliával, Toszó Ilonával, Kötő Jósikával és Dehel Gáborral is találkoztam.

A Continentálból kiköltözvén a bőröndöket Kántor lakására vittem. Színház, este nyolckor – Sütő András: *Csillag a máglyán*. Harag György rendezése modern színház. Elsősorban a látványra, a mozgásra, a színpadkép agitációjára, agitatív hatására épít. A bemutatóhoz képest most valamivel érettebb volt az előadás, de – szerintem – most is eléggé háttérben maradtak a szöveg értékei. Lohinszky Kálvin-szerepe tévedés, hanganyaga csak bizonyos szerepkörökben hagyja érvényesülni. Sütő András mondja Lohinszkyról: „ő inkább a mozdulat, a hangtalan játék művésze (pl. Nagy István: *Özönvíz*). Mire én: „a *Csillag a máglyán*nak éppen a szövege, a helyzetet kialakító szöveg-mozdulat együttes játéka a fontos”.

Erre ő: „Igazad van!”

Lohinszkyt egy-két évvel ezelőtt láttam a marosvásárhelyi színház *Szerelmjében* (Barta Lajos); szürrealisztikus lebegése, az álom és valóság határát áttörő önfeledt játéka a kishivatalnok szerepében kitűnő volt. Az „éneklő” hang itt kimondottan segítette a karakter ellágyulását, a meghunyászkodás, a kispolgári lét tétova megfogalmazását. Héjja Sándor (Szervét) még mindig sokat kiabál, helyenként oly gyorsan mondja a szöveget, hogy alig lehet érteni. De egyes részeket, a premierhez viszonyítva, most kitűnően oldotta meg. A bemutatón a legnagyobb hangerővel világgá kiáltott „Jó éjszakát!” éppen a túlhangsúlyozott sokkhatással az ellenkezőjét érte el: kissé nevetségessé vált. A mai előadás szépen hozta ezt a részt. A befejezés először nagy hangerővel indult, majd a végső monológ fokozatosan elhalkulva (kis szünet után!) suttogásba ment át. Az elköszönést – a figyelmeztető elköszönést! – alig lehetett hallani, de igazán így vált figyelmeztetővé, vagyis örökösre biztatott a mondat. Bisztrai Mária (Idelette) ősdilettáns!

A budapesti előadáshoz (Madách Színház) viszonyítva a kolozsvári *Csillag a máglyán* valóban modernebb színház, viszont a kidolgozottság, a pontos értelmezés, a szövegtisztelet tekintetében Ádám Ottó van elől. Harag tömegmozgatója, hang- és fényeffektusokkal előállított sokkhatása – a színpadon hangos csörömpöléssel, többszöri ide-odahúzóztatással szinte főszereplővé előléptetett bilincs – megteszi a magáét. Héjja, és talán Lohinszky is, ezekben a jelenetekben a legerősebb.

Az előadás után még beugrottunk Sütő András lányához (Ágnes éppen második fiacskáját hordja a szíve alatt), majd éjfél után tíz perccel indultunk kocsival Marosvásárhelyre. Háromnegyed kettőkor meg is érkeztünk. András

mondja, hogy a jövő évben lesz ötvenéves, és nagyon szeretné, ha erre az alkalomra egy kötetben a Szépirodalmi Könyvkiadó kihozná esszéit *Nagyenyedi fügevirág* címmel. Megkért, hogy ez ügyben beszéljek Illés Endrével. Itt az esszék kiadását nemcsak a papírhiány hátráltatja, de a mostani politikai viszonyok kedveznek olyan írásoknak, mint a *Nagyenyedi fügevirág* vagy a *Perzsák. A Rigó és apostol*, valamint az *Istenek és falovacskák* írásai mellé még egy-két újabb esszét is föl lehetne venni. „Én természetesen nem azért akarom Budapesten kiadatni az írásaimat, hogy kocsit vegyek rajta, mint Bálint Tibi, de nincs mit tenni!”

Hajnali kettő és három között, András szíves invitálására, a megkésztett „vacsora” közben még a lakásukon elbeszélgettünk, majd kocsival a Hotel Grandhoz vittek, ahol szálláshelyet kaptam. András másnap mondja: „Jól vigyázz magadra, hogy kinek mit beszélsz, mert amíg én veled a hivatalos papírokat intéztem, addig a szálló előtt levő kocsiban ülő feleségemet, Évát két rendőr arról faggatta, hogy kit hoztak; csak amikor én odaértem, akkor hagyták abba a kérdezgetést.”

Szept. 20. (hétfő)

Délelőtt a városban bolyongtam, és tizenegy után fölugrottam az Igaz Szó szerkesztőségébe (Gálfalvi Gyurka, Székely János, Markó Béla, Hajdu Győző, Sütő András). Gyuriéknál ebédeltem, majd megnéztük a bukaresti televízió magyar nyelvű adását. Gyuri szerint, habár a műsorban szereplő Korondi-riport elmaradt (későbbre halasztódott), az egyik legjobb adás volt, amit láttam. Portréfilm a kilencven feletti György Dénes előadóművésze-ről, aki Benedek Elek székely írócsoportjával hajdanán nagyon sokat szerepelt.

Este megnéztem a Temesvári Színház vendégszereplésében Katona Bánk bánját. Az előadás nem volt kifogástalan, de funkciójában megtette a magáét. Mint mindannyiszor, most is fölötlött bennem a kérdés: egy-egy helyi atmoszférát alakító, annak közönségének szóló színpadi játék, maga az értelmezés és előadás, vajon mérhető-e más *Bánk bán*-előadásokhoz. Nem ott a helyszínen kell-e (a színház lehetőségéhez és legjobb erőihez mérten) kifejtetni azt a mondanót, amely az akusztika, a befogadás más milyensége folytán csak *egyedi*, csak arra a színházra és közönségre (jelen esetben a romániai magyar nemzetiségre) lehet jellemző? A pécsi, Illyés Gyula „átigazította” *Bánk bán* után döbbenetes élmény volt látni egy szerényebb képességű társulat szöveggel való értelmező-küszködését. A vendégrendező Tompa Miklós nem mindenütt érti pontosan a szöveget, Gertrudist és Melindát is félreérti, különösen az utóbbinak tulajdonít nagy szerelem-kívánást Ottó iránt, nem fejtve ki pontosan a hevítő- és altatópor „dramaturgiai” funkcióját.

Az előadás legjobb alakítását Fábíán Ferenc (Biberach) és Tóth Tamás (Peturbán) nyújtja; nem sokkal marad el tőlük Koszta Gabriella (Melinda) és Bányai Irén (Gertrudis). Sinka Károly Bánk bánja érdekes alakítás, a Tóth Tamásnál

még ülő, de itt fölös érzelmkitörésekkel. Jánó János Tiborca és Vértes József Ottója szereposztási tévedés: Jánó a nagyon fontos szerepben csak a szöveg által fölkorbácsolt nézőközönség tapsaira pályázik, Vértes József „szóként lo-bogó” Ottója pedig csupán a külsőségeket mutatja (a szerep nincs kidolgozva). A marosvásárhelyi közönség vagy húsz évvel ezelőtt, 1957-ben? látta Katona *Bánk* bánját, így nem csoda, hogy a közepes előadás is megtette a hatását. Né-melykor (például Tiborc panasznál) túlságosan is, hiszen a gyakori közbe-közbetapsolás zavarta a színészi játék egységét.

Az előadás után a Maros étteremben kb. egy órát beszélgettem Gálfalvi Gyurkával, Vári Attilával és a színiiskolában tanító Nagy Imrével. Attilának nincs állása, elég nehezen él, de – elmondása szerint – sokat dolgozik. Kikelt a Kántor-Láng irodalomtörténet értékelése ellen, mondván, korai, agyondicsért könyve után levették róla a kezüket, a második jóval jobb könyv szerény vissz-hangot kapott.

Szept. 21. (kedd)

Délelőtt a városban bolyongtam, ebéd a Kultúrpalota pincéjében Gálfalvi Gyurkával és Markó Bélával. Később rövid időre odajött az asztalunkhoz Dan Culcer, Mihai Sin és Muresán is. Többek között a szocialista országok fiataljainak kő-szegi találkozájáról beszélgettünk. Délután az erőszakosan hozzánk csapódott Szilágyi Károllyal Markó Bélának albérletébe mentünk föl, este pedig Gálfalvi Gyurkánál voltam, ahol Markóval megint találkoztam.

Szept. 22. (szerda)

Délelőtt fölugrottam a Teleki Tékába (Zsigmond Irma, Deé Anikó), és megnéz-tem a technika-jellegű könyvek kiállítását. Rövid ideig Sütővel beszéltem az *Új Élet* szerkesztőségében, majd délután vonattal átmentem Kolozsvárra. Este Ba-lázs Péteréknél éjfélig beszélgettünk.

Szept. 23. (csütörtök)

A gyomrom rendetlenkedett, betegeskedtem. Délelőtt Balázs Péterrel a Szín-házban voltam (Kötő Jóska, könyvtár – Saszet Géza), kora délután Kányádi Sándor főzött nekem 3-4 darab krumplit, és süttött egy szelet húst. Fél hattól nyolcig a szállodában aludtam (Vámszer Géza temetéséről jövet Balázs Péter benézett hozzám, hogy jól vagyok-e; később, mint megtudtam, vacsorát és or-vosságot is hozott, de én már nem voltam ott), fél kilenctől tizenegyig Balogh Edgár lakásán „ügyködtem”.

1944 szeptemberében Teleki Béla vitte el az Erdélyi Magyar Tanács memo-randumát Horthy Miklóshoz. Horthy, más tanácsadóira hallgatva, nem fogadta el a Teleki közvetítette kilépési javaslatot. (Bánffy Miklós még a hónap végén átvitte az erdélyi püspökök memorandumát – sikertelenül.)

A Teleki vitte memorandum szövege. (Az eredeti másolata a Levéltárból a bukaresti Párttörténeti Intézetbe került.)

„Főméltóságú Kormányzó Úr!

A háború rohamosan közeledik a vége felé. Németország nyugati és keleti határain a szövetségesek hadereje készen áll a végső leszámolásra. Sőt, azok a kelet-európai államok, melyek eddig Németország szövetségeseiként harcoltak a Szovjetunió ellen, egymásután letették a fegyvert, köztük az Erdély déli részét birtokában tartó Románia is. Hazánk határain, sőt helyenként a határon belül is már orosz seregek nyomulnak előre a Németországgal szövetséges Magyarország területén. Nyomukban a román haderő, mely a szövetséges hatalmaktól engedélyt nyert, hogy a németek ellen folyó háborúban Magyarország ellen is használja fegyverét.

Ilyen körülmények között a németek és a szövetségesek háborújában való további részvétel könnyen nemzeti katasztrófához vezethet, mind magyar népünk irtását, országunk hadszíntérré válását, lakóhelyein feldúlását, intézményein és más javaink elpredálását eredményezheti.

Ezek a veszedelmek fokozottabb mértékben fenyegetik Erdélyt, ahol a háború további dúlása földben, emberben és nemzeti értékeinkben soha nem pótolható veszteséget jelentene. Éppen ezért mi, akik országunk eme legveszélyeztetettebb helyén élünk, különösen emésztő aggodalommal figyeljük és várjuk, hogy az országvezetés megtalálja idejében a helyes utat, amelyen elkerülhetjük a teljes katasztrófát. Úgy hisszük, hogy Magyarország ügyét végleg el kell választani Németország ügyétől. Minél gyorsabban meg kell találni a háborúból való kiválásnak azt a módját, mely nemzeti becsületünk megőrzése mellett hiánytalanul megóvja népünk érdekeit. Bármilyen megrendítően hősi is honvédségünk helytállása az immár országunk területére zúdított háborúban, mégis a fegyverszünetre és a békekötésre irányuló tárgyalások haladéktalan megindításával kell elhárítani azt a veszélyt, hogy a békekötés időpontjáig országunk területét a körülöttünk élő kis nemzetek ellenséges indulattól fűtött seregei szállják meg.

E tárgyalások megindításánál a kormány különösképpen támaszkodhatik azokra a társadalmi erőkre, amelyek a háború folyamán más utat láttak helyesnek Magyarország igazságának érvényesítésére, de amelyek felfogásuknak eddig nem szerezhettek érvényt.

Úgy hisszük, hogy népképviseletünk hiányos működése is indokoltta teszi e nyílt vallomásunkat, melyet bizalommal és abban a meggyőződésben juttatunk el a Főméltóságú Kormányzó Úrhoz, hogy ezzel hazánk javát szolgáljuk, mely mindnyájunk számára mindenek fölött áll.

Kolozsvár, 1944. szeptember hó 9-én.

Dr. Tavaszy Sándor ref. püspökhelyettes, dr. Sándor Imre római kat. püspöki helytartó, Vásárhelyi János ref. püspök, Józán Miklós unitárius püspök, Maksay Albert ref. tel. igazgató, dr. Vitéz Boga Alajos római kat. prelátus-kanonok, Járosi Andor evangélikus esperes, gróf Teleki Béla, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, az Erdélyi Párt elnöke, dr. Mikó Imre, Vita Sándor országgyűlési képviselők, Hajnal Imre dr. orvosprofesszor, Tamási Áron író, dr. Venczel

József, az Erdélyi Tudományos Intézet ü. v. igazgatója, Jordáky Lajos, Nagy István író, Szabédi László író, Csifó Nagy László unitárius püspöki titkár, Nagy Géza, az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, Kiss Jenő író.”

A házigazda szerint három ellenállási pont volt: MADOSZ, ellenállási mozgalom, Magyar Népi Szövetség.

Balogh Edgár: „Állandóan az életrajzom unos-untalan ismételt fejezeteit (Sarló, német származásom, Vásárhelyi Találkozó stb.) írják, holott az ügyről van szó! Én csak egy szerény íródeákja vagyok a tömegek vágyának, tömegmozgalmak, munkásság, parasztság nélkül nincs semmi!”

Szept. 24. (péntek)

A gyomrommal elég rosszul voltam, gyengélkedtem. A városban reggel összefutottam Keresztes Zolival, majd Kocsis Pistával. Kocsissal Király- és Csiki-keresőbe indultunk (valahova bementek kávézni), ám találtuk Palocsay Zsigát. (Kijött a Dáciánál az *Aki búsul, megöregszik!*)

Déli tizenkettőtől délután háromig Balázs Péter lakásán – a kis baráti társaság egyik gyülekező helyén – találkoztam Szabó T. Attilával és Fülöp Antal Andorral; meghánytuk-vetettük a dolgokat. Andorka befejezte a képeket.

Délután megvettük a repülőjegyet Bukarestbe – jövő szerdán, 29-én du. négykor fogok megérkezni.

Fél héttől fél tízig Sebők Klári lakásán meglátogattam a mindkét lábát O' Neil-próbán eltört Héjja Sándort – fuccs a vasárnapi Sütő *Egy lócsiszár virágvasárnapja*-előadásnak!

Este tíztől éjfél utáni fél kettőig Szilágyi Pista lakásán. Pityók egy 55 flekkes irodalomszociológiai tanulmányt írt az *Utunk*-évkönyv számára harminc év romániai magyar irodalmáról. Azon nyomban elolvastam – tökök, általános jellegű írás! –, és megvitattuk.

Szept. 25. (szombat)

Fél tíztől délután hatig Gaál Gábor szobájában jegyzeteltem. (Külön tanulmány témája lesz a neki dedikált könyvek lajstroma, s bizonyos könyvekbe – Salamon Ernő stb. – beírt megjegyzései.)

Szept. 26. (vasárnap)

Este fél nyolctól tízig Kocsis Pista lakásán, negyed tizenegyől fél tizenkettőig Palocsay Zsiga lakásán. Zsiga bá állapota rémes, tovább roncsolja az alkohol. Meg kéne menteni!

Szept. 27. (hétfő)

Délelőtt egy rövid látogatás a *Tribuna* szerkesztőségében (D. R. Popescu). Az Írószövetség kolozsvári fiókjából telefon Bukarestbe. Balázs Péterrel elmentünk a festményemért Fülöp Antal Andorhoz. Az *Utunk* szerkesztőségében rátaláltam

kultúrünneppé; úgy, hogy az egyik bukaresti színház zseniális *Macskajáték*-előadását vagy Csoóri valamelyik filmjét az estet követően »lehozatom« Kolozsvárra.”

Általában a fölvetett *Új Írás-Tribuna* találkozás körül folyt a beszélgetés. Szilágyi Pista fordított, és némelykor D. R. Popescu felesége, aki magyar lévén kitűnően értette a diskurzust. Nem sokkal éjfél előtt azzal váltunk el egymástól – D. R. Popescu Szilágyiék után kocsival engem is hazaszállított szálláshelyemre –, hogy feltétlenül sikerülnie kell a találkozásnak. A szálloda előtt kiszállt az autóból, és búcsúzásként megölelt, megcsókolt.

Szept. 28. (kedd)

Vásárlás Balázs Péterrel és a feleségével. S közben talákoztunk Raul Sorban művészettörténésszel, aki Bukarestben él. Délben az *Utunk* szerkesztősége, majd Kocsis Pistával ebédeltem a Continentálban. Fél öttől tíz óráig Kányádiéknál. Amíg Sándor a szerkesztőségben volt (gyűlés!) egy kicsit aludtam, s utána elolvastam az addig még nem közölt *Kétszemélyes tragédia* című drámáját. Zseniális!

(Sorban kolozsvári születésű bohém, művészkülsőjű, hatvan körüli ember. Amikor Balázs Péterrel találkozott, megölelték, megcsókolták egymást. És mondta: „Emlékszel, amikor egymáshoz bilincselve utaztunk a vonaton Bukarestből Kolozsvárig?” Péter később elmesélte, hogy az ötvenes évek túlkapásai miatt ő is börtönmegfigyelés alá került. Nem ítélték el, semmit sem tudtak rábizonyítani, mégis – fűzte hozzá – „nem tudok az életemből másfél évvel elszámolni”. Ebben az időben a humanista Sorban is gyanús személy volt, és amikor mindkettejüket kiengedték a börtönből, anélkül, hogy egyikük is tudott volna róla, egymáshoz bilincselték őket, és egy fegyőr kíséretében felültették őket a vonatra.)

Szept. 29. (szerda)

Reggel a szállóba értem jött Kányádi Sándor, és kb. egy-két órát beszélgettünk. (Közben elnéztünk Csiki Laciék felé, de senkit sem találtunk otthon.) Majd elmentem a piacra, és a gyerőmonostori román asszonyoktól műanyagszáלבól font hálót (szatyrot) vásároltam. Visszafelé sétálva benéztem a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségébe. Mindenki a kolozsvári írócsoport pártgyűlésén volt, csak Salamon Anikóval, akit most ismertem meg, tudtam beszélni. Ahogy életkörülményei, családi állapota felől kérdezgettem, siralmas dolgokat tudtam meg. Férje az a fiatal zenetanár-zeneszerző Orbán György, akit egy szerencsétlen néprajzi kirándulás alkalmával – Salamon Anikóék egy magyar csoportot kísérték – a részeg románok egy faluban úgy megverték, hogy több helyen eltört a lába. Nagy szomorúsággal nyilvánítottam ki együttérzésemet a fiatal asszonyka és szerencsétlen férje iránt.

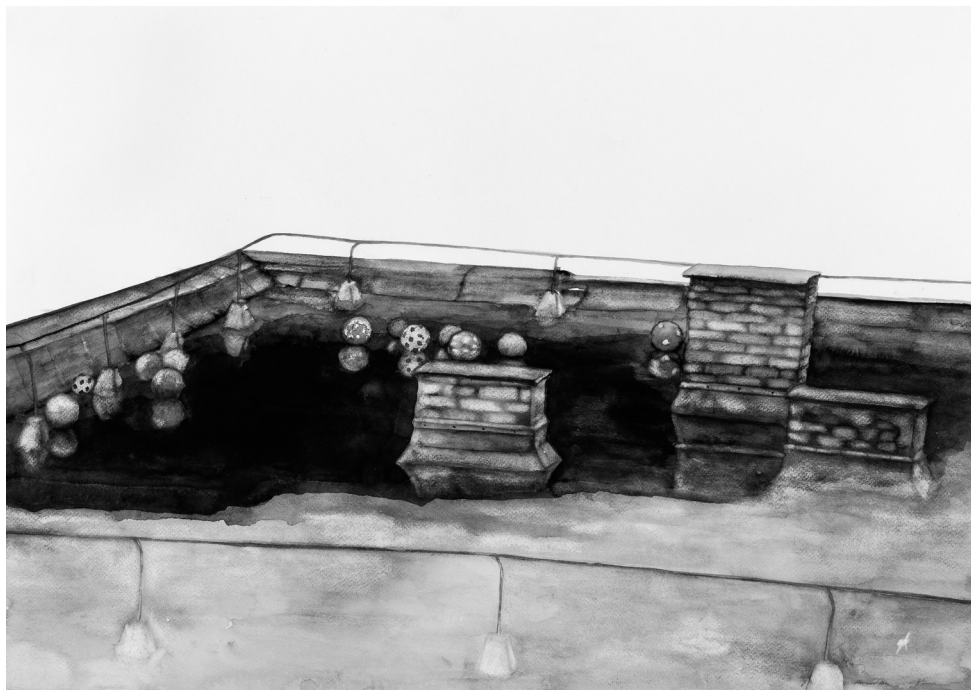
A Kriteriontól az *Utunk* szerkesztőségébe mentem, ahová kb. dél körül értem jött Kántor Lajos, és megígérte, hogy szerez egy kocsit a *Korunkból*, amellyel elmehetek a TAROM légiforgalmi társaság irodájába. Utána fölugrottam Balázs Péterhez, együtt mentünk a *Korunk* szerkesztőségébe. Kántor még megírt egy

levelet Juhász Ferencnek, hogy mely verseit szeretné viszont látni az Albatrosz Legszebb versei sorozatban, amelyet ő szerkeszt.

Három óra után pár perccel indult a repülőgép Bukarestbe. Négy órára már ott is landoltunk. Együtt utaztunk pár nappal azelőtt szerzett ismerőseimmel, Bencsik János grafikussal és feleségével, Bánffy Fruzsínával. S amikor látták hasmenéses rongy állapotomat, a két repülőút közötti időre meghívtak a lakásukba (főtt krumplira!), ahová az Írorszövből jött Ion Cica is elkísért.

Bencsik megmutatta a 32 lapos Dante-sorozatát; nagyon szép, ügyes technikával a filozofikumot is kihozó grafikai alkotás.

Este hét után az Írorszövből jött kocsijával mentünk ki az OTOPEN repülőtérre. Irány – Budapest!

Urbán Gyula

Szélcsend

A KELET-KÖZÉP-EURÓPA hajó
mélyén fehér, kátrányszagú négerekként fekszünk.
Hátunkon göndörödő kóc, és poshadt víz.
A hajó vitorlái lógnak.
Nincs szél.
Nincs Csillag-oldal.
Nincs csillag.
Nincs Kikötő-oldal.
Nincs kikötő.

Az üzlet ígéretesnek bizonyult.
De közben eltűntek a drága gyapotföldek;
helyettük polgári lakások vécékagylói fehérленek.

A Gargantuai-salakhhoz mi már túl büszkék vagyunk.
(Erre később jöttek rá.)
Így hát állunk
Európa elázott térképén,
melynek sarkaiban szelek helyett,
férfiak bagzanak,
és női csiklandozásoktól hangosak a délkörök.

A szárazföldön mindent szabad.

Építettek maguknak egy cirkusz-mélységű színházat.
És etetik egymást, hazudoznak, sorsokat tologatnak.

S mind ezt fél kézzel.
A másik székük portalan karfáján fehérlik
a mindennapi ülvemaradásért való küzdelemben.

URBÁN GYULA (1938) író, költő, színházi rendező.

A szünetekben van ennivalójuk.
Nem osztják meg.
Rákollóktól recseg a büszke padozat.

Szavaznak.
Büntetnek.
Dühöng a jövőbeli hazug-egység.
Ezeréves birodalmakat köpnek szembe.

Közben folyik az ötszáz éves gyarmatosítás,
s El Dorado egyre távolabb.
Ragyog a szivárvány alatti palota

Közben a KELET-KÖZÉP-EURÓPA hajó áll.

Tenger még van!

Rendhagyó ballada

Stolba Tamásnak

Drága fiatal rokonom,
testvérem a tudományokban!
Túl komolyan vetted Nietzschét, Schopenhauert,
s a többi agyalágyult, epeömléses
öregembert.

Szegénykém!
Kávéházak süppeteg szivar füstjeitől
megvezetett
egzisztealista prófétájácska,
te!
Maradtál volna a kedélyes, borissza görögöknél,
vagy a gyenge estű, fény által átvonszolt,
Pál Apostol leveleinél.
„Mert hit által igazul meg az ember.”

De terajtd már a tőlem kapott
Hamvas Béla se segített.

Kinézted a Leicester közelében magasodó hegycsúcsot;
talán a Hill Country Park körül.

Az út szélén hagytad a kocsidat s életedet.

Körbe néztél a csúcson,
s nem vetted észre a mögötted settenkedő
fekete felhőt,
melynek,
nagyobb tudások birtokában,
ellentmondott Jézus.

Árván, egyszál magadban
vetted magadhoz
a bürök pohárnak is beillő levegőt,
s levetted magadat.

Megbocsájtó zuhanást,
Hercegem!

Urológmonológ

Dr. Kovács Gábornak

A dinasztia védelmében
császári arany heréket
morzsolgatni,
majd még lejjebb matatni;
bármily ügyes az a kéz,
tulajdonosa sohase kaphat medáliát.
Az csak a csonkáknak-bonkáknak
s parketta-nyalóknak jár.

Én, rohamban elvérzett huszártiszt nagyapám
rubintos keresztjét adnám Önnek,
mint családom utolsó
tulajdonát.

„Valljon s mikor leszön jó Rómában lakásom?”¹

Kérdések a Római Magyar Akadémia sorsáról

I. Egy jó hír: Felújítják a Római Magyar Akadémia két épületét

A reneszánsz és barokk Róma egyik leghíresebb, II. Gyula pápa által kialakított zarándok útja, a Tevere folyóval párhuzamos via Giulia elején, az Antonio da Sangallo és Michelangelo által épített Farnese palota háta mögött áll a Francesco Borromini egyik remekműve, az általa barokk stílusban átépített Falconieri palota. Ez az épület 1928-óta a Római Magyar Akadémia székháza, ahol az eltelt, lassan kerek évszázad során több ezer magyar ösztöndíjas kutató és művész élt és dolgozott. Mint a hetvenes évek egyik ösztöndíjasa, majd 37 éven át, 1979–2016 között a Római La Sapienza Tudományegyetem magyar tanszékének tanára közlőrl ismerem a Római Magyar Akadémia utolsó ötven évének történetét, melyről magam is több tanulmányt és újságcikket írtam 1990-től kezdve, legtöbbit a *Hitel*be, de más lapokba is.² Mindezt abban a reményben tettem, hogy a rendszerváltás után az Akadémia előbb-utóbb visszakapja eredeti rendeltetését, és a hivatalok, hivatalnokok szállása és kultúrház helyett ismét a magyar tudósok és művészek római kollégiuma lesz. Hát, sajnos, ennek eléréséhez 32 év kevésnek bizonyult.

Épp ezért nagy örömmel értesültem múlt év novemberében, a Római Magyar Akadémián rendezett *Dante Magyarországon* konferencián arról, hogy hamarosan sor kerül a Római Magyar Akadémia és a mellette levő Művészház felújítására,

SÁRKÖZY PÉTER (1945) irodalomtörténész, a római La Sapienza Tudományegyetem magyar tanszékének nyugdíjas professzora, az Olasz Nemzeti Irodalmi Akadémia tagja.

- 1 Egy római magyar ösztöndíjas éneke – Bornemisza Péter *Cantio optima* című verse után szabadon.
- 2 Sárközy Péter írásai a Római Magyar Akadémiáról: A mi kutyánk öccse Rómában. *Hitel*, 1990, 19; Kései sirató a Római Magyar Akadémiáért. *Hitel*, 1991, 19; Ki lesz a mi kutyánk új kölyke Rómában? *Új Magyarország*, 1994. augusztus 30.; Hányszor lesz kutyavásár Rómában? *Magyar Nemzet*, 1998. július 10.; Új igazgatók Rómában. *Népszabadság*, 1998. okt. 13.; Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában. *Valóság*, 2000, 12; Nyugaton a helyzet változatlan? *Magyar Napló*, 2014, 10; Az MTA Római Magyar Történelmi Intézete és utóda a 90 évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia, in *Magyar Tudomány*, 2018, 5, 729–737.

melyre az Operaházat most felújító ZDA-Zoboki Design&Architecture Építésziroda kapott megbízást. Zoboki Gábor eddigi munkái elég biztosítékot jelentenek arra, hogy jó kezekbe került a Borromini által épített díszes barokk palota felújítása, melynek építészettörténeti fontosságát utoljára Paolo Portoghesi professzor mutatta be 2020-ban kiadott könyvében.³ A magyar olvasók az épület olasz és „magyar” történetét megismerhetik Molnár Antal és Tóth Tamás *A Falconieri-palota Róma* című kötetéből (Budapest, 2016, Balassi).

Azt természetesnek tartom és nagyon remélem, hogy a végleges felújítási tervek a palota építéstörténetét jól ismerő, a műemlékvédelemi gyakorlatban jártas olasz szakemberekkel együttműködésben fognak elkészülni. Ugyanakkor a felújítás megkezdése előtt szeretném felhívni a megbízást adó hazai kormányzat figyelmét, hogy nemcsak az építészeti szempontból kell megítélniük a szakértők terveit, hanem a tervezőkkel együtt ismerniük kell az épület hat év híján 100 éves *magyar történetét* is, melyhez gazdag irodalom áll az érdeklődők rendelkezésére.⁴ Ugyanis itt nem csupán építészettörténeti kérdésről van szó, hanem a magyar kultúra európai jelenlétének egyik százéves őrhelyéről.

A mostani választásokkal megerősített magyar kormányznak még a folyamatban levő tervezés során és a munkák elkezdése előtt kell eldöntenie, hogy a felújítandó értékes műemlék épületnek, mi lesz a funkciója. Minek lesz a székhelye a Római Magyar Akadémia most felújítandó épülete? Az első emeleten levő Borromini stukkókkal és a Guidi freskókkal díszes termekben továbbra is követségi irodák maradnak, valamint az épület harmadik-negyedik emeltnél a külképviseletek személyzete számára biztosított lakások lesznek továbbra is a korábbi ösztöndíjas kutatók lakó és dolgozószobáinak helyén? Az épület funkciója egy külföldi „vegyes kulturális intézet” lesz, melyben a követségi dolgozók laknak, és ahol az egykori tudományos könyvtár helyén kialakított, rossz akusztikájú koncertteremben időnként hangversenyek, konferenciák és filmvetítések lesznek (a Rómában élő magyar feleségek és követségi dolgozók családtagjai szórakoztatására) otthonról kiutaztatott művészekkel és előadókkal, akik a Művészház egykori műtermeiből átalakított vendégszobákban laknak. Ma már egyedül csak a barokk palota második emeleten levő Vatikáni Magyar Pápai Intézet működik eredeti rendeltetése szerint, ahol 10-12 Rómában doktori tanulmányaikat végző fiatal pap él és tanul.⁵ A palota földszintjén egy a kapualjából nyíló és alig látogatott kiállítóterem is „működik”, melyben ösztöndíjas művészek Rómában készült munkái helyett, otthon összeállított vándor-kiállítókat rendeznek, és utaztatnak körbe a külföldi kulturális intézetekbe.

Arra gondolni sem szabad, hogy a felújítás után a Falconieri palota nem lenne ismét a magyar tudomány és művészet utolsó európai büszkesége, amely-

3 Paolo Portoghesi: *Francesco Borromoni. La vita e le opere*. Milano, Skira, 620.

4 Sárközy Péter: Bibliográfia, in Uő.: *Az MTA Római Magyar Történeti Intézete és utóda a 90 évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia. Magyar Tudomány*, 2018, 5, 738-737.

5 Tóth Tamás: *Pápai Magyar Intézet. Róma*. Róma-Budapest, 2017, PMI kiadása.

ben tudományos kutatók (tudósok) és művészek élnek és dolgoznak féléves, vagy több évig tartó ösztöndíjuk segítségével, és ez idő alatt közvetlen kapcsolatokat építenek ki az olasz főváros tudományos, kulturális és művészeti életének képviselőivel. Mindennek eldöntése nemcsak technikai, építészettörténeti és kulturális kérdés, hanem nemzet- és külpolitikai fontosságú ügy. Arról nem is szólva, hogy a Római Magyar Akadémia funkcióját, rendeltetését az 1935-ben megkötött magyar-olasz kulturális egyezmény határozta meg, melyet a két állam máig érvényben levő 1965-ös szerződése megerősített.

Az alapító okirat és az államközi szerződés értelmében a Római Magyar Akadémia nem követségi hivatal épülete és személyzetének lakóháza, hanem egy Rómában 1895-ben létesített magyar tudományos intézet, Fraknoi Vilmos püspök, az MTA alelnöke magán alapítványából létesített Római Magyar Történeti Intézet szerves folytatása.⁶ Hogy megértsük a kérdés fontosságát röviden át kell tekintenünk a Római Magyar Akadémia majd százéves történetét.

II. A Római Magyar Akadémia története

Fraknoi Vilmos az általa építtetett Római Magyar Történeti Intézetet 1913-ban teljes felszerelésével, a tudományos könyvtárral és a villa mellett 1902-ben építtetett művészházzal együtt a magyar államnak ajándékozta, és nagyobb pénz-alapítványt létesített a kutatók ösztöndíjának biztosítására azzal a feltétellel, hogy az alapítványt kizárólag tudományos (főleg történeti, archeológiai, régészeti, művészettörténeti) kutatásokra használhatják, épp ezért az intézmény tudományos felügyeletét és irányítását az adománylevelében a Magyar Tudományos Akadémiára bízta. Az intézetet az első világháború alatt az olasz állam zárta, és csak 1924-ben költözhettek be ismét a kutatók és a művészek az épületekbe. Mivel a Fraknoi villában (melyben korábban a Konzulátus, ma a Szent-széki Követség működik) csak az intézet igazgatójának és négy kutatónak, a művészházban pedig csak három művésznek jutott hely, ezért 1927-ben Gerevich Tibor professzor, a Történeti Intézet igazgatója javaslatára Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter a római egyetemen a *honoris causa* diploma átvételekor bejelentette a magyar kormány szándékát, hogy a római Történeti Intézetet a bécsi és berlini Collegium Hungaricumok mintájára kibővíti.

Így jött létre 1928-ban a Római Magyar Akadémia, az időközben megvásárolt Falconieri palotában, melynek négy szekciója volt: a Fraknoi Vilmos által alapított tudományos szekció, a „Fraknoi Intézet” (hét kutató számára); mellette

6 Vö. Vári Imre: *Történeti Intézetek Rómában*. Budapest, 1916, MTA; Újvári Gábor: A Római Magyar Történeti Intézet története, 1912–1942 között, in *Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában, 1895–1995*. Szerk. Csorba László. Budapest, 1998, HG&Társ, 20–24; Sárközy Péter: Az MTA Római Magyar Történeti Intézete és utóda a 90 évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia, in *Magyar Tudomány*, MTA, 2018, 5, i. m.

egy külön „Collegium Hungaricum” (tizenkét, egy szemeszteren keresztül Rómában kutató fiatal ösztöndíjas tanár, zenész, énekes és író számára), valamint a festők és szobrászok részére létrehozott Művészház. A palota II. emeletét foglalta el a máig önállóan létező „egyházi szekció”, amelyet 1940-ben XII. Pius pápa beiktatott a római pápai intézetek sorába. A Fraknoi Intézet 5000 kötetes tudományos könyvtára 1978-ig az épület első emeletét foglalta el. Az önálló Pápai Magyar Intézetten kívül az új Római Akadémia szekcióinak szakmai irányítására és felügyeletére a Magyar Tudományos Akadémia és a Vallás- és Közoktatási Minisztérium kuratóriumot hozott létre, melynek tagjai neves tudósok voltak (mint Eckhardt Sándor, Magyary Zoltán, Szekfű Gyula és Szent-Györgyi Albert), elnöke pedig Gerevich Tibor művészettörténész professzor lett. Az új magyar intézet vezetésére egyetemi tanárok kaptak 4-5 éves megbízatást, akik egyúttal a Római Tudományegyetem, a La Sapienza 1929/30-as tanévben alapított magyar tanszékének professzori tisztségét is betöltötték (Miskolczi Gyula, Koltay-Kastner Jenő, Genthon István, majd a háború után 1947-1949 között Kardos Tibor). A római igazgatók feladata az épület fenntartásának és az intézet tudományos működésének biztosítása, az olasz tudományos és művészeti élettel való kapcsolatteremtés volt. 1929 és 1942 között a Történeti Intézetben 64 tudományos kutató, a Collegium Hungaricumban 78 olasz nyelv és irodalom tanár, zene- és művészettörténész, énekes, zeneművész és író élt és kutatott legalább egy fél évig a római könyvtárakban levéltárakban, múzeumokban és a Santa Cecilia zeneművészeti akadémián.⁷ Mellettük a kétemeletes Művészházban szintén több mint száz festő és szobrász élt és dolgozott (Aba Novák Vilmos, Molnár C. Pál, Szőnyi István, Pátzay Pál, Vilt Tibor és társaik) néha éveken át, és képviselték a 20. század első felének egyik jellegzetes, „római iskolának” nevezett irányzatát.⁸ Az Akadémia évente kiállításokat rendezett az ott élő művészek műveinek bemutatására, és segített abban, hogy rendszeresen részt vegyenek az olaszországi nagy nemzetközi kiállításokon és a Velencei Biennálén. A tudományos ösztöndíjasok munkáit az Akadémia 1936 és 1942 között rendszeresen megjelentették az Akadémia olasz évkönyveiben.⁹

1943 nyarán a Rómára is kiterjedő bombázások és az egyetemi oktatás felfüggesztése után a magyar kultuszminisztérium ideiglenesen beszüntette a Római Magyar Akadémia működését. Genthon István igazgató és Tóth László akadémiai titkár és egyetemi magyar lektor hazatértek Magyarországra, míg az épületet a Pápai Intézet igazgatójára bízták. Az akadémia a háború után

7 Sárközy P.: A Római Magyar Akadémia tudományos tevékenysége, 1929–2009 in uő.: *Róma mindannyiunk közös hazája. Róma magyar emlékei – magyarok emlékei Rómáról.* Budapest, 2010, Romanika, 115–137.

8 P. Szűcs Júlia: *A 'Római iskola'.* Budapest, 1987, Corvina.

9 Vö. *Un istituto scientifico a Roma. L'Accademia d'Ungheria, 1895–1950* (Egy tudományos intézet Rómában, a Római Magyar Akadémia). Szerk. P. Sárközy e Rita Tolomeo, Cosenza, Periferia, 1993. Az évkönyvek tartalomjegyzéke a 117–134. oldalakon olvasható.

másfél évvel, 1947 januárjában nyílt meg újra Kardos Tibor pécsi egyetemi magántanár, a magyar humanizmus kutatójának vezetésével. Kardos Tibor a magyar kommunista párt megbízottjaként kapta meg kinevezését, de 1947–48-ban mindent megtett, hogy az Akadémia a magyar kultúra és tudomány szolgálatában álljon, és lehetővé tette, hogy a háború borzalmai után a magyar irodalom, művészet és tudományos élet nagyjai és fiatal tehetségei Rómában tölthessenek egy-két hónapot. Ezekben az években neves tudósok és fiatal kutatók (Alföldi András, Balázs Béla, Fülep Lajos, Kerényi Károly, Lukács György, Szabolcsi Bence, Hanák Péter, Herczeg Gyula, Jászay Magda, Klaniczay Tibor, Szauder József, Vayer Lajos és még sokan mások), művészek (Katona Jenő, László Margit, Szervánszky Péter, Takács Jenő, Zathureczky Ede, Ferenczy Béni, Hajnal János, Hantai Simon, Vilt Tibor és társaik) ismét a Palazzo Falconieriben lakhattak, és előadásokat, koncerteket tartottak az olasz közönség számára, műveiket az akadémia újonnan alapított tudományos folyóiratában a Janus Pannoniusban publikálták. Kardos Tibor egyik legnagyobb érdeme, hogy a háború szörnyűségei után a magyar irodalom egy egész generációja számára biztosította, hogy néhány hónapig Rómában élhettek. Érdemes felsorolni a neveket: Balázs Béla, Berczely Anzelm Károly, Csorba Győző, Déry Tibor, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Károlyi Amy, Ottlik Géza, Pilinszky János, Takács Gyula, Toldalagi Pál, Thurzó Gábor, Vas István, Weöres Sándor és néhány napra Rómában jártak előadást tartani és neves olasz írókkal találkozni Illyés Gyula és Cs. Szabó László is.

A hazai politikai változások következtében és a hidegháború korának beköszöntével a Római Magyar Akadémia, mint az összes nyugati magyar intézet, beszüntette működését. 1949 őszén abbamaradtak a külföldi ösztöndíjas utak, és bezárták az összes nyugati kulturális intézetet. Kardos Tibort és munkatársát hazarendelték (ezt a munkatársak közül többen megtagadták). 1950-től az intézet a római magyar követség kulturális „képviselése” lett, és a követség belüleges személyzete szállásának biztosítására vették igénybe.

Csak a hatvanas évek elején kezdődött el újra a Római Akadémián a tudományos és művészi ösztöndíjasok fogadása, melynek módozatait az 1965-ben kötött, máig érvényben levő magyar–olasz kultúregyezmény szabályozta. Ekkor vették el a Magyar Tudományos Akadémiától az intézet irányítását és adták át az ösztöndíjasok kiválasztásával együtt a Kulturális Kapcsolatok Intézetének, majd a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának. 1959–1990 között a Római Magyar Akadémia igazgatásával pártfunkcionáriusokat bíztak meg. Akkor alakult ki az a gyakorlat (mely sajnos máig érvényben van), hogy a Borromini palota első emeletén hivatalok, a harmadik-negyedik emeleten pedig az akadémia és a követség személyzeti lakásai vannak, míg a régi Művészházat a régi műtermeket megszüntetve kétszemélyes (az alkotó munkára alkalmatlan) szobákkal az ösztöndíjasoknak szánt vendégházzá „varázsolták”. (A II. emeleten a Magyar Katolikus Egyház és a Vatikán önálló Pápai Magyar Intézete működik a római egyetemeken doktori tanulmányaikat folytató fiatal papok részére önálló szakkönyvtárral és házi kápolnával.)

1975–78 között került sor az épület első nagy átépítésére, ekkor alakítottak ki a palota két felső emeletén az akadémiai és a nagykövetségi dolgozók családjai részére több szobás lakásokat, az első emeleten pedig elegáns hivatali szobákat. A Fraknoi Vilmos által létesített könyvtár maradványát levitték a földszinti raktárakba, és a könyvtár helyén előadótermet alakítottak ki kulturális rendezvények céljára. Az ösztöndíjasok és az „átutazó vendégek” fogadására a kis kétemeletes egykori Művészház műteremlakásaiból alakítottak ki (tudományos és művészi alkotó munkára egyaránt alkalmatlan) kétágyas szobákat. Ahogy az 1960-ban ismét ösztöndíjas úton Rómában tartózkodó költő, Csorba Győző említi Római visszaemlékezésében: *a magyar követség, a konzulátus, a tájékoztató hivatal és mindenféle hivatal elfoglalta a nagy épületet, [...] a magunkfajta emberek (az ösztöndíjasok) csak hátul, a kispalotában kaptunk helyet. [...] az akadémia ekkor már inkább fegyintézethez hasonlított.*¹⁰ A hetvenes-nyolcvanas években a Római Magyar Akadémia egy vendégházzal is rendelkező kulturális hivatallá vált, mely jelentős hazai kiküldött apparátussal intézte a hazai intézmények olaszországi kulturális ügyeit, programjait és a palotában havonta különféle rendezvényeket tartott (előadásokat, könyvbemutatókat, koncerteket, táncházakat stb.) otthonról kiutaztatott előadókkal, művészekkel, táncgyűtesekkel főleg az Örök Városban élő magyarok (és a kiküldött alkalmazottak családtagjai) számára.

Mindennek ellenére a Római Magyar Akadémia 1960-tól kezdve az ösztöndíjasok befogadásával komoly szerepet töltött be sok száz, sőt valószínűleg ezernél is több magyar művész és kutató életében. Igaz, nem volt (és máig nincs) önálló kutatáshoz, művészi alkotó tevékenységhez alkalmas elhelyezésük, nem áll többé rendelkezésükre a tudományos kutatáshoz szükséges, tudatosan fejlesztett szakkönyvtár, megszüntették a festő- és szobrászműtermeket, 1949 óta nem biztosítanak az ösztöndíjasok számára étkezést, és az ösztöndíjak kicsisége megakadályozza, hogy rendes életet éljenek, de mindennek ellenére a hatvanas évektől kezdve több száz tanár, kutató és művész több hónapig Rómában élhetett és dolgozhatott. Ahogy Szerb Antal írta még 1936-ban a fasiszta Olaszországban tett útja után: „Hogy jól vagy rosszul, boldogtalanul vagy boldogan, oly elenyésző ahhoz képest, hogy ott vagyok jól vagy rosszul, boldog, vagy boldogtalan.”¹¹

III. A rendszerváltástól máig

A rendszerváltás első éveiben, majd a kilencvenes évek végén több kísérlet történt a Római Magyar Akadémia eredeti akadémiai funkciójának visszaállítására. De mivel az épületben továbbra is személyzeti lakások és hivatalok voltak

10 Csorba Győző: *Római följegyzések*, i. m. 107–108.

11 Szerb Antal: *A harmadik torony* in uő.: *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest, 1971, Magvető, 628.

és vannak, amelyben kultúrházi műsorokat is rendeznek, erre máig nincs lehetőség. Szörényi László nagykövetsége alatt (1991–1995) ugyan elkezdődött a követségi hivatalok és lakások egy részének kiköltöztetése a főépületből, egyre több tudományos konferenciát rendeztek, újralétesítették és 1996–2010 között négy évben megjelentették az akadémia évkönyveit,¹² de máig nem sikerült visszaállítani az intézetnek azt a funkcióját, melyért 1895-ben, illetve 1928-ban létrehozták. Nem sikerült elérni, hogy a Római Magyar Akadémia ismét tudományos intézet, *akadémia* legyen, mely mellett művészház áll az ösztöndíjas művészek részére. Ma a főépület első emeletén hivatali szobák találhatóak, a második emeleten van a Pápai Magyar Intézet, míg a harmadik és negyedik emeleti több szobás lakásokban a Nagykövetség dolgozói laknak.

Hetven év során a Fraknói Vilmos által létrehozott kiváló történeti könyvtár a leselejtezések, a pincébe helyezést követő beázások és kifosztás áldozatává vált. A háború óta a könyvtárnak nem volt és nincs tervszerű gyarapítása, a kilencvenes évek közepén megszűnt a fontosabb szaklapok előfizetése, sosem volt és ma sincs önálló könyvtárosa. Jelenleg semmiképp sem tekinthető tudományos könyvtárnak, inkább a Rómában élő magyarok „Szabó Ervin” könyvtárának, ami általában zárva is van.

Míg a Római Magyar Akadémia továbbra is követségi intézmény maradt (amelyben személyzeti lakások, hivatalok vannak és alkalmi kultúrházként üzemel), a többi Rómában a 19. század végén, a 20. század elején létesített külföldi tudományos intézmény és művészeti akadémia mind megőrizte eredeti funkcióját, akadémiai jellegüket (a Pincio dombon épült reneszánsz Villa Medici-ben levő Francia Akadémia 1666 óta...). Ezekben az intézetekben máig az igazgató és egy-két munkatársán kívül csak ösztöndíjas kutatók és művészek laknak tudományos, illetve művészi alkotótevékenységhez szükséges feltételek (szakkönyvtár, felszerelt műtermek stb.) között hosszabb időn keresztül. Az intézetek biztosítják az ott készült kutatások eredményeinek kiadását, az ott dolgozó művészek alkotásainak bemutatását és az olasz tudományos és művészi élettel való folyamatos kapcsolatteremtést. (A Villa Medici művészeti akadémia, és az École Française posztgraduális kutatóintézet mellett a római Francia Nagykövetség, a Farnese Palota felső emeletén kétszáz éve háromszázezer kötetes szakkönyvtár áll a kutatók rendelkezésére.)

Ezzel szemben a Római Magyar Akadémia immár több mint fél évszázada „vegyes intézetként” működik. Az egyre kisebb számú ösztöndíjas és az egyre nagyobb számú átutazó „programvendéget” a művészházban helyezik el, míg a Falconieri palotában ma csak egy előadóterem, „hivatalok” és személyzeti lakások vannak. A Római Magyar Akadémia irányítását és szakmai felügyeletét 2002–2016 között a Balassi Intézet „biztosította” (?), nevezte ki az intézet vezetőit, és döntött az (egyre kevesebb) ösztöndíj sorsáról, valamint a hazuról az

12 Pál József: A „Fraknói” Történeti Intézet létrejötte a Római Magyar Akadémián, 1996–1998 in *Magyar Tudomány*, 2004, 2, 221–226.

intézet által kiválasztott előadók, előadóművészek és együttesek kiválasztásáról és kiküldetéséről. Amióta a Balassi Intézet „betagozódott” a Külgazdasági és Külügyminisztériumba, még erősebben érezhető volt a Római Magyar Akadémia tudományos jellegének háttérbe szorulása, hiszen az intézetben lakó és dolgozó munkatársak munkája elsősorban a Nagykövetségtől és az otthonról kapott megbízások olaszországi intézéséből, a hazulról kiküldött művészek, együttesek rendezvényeinek szervezéséből, kulturális ismeretterjesztéséből áll, és nem a tudományos kutatások és a művészi alkotómunka segítségével, magyar és olasz tudósok és művészek kapcsolatainak kialakításából áll. Magam egy hónapnál hosszabb tudományos ösztöndíjasról vagy műteremben dolgozó művészeiről már több éve nem hallottam.

Ennek a funkciónak folyamatos elsorvasztásával eddig az olasz állam nem törődött. (Korábban az „elvtársak” azért élhettek a főépületben, mert cserében a kis épület 13 szobájában tudósok és művészek élhettek „Nyugaton.”) Egy esetleges államközi feszültség esetén a fogadó ország megakadályozhatja az államközi szerződés keretében levő intézmény nem rendeltetés szerinti használatát. Ez már az első világháború alatt is megtörtént, és ahogy most az orosz állam kezében levő európai intézmények esetében megtörténik, erre hivatkozva Olaszország bármikor bezárhatja az újonnan átalakított épületet, vagy megakadályozhatja a munkálatok elkezdését. (Ráadásul a jelenlegi Magyarország-ellenes olasz médiák most csak egy ilyen alkalomra várnak.)

Magam, mint a Római Egyetemi Magyar Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, a rendszerváltástól eltelt 32 év során szinte minden kormányváltás idején hivatalos beadványokban, tanulmányokban és újságcikkekben megpróbáltam elérni, hogy a Római Magyar Akadémia visszacapja az alapítók (Fraknói Vilmos és Klebelsberg Kuno által meghatározott) eredeti funkcióit és a Rómában alapított és több száz éven át működő, máig meglevő más nemzeti akadémiákhoz hasonlóan az intézmény célja a tudományos kutatások és a művészi alkotómunka támogatása legyen.¹³ A főépületben az igazgatón és maximum egy-két munkatársán kívül csak tudományos ösztöndíjas kutatóknak kellene lakniuk és dolgozniuk, akiknek rendelkezésére ismét tudományos kutatásokhoz szükséges könyvtárnak kell állnia, míg a nagy palota melletti kis Művészházban, vissza kell állítani a művészi alkotómunkához szükséges felszereléssel ellátott műterem-lakásokat. Ezt bárki megláthatja, ha meglátogatja a Rómában ma is működő vagy egy tucat külföldi (köztük a francia, lengyel, osztrák, román, spanyol) akadémiát és művészházat. Mint már arra 2018-ban a *Magyar Tudomány* 3. számában megjelent tanulmányomban figyelmeztettem, féltő, hogy abban az esetben, ha a Nagykövetség átépítését követően, az Akadémia főépületében továbbra is a követség személyzete fog lakni, akkor bármikor bekövetkezhet, hogy az intézetet ki fogják zárni a római külföldi tuda-

13 Vö. Sárközy P.: „Harc” a Római Magyar Akadémiáért in uő.: *Andata e ritorno. Római jegyzetek, 1990–2015*. Budapest, 2015, Nap Kiadó, 93–143.

mányos intézetek szövetségéből, sőt még más retorziókat is kiróhatnak a magyar külképviseletre.

Ezért, azt hiszem, minden volt római magyar ösztöndíjas nevében és a jövőben Itáliában tudományos vagy művészi munkát folytatni kívánó tudóssal és művésszel együtt kérhetem, hogy a most esedékes felújítási munkák során vissza kell állítani a főépület III., IV. emeletén a tudományos kutatók lakásait, és a melléképületben a műtermekkel ellátott ösztöndíjas lakásokat. Az ösztöndíjas kutatókon és művészekon kívül csak az igazgató, valamint csak az intézmény működését biztosító munkatársak (tudományos titkár, könyvtáros-informatikus és egy gondnok) lakhatnának. (A második emelet a Pápai Intézeté, itt található a világhírű Hajnal János üvegablakaival, valamint Prokop Péter festményeivel ékes kápolna és az egyházi ösztöndíjasok könyvtára. Esetleges átépítése a Vatikán és a Magyar Katolikus Egyház jóváhagyása nélkül – szerencsére – elképzelhetetlen.) Az első emeleten az igazgató és a titkár irodája mellett vissza kell állítani a könyvtár olvasótermét, mely egyúttal konferenciateremként is szolgálhat. A palota melletti kétemeletes egykori Művészház Tevere partra néző nagy üveg ablakos szobáiban ismét a művészek részére kell kialakítani műterem-lakásokat, míg a másik, via Giulia-ra néző felében a PHD-ösztöndíjasok és „program vendégek” számára lehetne biztosítani elhelyezést.

Remélhetőleg az új átépítés után 2028-ban, a Római Magyar Akadémia alapításának 100. évfordulóján a Borromini által épített gyönyörű palota ismét tudományos intézményként működhetne, ahol az MTA és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat által kiválasztott tudományos kutatók, doktoranduszok és az MMA által kiutaztatott művészek, valamint az ő tudományos, illetve művészi alkotómunkájukat segítő nemzetközi hírű tudós vagy művészigazgató és egy-két szakképzett munkatársa lakhatnának.

Jó lenne, még megérni, hogy a magyar kutatóknak és művészeknek ismét „leszön jó Rómában” lakásuk a via Giulia elején.¹⁴

14 Írásom leadását és az új kormány megalakítását követően a külföldi kulturális intézetek a Kulturális és Innovációs Minisztérium igazgatása alá kerültek. Talán még van remény, hogy megélem...

Karkó Ádám

[Uram]

tükör előtt állok jobb vállam
lejjebb a bal följebb
orientálódik bennem a lélek
az asztal fölött kereszt lóg
mert Istent keresem
ugye Uram? csak kereslek
mert nekem sincs fentebb

emlékszel milyen az ember
nem a közhelyek érdekesek benne
amikor a váll kiegyenesedik
áthatolhatatlan gát lesz az ember
s a hallgatás szerénység

ballagok át az úton
zöld az ég alja
tudom Uram hogy üzemszünet
van ilyenkor
a gép leáll
koslatod hódolóid fricskáját
ismersz te is balga képletekbe
menekvő ellenségeket
barátok azok mind
szoktak-e követni
vállad felett orrodba fújni
írni éjjelente hogy rosszabb
ember már nem lehetsz

úgy sem értheted
kicsinyes világod
mert az alkotást
az utókor ítéli meg
rossz ember lennél
uram rosszabb
még nálam is

KARKÓ ÁDÁM (1997) költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett magyar-történelem szakos diplomát. Az *Új Köznevelés* pedagógiai magazin szerkesztője.

Arról, hogy miért nehéz

Jaginak

Arról, hogy miért
nehéz, mindig írunk.
Hogy nem leszünk,
s nem voltunk
jogos örökösei
a nagyvilágnak
talán a mi hibánk.

Arról, hogy miért
nem írok rólad, nehéz
beszélnem sokat.
Porba hullott
verseidet olvasom,
ha az olvasás
segítené enyhíteni...

Arról, hogy miért
nem vagy már,
csak beszélek és
beszélek, mintha
ezzel visszatérhetnél,
de minek is?
Az okod
igazolta döntésedet.

Arról, hogy miért
nehéz, nem lehet
egyszerűen elkészíteni
bármilyen összetett
végterméket, mint ezt.
Egyre csak újjá-
szülnek az emlékek.

Megtanulhatok élni?

In memoriam Kántor Péter

most hogy ez is végetért
hogy az étellel szakított
életed az éjszaka
lámpákat gyújtott hogy
lássanak az emberek
olvasok pár verset
megtanultam ezt is lassan
napközben ha a nap lemegy
sétám során fent a hold
látomások a duna vizén
zengő-bongó gondolat-
halmazok apálya-dagálya
képes vagyok egymagamban
meglenni ha a szükség
megkívánja bár én nem kívánom
a segítséget jó nélküle olykor
főzök mosok takarítok
hajszolom a nappalokat
újságcikkek fetrengenek
szerte-széjjel a weboldalon
szobám magánya elodáz
tekerek biciklit
kosarazni is egyre jobban tudok
poros úton unos-untalan
lóbálom lábaimat
kiveszőben mégis belül
az érzés hogy vajon
megtanulhatok-e élni?
parkban ülök nézem
amint kacsák szemei
csillannak meg a tó tükrében
tízből egy érzékeli a tekintetem
megtanulhatok-e élni mondd
ha közben semmi gond
nem űz a tanulásba
lázás éjjelek úsznak el álmaimban

fokról fokra állok egy létrán
reng a föld s mászok
egyre följebb mert fönt
meglelem ha létezik
a választ amit régen is feltettem
magamnak amit feltehet az ember
újra meg újra és egyre többször
amit halálod újra kérdéssé formált
megtanulhatok élni

© Gergye Krisztián

Sajtókamara és „nemzeti közvélemény”

A második zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) után megalakult Országos Magyar Sajtókamara (OMS) dicstelen története 1939. június 23-án kezdődött, és öt év múlva, 1944 őszén már véget is ért. Ha úgy vesszük, rövid közjáték volt csupán a magyar sajtó közel két és fél évszázados történetében. Ezt tükrözi, hogy 2016-ban megjelent sajtótörténeti összefoglaló¹ is csak viszonylag röviden foglalkozik vele.

1939. szeptember elsejétől kezdve újságban csak az publikálhatott, aki az OMS tagja volt. A felvételre jelentkezőket a következő kategóriákba sorolták: „nem zsidó”, „korlátozott zsidó”, „zsidó”, „kedvezményezett zsidó”. Az OMS-t létrehozó törvény szerint „lap kiadója, szerkesztője vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársa csak az lehet, aki a sajtókamara tagja”. Megszabták azt is, hogy a kamara tagjainak maximum 20%-a lehet zsidó származású. (Ezt 1939 decemberében már 6%-ra csökkentették.) Egyúttal miniszterelnöki engedélyhez kötötték az újságok megjelenését. 1939 folyamán 411 sajtóorgánum szűnt meg. A kamara júniusi indulásakor 1572 taggal rendelkezett, közben 1863 kérelmet utasítottak el. Miniszteri rendeletben is rögzítették, hogy 1939. szeptember 1-jétől csak kamarai tagok végezhetnek bármilyen újságírói munkát. Ekkor, a háború kitörése miatt, hivatalosan bevezették a cenzúrát is.

A kamara tevékenységének egyik leglátványosabb következménye a befolyásos Est-konzern szétverése volt. Gombaszögi Frida színésznőnek, az alapító tulajdonos Miklós Andor özvegyének havi háromezer pengő járadék és néhány részvény fejében át kellett adnia az államnak az egész sajtóbirodalmat. A legrégebbi, legszínvonalasabb magyar napilapot, a *Pesti Naplót* megszüntették, a *Magyarországból* és a *Pestre* átnevezett *Az Estből* pedig a kormányt támogató újságokat csináltak. A Sajtókamara tevékenysége a zsidók kiszorítása mellett nagyrészt jobboldali, németbarát propagandatevékenységből állt, amit a kormányzat jóléti intézkedésekkel honorált, többek között újságírói minimálbéréket állapítottak meg. Azután, hogy Magyarország a hitleri Németországhoz

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.

csatlakozva belépett a Szovjetunió elleni háborúba, a kamara feladata lett a haditudósítók kiválasztása és kiküldése is.

1939 és 1944 között a magyar társadalmat átítatta a radikális nacionalizmus és az antiszemitizmus. A kilátástalan háborúba sodródó országban fellazultak az erkölcsi normák, és a kortársak többsége passzívan tudomásul vette a holokausztot, a modern magyar történelem legsúlyosabb kollektív tragédiáját. Ebben az OMS, mint a magyar sajtó totális ellenőrzésére létrehozott szervezet meghatározó szerepet játszott, és ez a bűne nagyobb volt még annál is, mint hogy tisztségviselői a halálba küldték pályatársaikat.

Hogyan hatott a korabeli közvéleményre az Est-konzern lapjainak (*Pesti Napló, Magyarország, Az Est*) felszámolása és a zsidó, illetve zsidó származású újságírók eltiltása foglalkozásuk gyakorlásától? Hogyan jött létre, s vált szinte egyeduralmukodóvá már 1941. június 22-e, a Szovjetunió elleni német támadás megindulása után a politikusok számára állandó hivatkozási alapot nyújtó „nemzeti közvélemény”, melynek kialakítása és megszilárdítása az OMS legfontosabb törekvése volt? Miért nem volt fogékony a korabeli magyar társadalom a katasztrófába vezető hivatalos politika reális érvekre alapozott ellenzéki bírálatára, melyet a náci Németországgal szövetséges országokban egyedülálló módon megjelenő ellenzéki lapok a háborús cenzúra viszonyai között, de mégis csak közvetítettek?

Nehéz egyértelmű választ adni a felvetett kérdésekre, ugyanis 1939 és 1944 között több, egymással összefüggő tényező befolyásolta a sajtó viszonyait. Egyrészt a legtájékozottabb, idegen nyelveket beszélő zsidó újságírók többségét eltiltották foglalkozásuk gyakorlásától, azáltal, hogy nem vették be őket a Sajtókamarába, illetve be sem adták a jelentkezésüket. Ennél is jobban torzította a tájékoztatást, hogy a legnagyobb példányszámban megjelenő kormánypárti és jobboldali ellenzéki lapok nemcsak egyoldalú és torz információkat közöltek a náci Németországról és hadseregének sikereiről, de az érvényes törvényekre hivatkozva útszéli hangnemben támadták a zsidóságot és az általuk olvasott újságokat. Az antiszemita uszítást a baloldali és liberális ellenzék lapjai, de az engedélyezett zsidó (felekezeti) sajtó sem ellensúlyozhatta, állításait nem cáfolhatta.

Az 1939. szeptember elsejétől bevezetett, majd újabb intézkedésekkel tovább erősített cenzúra bonyolult és nehezen kijátszható rendszert alkotott, valósággal gúzsba kötötte a nyilvánosságot. „A második világháború kezdete, 1939. szeptember 1-je után a korábbiak után ismét korlátozás bevezetését hozta: Teleki Pál miniszterelnök bejelentette a kivételes állapotot, ami többek között a sajtócenzúra ismételt bevezetését és a lapok terjedelmének csökkentését jelentette. A 8310/1939. ME rendelet szerint megszűnt a lapengedély nélküli sajtótermékek kiadási lehetősége is, vagyis szűkült a hurok a független törekvések és az illegális kiadványok körül. [...] Végül az 1940. augusztus 28-án kiadott 5555. kormányrendelet az összes sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát, s a cenzúrabizottságba az ügyészség képviselőin a Miniszterelnökség, a honvédelmi,

a pénzügyi, a külügyi tárcák és a vezérkar képviselőit ültette. A vidéki sajtó cenzúrahatóságát a helyi ügyészségek a rendőrséggel együtt alkották. Az 1930-as évek végétől, Imrédy Béla, majd Teleki Pál miniszterelnöksége alatt megjelent a sajtóirányítás a sajtó kezelése terén is. A miniszterelnökségi sajtóosztály Kolosváry-Borcsa Mihály, Thuránszky László, majd Dulin Elek vezetésével a náci-barát sajtóirányítást képviselte, viszont a Külügyminisztérium sajtóosztálya a magyar sajtó legalább olyan mérvű többszínűségének, alkalmi liberalizmusának és óvatos náciellenességének a megőrzésén fáradozott, hogy szükség esetén felmutassa az angolszász hatalmaknak.”²

A háborús cenzúra bevezetésének közvetlen előzménye 1939 nyarán Lajos Iván történész „Szürke könyvének” megjelenése, a rá zúduló koncentrált sajtótámadás és a parlamenti botrány volt. A Pécsen megjelent könyv vagy inkább hosszabb brosúra ezt a címet viselte: Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében. Lajos Iván amellett érvelt, hogy ha Hitler kirobbantja a világborút, el fogja azt veszíteni. Mivel könyve még békeidőben, két hónappal a Lengyelország elleni német támadás előtt jelent meg, Teleki Pál miniszterelnöknek és kormányának nem kellett volna engednie a „nemzeti közvélemény” nyomásának. Ekkor Magyarországot még nem fűzte politikai vagy katonai szövetség Németországhoz.

A miniszterelnök mégis védekezni kényszerült, azután, hogy Milotay István 1939. július 7-én A „leleplezett” Németország címmel két kolumnás cikkben támadta meg Lajos Ivánt az *Új Magyarországban* „Alig múlik el nap, hogy telefonon fel ne hívnának ismeretlen érdeklődők, hogy mit szólnak hozzá, miért nem foglalkozunk vele. Úgy látszik, mondják egyesek, nem tudunk mit felelni meggyőző állításaira. Ez a füzet, írja egyik névtelen olvasónk, halálos dőfést ad a németbódulatba esett hetvenkedésnek.” Milotayhoz csatlakozott a legnagyobb példányszámú kormánypárti napilap, a *Függetlenség* július 7-én, azt állítva, hogy a Szürke Könyv „alkalmas eszköz arra, hogy a német háborús lehetőségek sikerébe vetett hitet megingassa és a német birodalommal való politikai barátkozástól hazájukat féltő embereket elriasszon.” Ezután jelent meg Hubay Kálmán terjedelmes cikke Szürke könyvek, gonosz szándékok címmel az *Új Magyaróság* július 23-ai számában.

A nyilas Rátz Kálmán július 29-én vonta kérdőre a miniszterelnököt a képviselőházban „az ellenséges külső és belső propaganda tárgyában”. „Hajlandó-e a miniszterelnök úr intézkedni, hogy Magyarországon belül is megszűnjön a romboló hatású propaganda, amely alkalmas a szövetséges és baráti országok erejébe, valamint a saját erőinkbe vetett bizalom és hit megrendítésére?”

„T. Ház! Nem az a rettenetes ebben a könyvben, hogy itt destruál, hogy rendíti a hitet a szövetséges hatalmak erejében, ezáltal csökkenti a saját erőnkbe vetett hitet és önbizalmat, ami már tulajdonképpen egy háborús propagandának a bevezetője. Ettől eltekintve, elképesztő politikai és jogi szempontból, hogy ez a könyv hat hétig cirkulálhatott Magyarországon, és sok tízezres kiadást érhetett meg...”

Teleki Pál válasza: „Végül arra a kérdésre válaszolok, hogy hajlandó vagyok-e intézkedni, hogy Magyarországon belül is megszűnjék a romboló hatású propaganda, amely a szövetséges és baráti országok erejébe, valamint a saját erőnkbe vetett bizalom és hit megrendítésére alkalmas. Igenis, hajlandó vagyok, sőt fokozatosan mind erélyesebb, és ha kell a legerélyesebb rendszabályokat is hajlandó vagyok életbe léptetni mindenféle romboló hatású belső propaganda megszüntetésére. (Élénk helyeslés és taps a jobb- és baloldalon.)

Így például a képviselő úr kitért egy könyvre, Lajos Iván könyvére és kifogásolta, hogy későn történtek vele szemben intézkedések. (Meizler Károly: Hát igen!) *Talán méltóztassék felvilágosító szavaimat megvárni.* Mihelyt a könyv megjelent, kértem a német követ urat (Zaj. – Rátz Kálmán: *Halljuk a miniszterelnök urat!*), legyen a segítségemre abban, hogy eljárhassak a könyv ellen, mégpedig azzal, hogy kapjak információt arról, mennyiben tartalmaz ez a röpirat hamis citátumokat, illetőleg olyan citátumokat... (Meizler Károly: *Az első betűtől az utolsóig hamis!* – Zaj a baloldalon. – Meizler Károly: *Az a baj, hogy itt is védik ezt a könyvet!* – Horváth Zoltán: *A magyar függetlenséget védjük!* – Meizler Károly: *De ne ezen a könyvön keresztül!* – Horváth Zoltán: *Mindenütt a magyar függetlenséget védjük!* – Egy hang a szélsőbaloldalon: *Ott leszünk mi is!* – Zaj.)⁷³

Elképzelhető, hogy a későbbiekben, különösen 1941. június 22-e, a Szovjetunió elleni német támadás megindulása után mennyire éberem ügyelt a cenzúra arra, hogy a hazai újságok a háborús híreket a „német szempontból” mutassák be, egyszersmind az olvasók elvárásai szerint tálalják. Mégis, a baloldali és polgári ellenzék lapjai, elsősorban a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* a „sorok között” érzékeltetni tudták, hogy a háború menete 1942 őszétől kezdve megfordult, amiről közönségük az angol rádió, a BBC magyar adásaiból is értesült.

Ugyanakkor a „zsidókérdésben” elfojtottak minden kritikus hangot, pedig a kormányajtó és a jobboldali ellenzéki lapok akadálytalanul ápolták és erősítették a „nemzeti közvélemény” antiszemitizmusát. A cenzúra lehetetlenné tette, hogy a megmaradt polgári és baloldali lapok, melyek jóval kisebb példányszámban jelentek meg, mint a jobboldaliak (pl. a *8 órai újság*, az *Esti Kurír*, a *Magyar Nemzet*, a *Pesti Hírlap* vagy a *Népszava*) hírt adjanak, illetve együttérzést ébresszenek a diszkrimináció sújtotta, munkaszolgálatra kényszerített és nyomorba taszított magyar zsidók iránt. Az említett lapok még burkoltan sem adhattak hírt a holokausztról, mivel az Magyarország szövetségesét, a náci Németországot negatív színben tüntette volna fel. Erre a cenzúra gondosan ügyelt, ilyen cikkek a zsidók által írt és zsidók által olvasott, 1944 márciusáig megjelenő *Családi Lapokban* sem szerepelhettek. (Más kérdés, hogy az európai zsidók sorsáról politikai okokból a londoni rádió is hallgatott, adásaiban ez nem volt „téma”)

A „nemzeti közvélemény” fundamentuma az irreálisra növesztett, irredenta nacionalizmus és a radikális antiszemitizmus volt. Ezek a világnézeti alapok az elvesztett első világháború után szilárdultak meg a „keresztény-nemzeti

középosztály” aktívan politizáló csoportjaiban, de Adolf Hitler németországi hatalomra jutása és a nemzetiszocialista rendszer megszilárdulása után ellenállhatatlan vonzerőt gyakoroltak a magyar társadalom jelentős részére. A náci rezsim sikerei 1938 és 1941 között lehetővé tették a Magyarország területi revíziós igényeinek kielégítését, zsidóellenes politikája (mely ekkor még nem tartalmazta „a zsidókérdés végleges megoldását”, de már előre vetítette a holokausztot) pedig ösztönzően hatott a magyarországi zsidóellenes törvénykezésre. Mindez a sajtó közvetítésével antiszemita irányba befolyásolta, „nemzetivé” formálta és radikalizálta a közvéleményt. Ami erősen hatott a M. kir. Honvédség vezetésére, parancsnoki karára, a csendőrségre és a rendőrségre, főként az idegenrendészetre, mely külön, a Belügyminisztériumtól független hatóságként működött, továbbá az országos és helyi közigazgatásra. (Ez azután tragikus következményekkel járt 1944-ben.)

Az eltorzult „nemzeti közvélemény” hitelesen tükröződik Zsindely Ferenc nemrég megjelent naplójában.⁴

Szerzője nem utólagos, a saját pályáját igazoló visszaemlékezést írt, mint a korszak számos közéleti személyisége, hanem naplót, vagyis aznapi politikai eseményekre reagált, világnézete és politikai felfogása szerint. Nem volt jelentős, önállóan gondolkodó politikus, sokkal tisztábban látott a felesége, az önálló művészként is figyelemre méltó Tüdös Klára, aki a kritikus 1944-es esztendőben megóvta attól, hogy az április 15-én államtitkári címmel felruházott kormánybiztossá kinevezett Kolosváry-Borcsához hasonlóan a Népbíróság előtt végezze. Erre komoly esélye volt, hiszen a Miniszterelnökség sajtóügyekért is felelős államtitkáráként szoros kapcsolatban állt a sajtókamarával, nemcsak Teleki Pál, de Bárdossy László miniszterelnöksége alatt is. (Kállay Miklós távolította el ebből a pozícióból úgy, hogy „felfelé buktatta”, kereskedelemügyi miniszterré nevezte ki.)

Zsindely Ferenc a „nemzeti közvélemény” alakítója és képviselője volt. Ahogy naplójának kiadója jellemzi, „a Horthy-korszak főtisztviselőjének prototípusa: köznemesi származású jogász, első világháborús tüzértiszt, antibolsevik, németbarát és antiszemita.” Naplója tükrözi a „keresztény-nemzeti középosztály” felfogását Hitlerről és a „zsidókérdésről”. Ezt a nagy példányszámban megjelenő újságok, mindenekelőtt a Kolosváry-Borcsa által szerkesztett, kormánypárti *Függetlenség*, a nagy példányszámú kormánypárti napilap, Imrédy Béla sajtója, a *Magyarság*, az *Új Magyarság*, az *Egyedül Vagyunk*, a *Magyar Futár* továbbá a nyilas szellemű, sikeres bulvárlap, a *Pesti Újság* és a többi nyilas újság népszerűsítették és „gyökereztettek meg” a közvéleményben. Ezeknek az újságoknak a főszerkesztői, így Kolosváry-Borcsa Mihály, Hubay Kálmán, Milotay István, Rajniss Ferenc, Meizler-Maróthy Károly, Rátz Kálmán, Oláh György egyszerűen parlamenti képviselők is voltak, befolyásolták a „nemzeti közvéleményt”, és a nevében léptek fel a parlamentben. Tagadhatatlan, hogy jelentős tömegek álltak mögöttük, elsősorban azért, mert kifejezték és egyben legitimálták a korabeli magyar társadalom tudatának mélyén lappangó előítéleteket, és manipulálták

a tömegek szorongását a jövőtől. Az általuk közvetített, illúziókra és vágyvezérelt gondolkodásra épülő érvrendszert nevezi Bibó István „hamis realizmusnak”, szembeállítva azt a közelgő kollektív katasztrófára koncentráló „túlfeszített lényeglátással”.

Kolosváry-Borcsa nácibarát és antiszemita lapja formailag kormánypárti volt, és címlapján ez a Széchenyi idézet volt olvasható: „Mindenekelőtt áll előttem a hűség fajtámhoz.” Az olcsó áru, kormánysszubszenciával 1937 óta megjelenő *Függetlenség* 1940-ben még 120 000 példányban kelt el, 1944-ben viszont már 400 000-ban. A *Pesti Újság*ot a betiltásáig, 1943 májusáig 200 000 példányban nyomták. A magyar társadalom többsége e lapok, és hasonló irányzatú többi újság hatására fogadta el, hogy a náci Németország a Szovjetunió megtámadása után „erkölcsi alapon” áll. Mivel Hitler az „európai civilizáció védelmében, a barbarizmus ellen” harcol, így Magyarországnak nincs más választása, mint hogy feltétel nélkül kitarson mellette.

Zsindely egyetértett a hozzá hasonló társadalmi háttérű Kolosváry-Borcsával, aki kijelentette, hogy a Sajtókamara működése szorosan kötődik a „zsidókérdés” megoldásához. „A második zsidótörvény, ha a felsőház által beiktatott módosítások sok tekintetben nem is engedték érvényesülni eredeti intencióit, újabb erőteljes lépést jelentett a zsidóság visszaszorításában és a magyar szellemi élet felszabadításában. A kiegészítő rendeletek és novelláris intézkedések egyaránt egy cél felé utalnak, s ez a zsidóság teljes disszimilálása és kiküszöbölése a nemzet testéből. Ez azonban már a jelen, amelyben küzdve és reménykedve élünk, vállalva az új világháború terhét és kockázatát, amit a zsidóság zúdított az emberségre európai pozíciójának visszaszerzése céljából”, írta *A zsidókérdés magyarországi irodalma* című, 1943-ban megjelent könyvében, mely a könyvtárakból kitiltandó zsidó szerzők munkáinak terjedelmes listáját közölte.⁵

A „nemzeti közvélemény” kialakítása tudatos program eredménye volt, ahogy ezt az OMS folyóirata, a *Magyar Sajtó* 1940. március 14-ei számában közölte *Új közvélemény felé* című hosszabb cikk kifejti. „Az dominál a tömegek felett, az hallatja a szavát, akinek van hatalma, ereje és cselekvőképessége. Erőforrásai mélyen lenyúlnak a tudatalattiba, ahol bő tápteret nyernek C. G. Jung személytelen, azaz 'kollektív tudatalattijában'. Jung ugyanis a személyes tudatalattin kívül feltételez egy személytelen vagy személy feletti, úgynevezett 'kollektív tudatalattit', amely a faj ősképeit tartalmazza. Ezek az ősképek 'évmilliók tapasztalatainak lecsapódásaként' maradtak meg, és a fantázia tápláló elemeivé váltak. Nagyon kell vigyázni tehát az újságírónak, amikor a 'közvéleményre' hivatkozik, és igyekszik állításainak szilárdabb alapot biztosítani. Homályos és durva szálakból átszótt hatalom ez, amelynek kiszolgálása nagyon kevésbé szolgálja az értelmi meggyőződést. A toll építő és nevelő munkása akkor fejthet ki hatásos munkát, ha nem társadalmi rétegek kívánsága szerint szolgálja a közvéleményt, nem jelszavak szolgájaként teszi a tömegek akcióképességét, hanem lenyúl az ősibe, a faj lelkébe, elvezet a szellemi értékek gyűjtéséhez, a faj millióit gondolkodásra képesíti, értelmi síkon indít harcot a lelkek bevételéért a faji

jellemvonások kihangsúlyozott figyelembevételével hozza meg ítéleteit. Minden nemzetnek, minden népnek megvan a maga kollektív jellemvonása. Annak ismerete, átélése, az Énnel való együttgyökerezése nélkül csak tömeghangulatot kelthetünk igazi közvélemény helyett.”⁶

A tömeglélektani szempontból figyelemre méltóan megalapozott, és a Gáspár Jenő OMS főtítkárr szerkesztésében megjelenő *Magyar Sajtó* hasábjain megjelent írásoknál színvonalasabb cikk szerzője, Z. Szabó László a Nemzeti Munkaközpont titkára volt, aki később Matolcsy Mátyás *Új Európa* című nemzetiszocialista folyóiratának lett a helyettes szerkesztője.⁷

Érdemes itt megjegyezni, hogy az 1933-ban alapított és 1944-ig fennálló, a Nemzeti Egység Pártjához, majd a Magyar Élet Pártjához kötődő Nemzeti Munkaközpont elnöke Gömbös Gyula „harcostársa”, Marton Béla volt. A Nemzeti Munkaközpont antiszemita és nacionalista hetilapot is megjelentetett *Új Magyar Munkás* címmel, és a nagy példányszámban kiadott újság hatott a hadiüzemek munkásaira, Csepelen és Diósgyőrben is. A tömegek szorongását és agresszióját, elfojtott vágyait tudatosan kiaknázó politikai propagandáról találóan írja Erős Ferenc: „A hatalomra törő és a hatalomra került fasizmus között az egyik lényegi különbség éppen az, hogy az utóbbi az ideológiát a gyakorlatban is megvalósítja – ennek következménye egy olyan fiktív valóság, amelyben nem a propaganda igazodik a tényekhez, hanem a tények a propagandához.”⁸

Az 1939-től Magyarországon dominánssá váló „nemzeti közvélemény” magáévá tette azt a felfogást, hogy a „zsidókérdés” lényege a „mi” és „az ők” közötti kibékíthetetlen ellentét, ami az emberi természet minden területén érezhető. A bipoláris és totálisan antiszemita retorika a társadalmi tudatban rövid idő után „önjáróvá” vált. Az OMS-hez tartozó újságírók úgy írtak a zsidókról, hogy szinte minden megjelent anyaguk képes volt mozgósítani az előzőleg kialakult előítélet-rendszer összes elemét. Ezt a mechanizmust tanulmányozhatjuk a Meizler-Maróthy Károly sikeres nyílas bulvárlapjának, a *Pesti Újságnak* a cikkein is. Ez a sikereinek tetőpontján 200 ezer eladott példánnyal büszkélkedő lap már 1941 tavaszán meghirdette, hogy „Zsidómentes Magyarországért” harcol. (1943 májusában Kállay Miklós miniszterelnök „kormányzósértésre” hivatkozva betiltatta, mert az uszítását Horthy Miklós is megelégtelte.)

A *Pesti Újság*, az 1939. szeptembertől megjelenő újságok többségéhez hasonlóan a magyarok és a zsidók lelki adottságait és tetteit tudatosan szembeállította, ami minden, a témával foglalkozó cikkben megjelent, és beépült a „nemzeti közvéleménybe”. A sajtó az állandóan napirenden tartott zsidó ellenségkép negatív vonásait szembeállította a magyarság első oszlopban felsorolt, idealizált tulajdonságaival.

Lelki adottságok

tisztaság	szenny, romlottság
egészséges lélek	beteg lélek
szeretet	gyűlölet
hit	materializmus
jóhiszeműség	cinizmus
közösségi érzés	egoizmus
családszeretet	bujálkodás
hűség, tisztesség	csalárdság
igazmondás	hazugság
becsület	aljasság
egyenes beszéd	rabulisztika, hátsó szándék
kreativitás	utánzás

Tettek

építés	rombolás
értékteremtés	élősködés
tisztes haszon	uzsora, üzérkedés
dolgosság, szorgalom	henyélés
földhöz, anyaghoz közelség	elvont tranzakciók
nagylelkűség, önzetlenség	haszonlesés, furfang
lemondás, kitartás	élvezetek
harc	megfutamodás
hősiesség	gyávaság
edzettség	elpuhultság
erő	ravaszság
önfeláldozás, bajtársiasság	árulás ⁹

Ernst Simmel amerikai emigráns német pszichológus szerint „egy antiszemita mindig abból indul ki, hogy a zsidók rosszindulattal vannak a nem zsidókkal szemben, ezért kell üldözni őket. A zsidók elleni gyűlöletet három dolog hajtja: valóságvesztés (menekülés a realitástól), érvessztés (az én értékének válsága), és az illuzórikus eszmék (mindenért a zsidók a felelősek) tömegőrületté válása.”¹⁰

Magyarországon 1939–40-ben még csak a fanatikus nyilasokra volt jellemző az antiszemita tömegpszichózis, az a fajta kollektív paranoia, mely lehetővé teszi, hogy a primitív gyűlöletimpulzusokat a zsidókra vetítsék. Számuk azonban az idő múlásával és a náci Németország katonai sikersorozatának lezárultával nem csökkent, hanem nőtt. A „zsidókérdés” radikális megoldásának követelését a cenzúra minden további nélkül átengedte, a „nemzeti közvélemény” szemében a nyilas fanatizmus legföljebb „túlzásba vitt heveskedésnek” számított.

Zsindely Ferenc a „mérsékelt antiszemiták” közé tartozott, aki ráadásul tisztában volt azzal, hogy a társadalmi rendszer ebben a formájában nem maradhat

fenn a világháború után. Ezért is keresett kapcsolatokat a baloldali ellenzékkel, és támogatta felesége kezdeményezésére a népi tehetségeket felkaroló, és kommunistákat is befogadó Györffy-kollégiumot. Nem volt nyilas, de már államtitkári beosztása miatt is közeli kapcsolatokat tartott fenn a szélsőjobboldali „véleményvezér” politikusokkal. Bizalmatlan volt a Kállay Miklóssal szemben, akiről már 1941. július elsejei naplóbejegyzésében ezt írja: „eszes, mulatságos, léha svihák”. Őt Horthy Bárdossy László leváltása után, 1942. március 10-én miniszterelnökké nevezte ki, és beszélt vele a politikai terveiről. Ezekről úgy vélekedett, hogy Kállay „hazudik, de a foga fehérijét mégis ki-kimutatja. Hogy az antiszemitizmus csak arra kell neki, eszközül, amíg a katonaságban és a közvéleményben bizalmat bír maga iránt kelteni. Ha azután ez az alap meglesz, akkor majd tisztán magyar politikát, sőt osztálypolitikát fog csinálni. Addig is a zsidókat úgy kenyerезi le, hogy a felelőtlen atrocitásokat nem tűri és a tyúkszemlépés ostoba politikájának véget vet. Fő célja, hogy fajtáját ezen a világégésen átmentse, és tudja, ehhez Teleki Pál önfeláldozó lelkiségére van szüksége.”¹¹

Zsindely Ferenc kormányzati pozíciójánál fogva tisztában volt zsidók sorsával a németek által megszállt területeken. De mert velük kapcsolatban magáévá tette a „nemzeti közvélemény” felfogását, azt, hogy előbb vagy utóbb „meg kell szabadulni tőlük”, a „zsidókérdést” minden erkölcsi vonatkozástól mentes technikai problémának tekintette. „A mai minisztertanácson elhatároztuk, hogy nem élünk azzal az ajánlattal, melyet a német katonák kínálnak, s mely szerint hajlandóak a galíciai származású munkaképes férfi zsidókat átvenni azzal a feltétellel, hogyha nem találják őket munkaképesnek, agyonlövik őket. Agyonlövik az asszonyokat és gyerekeket is, ha ilyet küldenénk. Végül persze a munkaképes férfiakat is agyonlőnék minden bizonnyal, ha már munkaképtelenné dolgoztatták őket. Becsületére válik a minisztertanácsnak, hogy egyhangúlag az ajánlat elutasítása mellett nyilatkozott. Hanem a németek? Mire mennek majd ezzel a kegyetlenkedésben hatóságilag kiképzett sok hóhérral a háború után? Ezekből rendes ember nem lesz soha. Ki kell majd őket is valahogyan irtani, ha ismét rendet akarnak” – olvasható 1942. május 12-ei naplóbejegyzésében.¹²

Zsindely, bár nem volt radikális antiszemita, vagyis visszariadt a tömeggyilkosság gondolatától, még a német megszállás után sem józanodott ki. Jogosnak tartotta Kállay Miklós eltávolítását a miniszterelnökségből „a zsidók tutujgatása” miatt, és szava sem volt arról, hogy a Gestapo letartóztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, akinek előzőleg elismerte a szellemi képességeit. 1944. június 11-ei bejegyzésében szenvtelenül számolt be arról, hogy Tatán a zsidók deportálása során „a 12 évesnél fiatalabb gyermekeket elvették szüleiktől és rettenetes jajveszékélés közben külön vagonba rakták. Az alja nép persze kigyúlt az állomásra az ingyen cirkusznak örülni.”¹³ Ez a szörnyű epizód eddig ismeretlen volt.

Zsindely előzőleg azt is fontolgatta, hogy kormányzati szerepet vállal, amiről feltehetőleg a felesége beszélte le. A történelem fintora, hogy Tüdös Klára alig két hónappal később megállapodott a svéd vöröskereszttel, hogy magyaros

stílusban épített, fényűző Sváb-hegyi villájukban gyermekotthont rendezzenek be. Ebben azután több mint száz zsidó gyerek élte meg a felszabadulást, de itt húzódott meg a kommunista Apró Antal és felesége is. Zsindely Ferenc mind ezt végignézte, de naplója szerint végig kertészkedett, szinte fel sem fogta, mi történik körülötte.

Zsindelyné Tüdös Klára az embermentésért halála után megkapta a jeruzsálemi Yad Vashem intézettől a „Világ igaza” kitüntetését. Az 1945 után is együtt maradó házaspár két tagjának eltérő pályafutása kiválóan alkalmas a paradox magyar história ellentmondásainak illusztrálására.

A harmincas években Európa-szerte, így Németországban és Magyarországon is, az „idegen zsidó” alakja egyértelmű, indoklásra már nem is szoruló el-lenszenvet váltott ki a többségi társadalmakban. Ez a gyűlöletes sztereotípiá szinte már sátáni tulajdonságokat tartalmazott, alátámasztotta az állampolgársággal rendelkező zsidók jogainak korlátozását is, arra hivatkozva, hogy bár annak az országnak a polgárai, melyben élnek, eredendő „idegenségüket” soha nem vetközték le.

A „zsidó veszély”, amely addig gazdasági és társadalmi fenyegetésként hatott a köztudatra, a két világháború között már a bolsevista politikai forradalom rémét is felidézte. A politikai pártok és a közvéleményt befolyásoló társadalmi szervezetek elvárták az államhatalomtól, hogy tegyen hatékony lépéseket az idegen zsidók beözönlése ellen, illetve utasítsa ki a már megtelepedetteket. Ez történt Franciaországban Hitler hatalomra jutása után, amikor még a francia állampolgárságú zsidók közössége sem állt ki egységesen a nagyszámú „hontalan” – elsősorban Németországból és a kelet-európai országokból menekült – hitsorsosai mellett. A harmincas évek második felében megerősödött, majd Pétain marsall Francia Államában folyamatosan sulykolt démoni képről írta Jean-Paul Sartre a második világháború után: „Az antiszemitizmus mitikus jellege teszi lehetővé, hogy az antiszemita zsidóképében ellentmondásmentesen megférjen a zsidó tőkés és a zsidó szocialista, a zsidó imperialista és a zsidó bolsevik. A manicheus antiszemitizmus Zsidója ugyanis nem az eleven, érdekei szerint ésszerűen cselekvő zsidó, hanem a 'Gonosz szelleme', maga a 'Rossz akarat', akit egy metafizikai princípium hajt a rombolásra... Őtöle ered a Gonosz ezen a földön, minden, ami a társadalomban rossz (krízisek, háborúk, éhínségek, felfordulások és forradalmak) közvetlenül vagy közvetve neki tulajdoníthatók.”¹⁴

Nehéz eldönteni, hogy a keresztény antijudaizmus politikailag manipulált, tovább élő hagyományából alakult-e ki az „idegen zsidó” fogalma, vagy a 20. század második évtizedében bizonyos társadalmi jelenségekből levont téves és rosszindulatú általánosítások hozták-e létre ezt a démoni figurát. A lényeg az, hogy gyökeret vert a köztudatban, miközben egyre kevesebb köze volt a valósághoz. Egy kortárs szociálpszichológus jól írja le a „kollektív rögeszme” kialakulásának folyamatát: „Az abszurd világösszeesküvés-ideológia, a kimerikus antiszemitizmus vagy a manicheus antiszemita mitológia ugyanannak a jelenségnek

a megnevezése: egy olyan, totális világmagyarázatra igényt tartó világnézeté, amelyben a Zsidó társadalmi konstrukció, az Ellenség kollektív reprezentációja. Ez a Zsidó, aki az örök ellenség metaforája, sosem pusztítható el, bármi történjen is a valódi zsidókkal.”¹⁵

Érdeemes még idézni a filozófus véleményét is arról, hogy a harmincas években a megzavarodott és válságba jutott európai társadalmakban miképp azonosult az „idegen zsidó” alakja a „elpusztítandó Gonosszal”. „Az értelemvesztés traumatikus élmény, s ebben a helyzetben elkeseredett szükséglet támad új bizonyosságok iránt. Az európai totalitáriánus mozgalmak ilyen új bizonyosságokat kínáltak. A bizonyosságok kínálatához tartozott, hogy a totalitáriánus mozgalmak diabolizálták az idegent. A náciizmus a zsidókat diabolizálta mint ősi, reprezentatív idegeneket, akiket fizikailag meg kell semmisíteni, a bolsevizmus pedig az osztályidegen elemeket diabolizálta mint természetes ellenségeket, akiket a Gulág szigetvilágban kell izolálni és kiirtani. Hogy a totalitáriánus pártok miképpen tudták megragadni a hatalmat, hogy az emberek hogyan engedelmeskedhettek ezeknek a hatalmaknak, az teljes egészében sohasem magyarázható meg. Az ilyen történésekhez nem lehet elegendő okot találni. Az egyik pszichológiai motívum azonban mindenképpen a feszültség, amely a modern normák és az idegenekkel szemben hagyományos bizalmatlanság között fakadt. A feszültségből kisülő torz energiák rombolók... A jelenkori fundamentalista identitásképzés jellemzői a következőképpen foglalhatók össze: ha egy csoport ellenségességet táplál az idegenekkel szemben, ezt megelőzően rendszerint először a másság, az idegenség érzése jön létre, majd kialakulnak az ellentétek s végül mindez kiéleződve ellenségességbe torkollik.”¹⁶

Hitler és a német nemzetiszocialisták tisztában voltak azzal, hogy Európában a legerősebb előítéletek az „idegen zsidók” elleni irányulnak. Őket azok az államok sem igen vették a védelmükbe, melyeknek a polgárai voltak. A „hontalanok” legfőljebb a feloszlás előtt álló Népszövetség erőtlén pártfogására számíthatnak, ezért elsőnek őket állították a célkeresztjükbe. Ismeretes, hogy az 1938. novemberi „Kristályéjszaka” előzményeként Németország szeptemberben több mint tízezer lengyel állampolgárságú zsidót kiutasított a területéről, akiket azután Lengyelország sem volt hajlandó befogadni, és heteket töltöttek, kétségbeejtő viszonyok között a két ország között, „a senki földjén”. (Ezt megelőzően 1938 nyarán, az Anschluss után Ausztriából elüldözött zsidók szenvedtek hetekig egy dunai szigeten, majd hónapokig uszályokon, mert sem Csehszlovákia, sem Magyarország nem engedte, hogy a területére lépjenek. Végül Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter közbenjárása tette lehetővé emigrációjukat.) A második világháború kitörése után a Wehrmacht által megszállt országok, így Franciaország, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Szerbia és Görögország is kiadta a náciknak az odamenekült „idegen zsidókat”. De a „szövetségesek”, Olaszország, Románia, Bulgária, Szlovákia, Horvátország sem kegyelmezett az „idegeneknek”, sőt még Svédország sem mentette meg az összes odamenekült külföldi zsidó életét. Az, hogy Magyarország nem védte meg

a külföldieket, akik nem tudták idejében elhagyni a területét, ezek után senkit sem lephet meg. A külföldiek vagy a kétes állampolgárságúak sorsa 1939 szeptemberétől meg volt pecsételve, csak az állampolgársággal rendelkező, beilleszkedett zsidók sorsa tért el az egyes országokban.

A német nemzetiszocialisták antiszemita politikája nem véletlenül tűzte ki azt a célt, hogy az európai zsidóságot a tömeges megsemmisítésüket megelőzően megfossa állampolgárságától, majd kitelepítse, vándorlásra kényszerítse és gettókba zsúfolja össze. A náci ezt az „akcióprogramot” először a megszállt Lengyelországban, Ukrajnában és a balti államokban valósították meg. Az előbb a munkájuktól megfosztott és hontalanná tett és majd a lakóhelyükről elűzött, éheztetett és fertőző betegségektől tizedelt tömeg tagjai az állami kényszer hatására egyre inkább hasonlónak váltak ahhoz a többségi társadalom tudatában élő, félelmetes és ellenséges, gyerekrabló Ahasverushoz. Őt a középkori legenda szerint Krisztus a Golgotára menet megátkozta, örök bolyongásra ítélte, és anyák ijesztgették vele a gyerekeiket.

Ezt a démoni zsidót Erdélyi József is megörökítette *Ahasvér és a varázsfurulyás* című költeményében, melyből elég, ha egy versszakot idézünk:

„Tagadta Mózes, Illést, a sötétben
bujdosó Jézust nem fogadta be, bolyongott hazátlan,
ment, amerre hívta
az arany sárgaszemű ördöge,
ígérve néki a házat és hazát,
hatalmat népek-nemzetek fölött,
és az arany világhatalma által szenvedés nélküli örömet...”¹⁷

1938 és 1944 között a magyarországi törvényeknek az volt a céljuk, hogy felszámolják mindazokat az eredményeket, melyet az izraeliták az emancipációs törvény, azaz 1867 óta elértek. Bírálói a zsidó asszimilációval hozták összefüggésbe a kapitalista fejlődés összes negatívumát, amit a zsidók jogtalanul felhalmozott vagyonának kisajátításával, társadalmi pozícióiktól való megfosztással kívántak orvosolni. Nagyszabású és indokolt, de végül soha nem valósult társadalmi reformokat helyeztek kilátásba. Ezeknek hívei, köztük a „népi írók” figyelmen kívül hagyták a tény, hogy az intézményesült, és szüntelenül tovább hajtott diszkrimináció, a kikényszerített disszimiláció egyetlen társadalmi problémát sem old meg, csak kárt okoz, és megsemmisítésre ítélt zsidó tömegeket „állít elő”.

Magyarországon a képviselőházban testesült meg „nemzeti közvélemény”, vagyis az 1939. május 25-én és 26-án, már az új törvény alapján megtartott általános és titkos választáson mandátumhoz jutott képviselők többségének véleményét fejezte ki. Mivel a választásra a második zsidótörvény (az 1939: IV. tc) elfogadása után került sor, amit a kormánypárt és ellenzéke (az alig öt mandátummal rendelkező szociáldemokraták kivételével) támogatott, nem meglepő,

hogy a parlamentben általános támogatást élvezett az „idegenrendészeti intézkedésként” elfogadott, és 1941 augusztusában végrehajtott kőrösmezei deportálás. Ennek során mintegy húszezer idegen és kétes állampolgárságú zsidót „tettek át” a magyar hatóságok a németek által megszállt Galíciába, ahol az SS és ukrán milicisták Kamenyec-Podolszksban és környékén meggyilkolták őket.

A képviselők felfogására jellemző, hogy mivel a deportálást nem sikerült a tervek szerint teljesen végrehajtani, és az idegen és kétes állampolgárságú zsidók maradékát az ország belsejében internálták, emiatt a belügyminiszternek, Keresztes-Fischer Ferencnek mentegetőznie kellett, szembe kellett néznie a nyilasok interpellációival. A képviselőházi napló megörökítette a „nemzeti közvélemény” reakcióját a belügyminiszter beszámolójára, aki 1941. november 26-án az országgyűlés nyilvánossága előtt, ő vállalta magára a történeteket.

„VITÉZ KERESZTES-FISCHER BELÜGYMINISZTER: Amikor csapataink Galíciában annyira előrenyomultak, hogy oda már zsidókat ki lehetett vinni, én elrendeltem, hogy a galíciai kiutasított zsidókat, akiknek kiutasítását nem lehetett foganatosítani, mert az oroszok nem engedték, vigyék vissza a szülőföldjükre. (*Élénk helyeslés jobb felől: MARÓTHY KÁROLY: A leghelyesebb lett volna be nem engedni őket! – Zaj.*)

ELNÖK: Maróthy képviselő urat kérem, ne méltóztassék közbeszólni.

VITÉZ KERESZTES-FISCHER BELÜGYMINISZTER: Ennek az intézkedésnek következtében megközelítőleg 20 000 ilyen zsidót vittek ki Galíciába. (*Éljenezés jobb felől.*) Ez az akció még folyamatban volt, amikor a német katonai hatóságok a katonai közigazgatást ezen a galíciai területen átvették, és rögtön az első napon megmondták, hogy több zsidót pedig nem eresztenek be. (*Zaj és derűlttség jobb felől.*) Megkíséréltem a tárgyalás útjára lépni velük, hogy ezt az elhatározásukat megváltoztassam, de ez nem sikerült. Ennek következtében minden befolyás nélkül kénytelen voltam intézkedni, hogy a már útnak indított transzportok visszahozassanak. Ez a története ennek a 75 zsidónak, akinek a vissza hozatalát megint olyan módon tünteti fel a képviselő úr, mintha ebben illetéktelen befolyások és a hatóságok megbízhatatlansága játszott volna szerepet. (*Zaj és ellentmondások a szélsőbaloldalon.*) Ezek mind olyan tünetek, amelyek arra mutatnak, hogy a nyilaskeresztes párt az országot ilyen módon akarja destruálni, más szóval ily módon akarja forradalmasítani.”

A Képviselőházi Napló szerint Keresztes-Fischer Ferenc ezekkel a mondatokkal reagált a parlamentben az 1941. november 26-ai ülésen Budinszky László képviselő interpellációjára. A nyilasok nem azért bírálták a belügyminisztert, mert a magyar rendőrség közegei 1941. július második felében mintegy 20 000 „hontalannak” minősített zsidót, férfiakat és nőket, gyermekeket és öregeket küldtek a halálba, hanem azért, mert 75 zsidót visszaengedtek a határról. Erről a sajtó hallgatott, a nyilas képviselők a KEOKH-ban dolgozó híveiktől, talán magától Pásztóy Ámontól, az idegenrendészeti hatóság vezetőjétől értesültek a sorsukról. Keresztes-Fischer, amikor kérdőre vonták, taktikusan válaszolt. Magára vállalta a deportálást, amiért valójában nem is őt terhelte az elsődleges

felelősség. Megindokolta azt, amit nem tagadhatott, és szembeszállt a nyilasokkal, akik szerencsére nem ismerték a pontos adatokat. Ma már tudjuk, hogy 1941. augusztus végén jóval több, kb. 2000 „hontalannak” minősített zsidó, a kiutasítandók „harmadik hulláma” maradt az országban 1944-ig. Ebben nagy szerepet játszott Slachta Margit és a lengyel menekülteket segítő Szapáry Erzsébet grófnő körösmezei látogatása, majd diszkrét közbenjárása Horthy Miklós kormányzónál.

Ebből a mai ésszel felfoghatatlan 1941. november végi közjátékból is kitűnik, hogy a belügyminiszter, aki egyben a miniszterelnök helyettese is volt, védekezésre kényszerült az öt sarokba szorító, a „zsidókérdésben” folyamatosan hisztérikus légkört gerjesztő nyilas és a velük szimpatizáló kormánypárti képviselőkkel, a parlament túlnyomó többségével szemben, mely a „nemzeti közvélemény” nevében lépett fel.

Végül érdemes kitérni a Sajtókamara vezetőinek, Kolosváry-Borcsa Mihály elnöknek és Gáspár Jenő főtítkárnak a népbírói perére is. Előbbi 1945. október 16-án óta volt előzetes letartóztatásban, miután az amerikai hatóságok kiadták a politikai rendőrségnek. Vádiratának indoklása szerint: „ha van valaki, aki a 'magyar sajtó legnagyobb kártevője' elnevezést megérdemli, akkor az kétségtelenül Kolosváry-Borcsa Mihály. Szerepe az utolsó huszonöt év sajtójának történetében jelentősebb, mint a náciizmus bármely magyar bértollnokáé. Szerkesztői és újságírói tevékenységével ő is terjesztője volt a náci mészelynek, de ugyanakkor mint sajtókamarai elnök és később sajtókormánybiztos a kellő hatalommal is rendelkezett ahhoz, hogy a demokratikus magyar sajtót béklyóba szorítsa és végül teljesen elnémítsa. Mint a hitlerizmus rajongója és a faji gyűlölet megszállottja, 'életművének' betetőzését látta abban, hogy a hatalom jogászai eszközeinek felhasználásával a szabadság és a humánus minden megnyilatkozását elfojtsa, s a baloldali sajtót tökéletesen megsemmisítse...” „Kolosváry-Borcsa Mihály egész újságírói gárdájával a hitlerizmus lelkes kiszolgálója lett. Hangjának élességével túlmélt a mindenkori kormányok intencióin.” Az Országos Magyar Sajtókamara „a gyűlöletből született, és ebből gyűlöletből felépülő testületből sugárzott szét az a szellem, mely a magyar sajtót megmételezte és a náciizmus csatlósává tette”.¹⁸

A Népbírói per, ahogy más vádlottak esetében is, Kolosváry-Borcsa esetében is a német megszállás, 1944. március 19-e utáni szerepvállalására koncentrált. Bár a vádirat nagy számban tartalmazott előzőleg publikált, szélsőségesen náci szellemiségű idézeteket, főként *Függetlenség* című lapjából, fő bűnéül róta fel, hogy április 17-én Sztójay Dömének „pro domo” feljegyzést írt a magyar sajtó „teljes zsidótlánításáról”. A miniszterelnök megbízásából „sajtókormánybiztos” lett, és a könyvnapon demonstratíven megsemmisítette zsidó szerzők könyveit, ahogy ezt a filmhíradó is megörökítette. Szeptemberben leváltották tisztségéből, ezután, október 12-én a „Nemzeti Szövetség” delegációjának tagjaként fellekereste Lakatos Géza miniszterelnököt, hogy rábírja a háború folytatására. Majd Szálasi újra kinevezte „sajtókormánybiztosnak”, és lapját, a *Függetlenség* – *Heti*

Újságot repülőgépről szórták szét az ostromlott Budapest fölött. 1946 novemberében a Népbíróságok Országos Tanácsa mint háborús főbűnöst golyó általi halálra ítélte és december végén kivégezték.

Gáspár Jenő, az OMS igazgató-főtítkára ellen az volt a legfőbb, bizonyított vád, hogy a német megszállás után, 1944 áprilisában kiadta a politikai rendőrség számára ötvennégy zsidó újságíró névsorát, akik közül a Gestapo harmincötöt elhurcolt. Ő tette rá a listára Farkas Istvánt, a Singer és Wolfner kiadó vezérigazgatóját, a nagyszerű festőművészt, akit azért küldött Auschwitzba, hogy elfoglalhassa a pozícióját, miután előzőleg megzsarolta. Gáspár, aki a Petőfi Társaság titkára is volt, és a harmincas években verseskötetei is megjelentek, így védekezett a Népbíróság előtt: „Lelkemet bűn nem terheli. A korszellem és a kormánynak népellenes ténykedései, rendeletei, a törvények olyan bilincset raktak rám, amelyeket magamról lerázni, magamat azok alól felszabadítani nem tudtam.”¹⁹

Gáspárt a NOT tízévi börtönre ítélte. 1955-ben szabadult és 1964-ben meghalt.

JEGYZETEK

- 1 Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Bp., 2017, Wolters Kluwer Kft.
- 2 Buzinkay Géza: i. m. 382–383.
- 3 Idézi Murányi Gábor: Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála. Bp., 2006, Noran, 72–73.
- 4 Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója, 1941. február 25.–1946 március 9. Szekér Nóra bevezető tanulmányával. Budapest–Pécs, 2021, ABTL–Kronosz.
- 5 Kolosváry-Borcsa Mihály: A zsidókérdés magyarországi irodalma. Bevezető tanulmány. Bp., 1943, Stádium, 72.
- 6 *Magyar Sajtó*, 3. szám, 1940. március 14.
- 7 Lásd erről Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, sajtója. Bp., 2013, MTA BZK TTI – Osiris.
- 8 Erős Ferenc: Analitikus szociálpszichológia. Bp., 2001, Új Mandátum, 228.
- 9 Lásd Walter Hofer: Der Nationalsozialismus. Frankfurt a. M., 1957, Fischer Bücherei, 281.
- 10 Ernst Simmel 1946-ban megjelent, híres antiszemitizmus-tanulmányát idézi Agora Zsuzsanna: *A náciizmus történeti pszichológiája*. Pécs, 2020, Kronosz, 57.
- 11 Zsindely Ferenc: i. m. 191.
- 12 Zsindely: i. m. 193.
- 13 Zsindely Ferenc: i. m. 543.
- 14 Jean-Paul Sartre: *Elmélkedések a zsidókérdésről*. Budapest, 2003, Göncöl kiadó, 29.
- 15 David Norman Smith: The Social Construction of Enemies: Jews and the Representation of Evil in *Sociological Theory*, 14 (1996. nov. 3.), 233.
- 16 Heller Ágnes: Az Idegen. Bp., 1997, Múlt és Jövő, 75–76.
- 17 Erdélyi József: *Emlék*. Bp., 1944, Magyar Élet kiadása, 465–466.
- 18 BFL VII. 5. e. 1949.
- 19 BFL XXV. 1. e. 1945. 277.

Trianon után: Ady-recepció az utódállamokban (1920–1944)

A horvát, a szerb és a szlovák Ady-kultuszról

1920. június 4. A trianoni békediktátum aláírásának napja. Délután 4 óra. Ország-szerte megkondulnak a harangok, leáll a közlekedés, az emberek döbönt némasággal veszik tudomásul: a történelmi Magyarország elvesztette területének kétharmadát, 3 millió lakosát/állampolgárát, erdeit, bányáit, vasútvonalai és gyárai jelentős részét. A csonka ország lakossága egy veszített háború, két forradalomnak nevezett anarchia után hősi halottainak sokaságát siratva, hadifogoly katonáit hazavárva, a román hordáktól kifosztottan tekint a bizonytalan jövő felé. Az országban szegénység, infláció, spanyolnátha-járvány, az elszakított területekről kiűzött, elmenekült vagonlakók létmódjába kényszerültek nyomorúsága hatványozza a veszteségek miatti fájdalmat. Az elcsatolt területek maradék magyar lakosságának traumáját, megpróbáltatását Peéry Rezső szavai visszhangozzák: „A fordulat, a prevrat Szlovenszón igen sokáig kiutasításokat, a kárpótlás nélküli kisajátításokat, az állampolgárság megvonását, a nyugdíjak rendezetlenségét, súlyos adókat, a pusztulás, pangás, megrekedés, elszegényedés folyamatát jelentette a kisebbségi magyarok szótárában.”¹ Majd egy újabb passzus szerint: „a hatalomból kicsöppenve az állam támogató segítségét nélkülözve, diszkriminációtól fenyegetve, az államalkotó népek ellenségének bélyegezve, nyelvi nehézségekkel küszködve néztünk szét egykori létünk romjain a húszas évek elején”.²

A helyzet hasonló Erdélyben s a Délvidéken: a Bácskában, a Bánátban s a Szerémségben is. S nemcsak a színmagyar kisebbségé, a magyar szimpatizáns délszláv ajkú állampolgáré is. Aki a frissen összetákolts Szerb-Horvát-Szlovén Államban *mađaron* (magyarbarát, magyar párti) kívánt maradni, ráadásul a nyolcszáz éves horvát-magyar állami szimbiózis felszámolását a történelem tévedésének tekintette, s a Karađorđevićék egyeduralmát jelentő SHS Állam státusát, nemzetközi elismertségét kérdésesnek ítélte: börtönbe vetették. A horvát

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

1 Peéry Rezső: *Requiem egy országgrészért*. Pozsony, 1993, Pannónia, 76.

2 Uo. 76–77.

tudós albanológus, medievista, történész, a budapesti egyetem történész professzori állásának várományosa – mindezen vétkek elkövetője –: dr. Milan Šufflay háromesztendős fegyházbüntetést kapott. (Alig egy évtized elmúltával a szerb titkosrendőrség bérencei gyilkolják meg Zágrábban a nyílt utcán.)³

Az *ujedinjenje južnoslavenskih naroda*, azaz a délszláv népek „egyesülése” folytán létrejött SHS Állam már *in statu nascendi* a Karađorđević-dinasztia diktatúráját előlegezte meg. Ahogy Csehszlovákia Slovenskot, azaz a szlovákok lakta területeket, a királyi Szerbia – a trianoni döntés értelmében – a geopolitikailag, történelmileg, földrajzilag Szerbiához sohasem tartozott Délvidéket Vajdaság néven – ősi szerbek lakta területnek nyilvánítva – bekebelezhetőnek vélte. A trianoni diktátum értelmében meg is kapta. Az istenáldotta, bőségesen termő vidéket az Arsenije Crnojević pátriárka vezette, a török elől menekülő több mint negyvenezer szerb család lakta be az 1690-es „nagy vándorlás”, a *Seoba* idején és után. E populáció tagjai később eljutottak egészen Szentendrőig, Győrre, sőt Egerre is. Császári-királyi rendelkezés értelmében püspököt választhattak, templomot építhettek, szabad ortodox vallásgyakorlási jogot kaptak – attól az uralkodóháztól, amelynek parancsára Carffa tábornok, az „eperjesi hóhér” szépségi magyar, német, szlovák protestáns hívő állampolgárokat ítelt mártíromságra.

A Délvidék magyarsága is megszenvedte a trianoni döntést követő napokat, hónapokat, éveket. Köztisztviselők, vasutasok, postások, a rendvédelmi szervek magyarjai s módos és kevésbé módos parasztgazdák (családostul) kényszerültek távozni, az otthon maradottak a balkáni „közigazgatás” és „joggyakorlás” szankcióit (pl. férfiak, nők, gyermekek nyilvános megbotozását) elviselni, a parasztok birtokukat, otthonukat az Ószerbiából, Montenegróból jött „telepesekek” (dobrovoljacoknak) átengedni.

És most mindezek után tegyük fel a kérdést: hogyan élték meg az elszakított területek: Csehszlovákia, a volt Szerbia és Horvátország – most már az SHS Állam – „államalkotó” nációi az államfordulatot, csehesen szólva: a *prevratot*? Gondolhatnánk: egyöntetű eufóriával. Úgy tűnik: nem egészen. Ne feledjük: a szlovákság egy jelentős része már a 19. század nyelvi vitái során kifejezésre juttatta: nem kér a szlovák idióma csehesítéséből, még kevésbé az egységes csehszlovák nyelv kanonizálásából. Röviden: nem bizonyos, hogy a szlovák ajkú és identitású lakosság maradéktalanul üdvözölte a két nemzet egyesülését. Újabban történész körökben is emlegetik a szlovák lakta területek elcsatolásával kapcsolatos népszavazás kérdését. Mondják: ha 1918-ban egy referendum döntetett volna a szlovák lakta megyék, régiók elszakadásáról vagy maradásáról, a többség az utóbbi alternatívát választja.

Az 1918-at követően létrejött Csehszlovákia keleti felén – Szlovenszkón – a szlovák sérelmek hamar felszínre kerültek. A hivatalokban – Pozsonytól Zsolnán, Nyitrán, Zólyomon, Besztercebányán át Eperjesig és Kassáig – a cseh lett

3 Lőkös István: Trianoni veszteségünk: Milan Šufflay. *Magyar Szemle*, 2021, 3–4. sz., 22–36.

a hivatalos nyelv, a városi és egyéb hivatalokat cseh ajkú, felkészültség, rátermettség tekintetében „selejtes” bürokraták lepték el. A csehszlovakizmus és a cseh nyelv térnyerése az asszimiláció veszélyével fenyegetett. A *prevrattól* 1938-ig „dúlt a harc szlovákok és csehek közt, mígnem Prágának engednie kellett... merevségéből”.⁴ A feszültségek a harmincas évtized felé haladva lassan oldódtak. A magát polgári demokráciaként meghatározó csehszlovák állam – a szlovák nemzeti érzületre figyelve – engedett szabadabb utat a változásoknak, mindenek előtt a szellemi élet területén. A harmincas évek elején – a mindinkább Szlovenszkóként emlegetett területen – már egy mozgásba lendült művelődési-irodalmi-zenei-képzőművészeti étellel találkozunk. A szellemi élet a modernizáció vállalója lett. Az egykor szlovákul *Prešporok*nak nevezett Pozsony, Bratislava néven, nemcsak főváros, modern irodalmi-művészeti centrum is lett. Ahogy Szalatnai Rezső fogalmaz: „A [szlovák] múltban csak írók voltak, most irodalmi élet vert hullámot, Túrócszentmárton helyett Pozsonyban, ahová leköltöztek a szlovák szerkesztőségek és könyvkiadók, a ... kávéházakban... megtalálhatók a szlovák írói és művészi asztaltársaságok is. Rengeteg könyv jelenik meg..., rendkívül sok újság, folyóirat lát napvilágot... Türelmetlenség, keresés, mohóság és kielégítetlenség jellemzi a szlovák szellemi életet... Az irodalom: áramlatok és ellenáramlatok kavargása, mint bárhol ez idő tájt.”⁵ A Nagy Háború után új, talán némileg a mi nyugatosainkhoz hasonlítható, fáziskéséssel megjelenő nemzedék lép színre, köztük mintegy fél tucatnyian a modern magyar irodalom, elsősorban Ady életműve ígézetében. E nemzedék már ekkor ígéretes tagjai: Štefan Krčméry, Ján Smrek, Emil Boleslav Lukáč, Valentin Beniák, Milo Urban, Vladimír Roy és mások. A szlovák intelligencia meghatározó személyiségei. Képviselői annak az értelmiségi körnek, amelynek tagjai sajátos, bátran írom: kettős identitás részesei. Valamennyien magyar középiskolát, egyetemét végzett diplomások. Kétnyelvűek, magyar nyelvtudásuk anyanyelvi szintű, a magyar irodalom és kultúra ismerői – az írók, költők a *litteratura hungarica* remekműveinek tolmácsolói – írói-költői életművük tanúsítja –, befogadói. A szlovák líra e 20. századi klasszikusainak egyike, Krčméry írja: „Na maďarských školách boli sme zväčša bilinguisti. Ja i veršoval som maďarsky a slovensky.” (A magyar iskolákban többnyire kétnyelvűek voltunk. Én is verseltem magyarul is, szlovákul is).⁶ És persze magyarul olvasták – Radó Antal és Zemplényi Árpád fordításában – a világirodalom nagyjait is. Petőfi, Arany és Madách remekműveit magyarul is, szlovákul is kézbe vehették: Pavel Országh Hviezdoslav klasszikus értékű átültetésében műveik közkézen forogtak a Felvidéken. A Délvidék szerbjei Jovan Jovanović-Zmaj átköltései birtokában tehették ugyanezt.

S ha már a kétnyelvűség e közép-európai jelenlétével nézünk szembe, nem feledkezhetünk meg a magyarul is verselő/alkotó szerb, horvát, szlovák, román

4 Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*. Bp., 1964, Gondolat, 148.

5 Szalatnai: i. m. 150–151.

6 Štefan Krčméry: *Andrej Ady v slovenskom zrkadle. Elán*, (Prága), 1935. jan. 3.

szerzőkről sem. A szlovák irodalom nemzeti klasszikusa: Pavel Ország Hviezdoslav (1849–1921) mintegy százhusz magyar nyelvű „zsengével” indult el a Parnassus felé *hungarus patriotizmusát* is manifesztálva egy-egy magyar nyelvű költeményben, hogy aztán epikus, lírikus és drámaíróként örökre beírja nevét a szlovák literatúra aranykönyvébe.⁷ Ivan Mažuranić (1814–1890) a horvát romantika legjelesebb lírikusa, epikus költője kisebb kötetre való magyar nyelvű poézissel kezdte a pályát, Virág Benedek és Berzsenyi Dániel klasszicizmusát visszahangozva fiúmei és szombathelyi diákként.⁸ Az erdélyi román Liviu Rebreanu (1885–1944) a soproni kadétiskola elvégzése után a tisztii pályára a Ludovikáról indulva veti papírra első, magyar nyelvű írásait.⁹ És írt verset magyarul a szerb Veljko Petrović (1884–1967),¹⁰ a szlovák Emil Boleslav Lukáč (1900–1979) és Štefan Krčméri (1892–1955) is.

Lukáč és Krčméri szlovák kortársai: Vladimír Roy, Ján Smrek, Valentin Beniák s a délszláv Veljko Petrović és Miloš Crnjanski s Todor Manojlović élményvilágának alaprétege részben a Nagy Háború előtti évekből való, ám a közép-európai államhatárváltozások s az új államok belső viszonyai jelentősen bővítették élményeik tárházát. A kisantant országainak magyarellenes politikája, a szlovák, román, szerb (jugoszláv) nacionalizmus viharzása között kellett a magyar–szlovák, magyar–román, magyar–szerb, magyar–horvát szellemi-művelődési kapcsolatok ügyét szolgálni – már akik belső kényszerből, a hanyatló, majd összeomló Osztrák–Magyar Monarchia élményvilágának birtokosaiként is, feladatnak, küldetésnek vélték azt. S máris feltehetjük a kérdést: a felsorolt – és fel nem sorolt – szlovák, szerb, horvát írástudók – kétnyelvűségük és történelmileg örökölt *hungarus tudatuk* birtokában – mit tettek és mit tehettek az általuk jól ismert moden magyar irodalom közép-európai befogadásáért?

A válasz expozíciójaként a két háború közötti korszak immár európai nyelveken is sikeres szlovák prózáiról: Milo Urban, az *Élő ostor (Živý bič)* című háborús regény szerzőjének gondolatait idézem. Urban *A Reggel* című pozsonyi napilap 1931. augusztus 15-ei számában a szlovák–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokról értekezik.¹¹ Az államfordulattal – írja – „a szlovák irodalom ... megkapta ... a fejlődés lehetőségét és egy célt, amely ... felé törekedhetik; ... tizenkét évi forrongás után ... a szerény szlovák irodalom szinte változatosságot és ... reményteljes ígéretet kapott ... azoknak az utaknak szétágazásában, amelyeken a jövő felé halad”. Ám ahhoz, hogy célját elérje, küldetését teljesítse, „néhány... feladatot kell teljesítenie... [s] a legfontosabbak egyikének tartom azt, hogy

7 Sziklay László: Hviezdoslav magyar nyelvű zsengei. *Filológiai közlöny*, 1/1955, 2. sz., 224–244.

8 István Lőkös: *Hrvatsko-madarske književne veze*. Matica Hrvatska. Zagreb, 1998, 63–103.

9 Liviu Rebreanu (1885–1944). Világirodalmi Lexikon, 14. köt. Bp., 1989, Akadémiai Kiadó; lásd még: Domokos Sámuel: Liviu Rebreanu nyomában Gyulán. *Filológiai Közöny*, 1986–1987, XXXII–XXXIII. évf., 3–4. sz., 273–283.

10 Lőkös István: *Hidak jegyében*. Bp., 1974, Magvető, 185–189.

11 Milo Urban: Szlovák irodalom és kulturális kapcsolatok. *A Reggel*, 1931. aug. 15., 188. sz.

megtalálja a természetes kontaktust a magyar irodalommal és ennek az irodalomnak közvetítése révén az objektív magyar nyilvánosság ama részével, amely törekvéseinket, [s ezek] ...magasabb történelmi és kulturális" értékét jelentik.¹² Fölöttébb józanul, tárgyilagosan ítél, amikor hozzáteszi: „Iskoláinkból olyan generációk kerülnek ki, amelyeknek fogalmuk sincs a magyar nyelvről, a magyar irodalomról. Nemzetiségi szempontból ez talán természetes, de nem lehet természetes kulturális szempontból „annál is kevésbé, mivel már a Magyarországgal való szomszéd helyzetünk több tekintetben egymásra utal bennünket”.¹³ Írását tények közlésével zárja: „Részünkről megvan a szimpátia és adva vannak a találkozási pontok, amint az Móricz Zsigmond legutóbbi csehszlovákiai látogatása alkalmával, és amint az a magyar irodalomról való fordításokkal bebizonyosodott (Ady, Szabó [Dezső] cseh fordításban).”¹⁴

A magyar irodalomtörténész/filológus tudja: Hviezdoslavot Petőfi-, Arany- és Madách-átköltései a fordításirodalom emblematikus képviselőinek sorába emelték. S tudja azt is: Ady költészetének szlovák, szerb, horvát befogadása bizonyos mérföldkő, műveinek népszerűsége – a két világháború között – csúcspontot döntött. Miként Fried István megállapítja: „Ady Endre költészete (egyeseget élettörténete, személyisége, másokat nemzetpolitikai kérdésekben kinyilvánított felfogása) nem hagyott közömbösen, éppen ellenkezőleg: állásfoglalásra késztetett...”¹⁵ A szlovák Ady-recepció történetét Csukás István dolgozta fel páratlanul adatgazdag, *Ady Endre a szlovák irodalomban* című, a kérdés kutatásában megkerülhetetlen könyvében, újabban pedig Fried István tollából olvashattunk a témával kapcsolatosan mellőzhetetlen sorokat.¹⁶ A délszláv (szerb és horvát) Ady-kultusz tényeiről Bányai János, Bori Imre, Bosnyák István, Lukács István, Vujicsics D. Sztoján adtak számot¹⁷ E sorok írója – Németh László Krleža-esszéjének inspirációja nyomán – német nyelvű monográfiában vázolta a horvát költő Kerempuh-balladáinak (*Balade Petrice Kerempuha*) adys ihlettségét.¹⁸

12 Uo.

13 Uo.

14 Uo.

15 Fried István: Ady Endre és a szomszédos irodalmak. *Forrás*, 2017, 9. sz., 77.

16 Csukás István: *Ady Endre a szlovák irodalomban*. Bp. 1961, Akadémiai Kiadó; Fried István: i. m. 77 s kk.

17 Bányai János: Adat Krleža Ady-értelmezéséhez. *Híd (Újvidék)*, 1978, 1493–1504; Bori Imre: Ady Endre a szerb-horvát irodalomban (1906–1944). *Híd (Újvidék)*, 1977, 1. sz, 54–71; Bosnyák István: Egy horvát-magyar Ady-verskötet elé. *Híd (Újvidék)*, 1978, 224–228; Lukács István: Krlež–Bog–Ady. (Krlež–Isten–Ady). In: *Bibliotheca Croatica Hungarae. Hrvati u sojetlu prežimanja kultura i jezika*. Szerk. Blazsetin István. Pécs, 1997, 62–67; Vujicsics D. Sztoján: Ady és a szerb-horvát írók. *Világirodalmi Figyelő*, 1958, 128–137; Uő.: Ady et des écrivains serbo-croates. *Acta Litteraria*. Bp., 1959, 185–201; Lőkös István: *A Kaptoltól a Ludovikáig*. Bp., 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó.

18 István Lőkös: *Erlebnisse und Rezeption. Krležas Kerempuh-Balladen aus ungarischer Sicht*. München, 1999, Verlag Otto Sagner, 119.

Az eddigi kutatások e szelektív szemléje is tanúsíthatja: a két világháború közötti Közép-Európa néhány irodalmában Ady népszerűsége, költészetének jelenléte relatíve felülmúlja a költő halála utáni hazai befogadását.

E recepció mértékét, történetét szemlélve szembetűnő a befogadás világ-irodalmi íve. Kezdetét a szlovák nemzeti klasszikus: Pavel Országh Hviezdoslav nagyívű „ódája”: az „Igen, te heroldja a derűsebb időknek” (Tak helolde, ty svitajúcich časov) kezdetű vers jelenti, summáját pedig a horvát Krleža legjelentősebb opuszai: az esszék, a *Zászlók (Zastave)* című, befejezetlenségével is monumentális monarchia-regény s a *Petrica Kerempuh balladáí* című verses kompozíció. Minden említett irodalomban érvényes: a befogadás inspirálója sokaknál a *Magyar jakobinus dala* című Ady-vers; a szlovák irodalomban már Hviezdoslav költeményének mottója a sokszor idézett strófa: „Ezer zibbadt vágyból mért nem lesz // Végül egy erős akarát? // Hiszen magyar, oláh, szláv bánat // Mindigre egy bánat marad.”

*

Szerbül az első Ady-vers a fiatal Veljko Petrović tollából 1906-ban „szólalt meg”, a magyarországi szerbek népszerű folyóiratában, a *Brankovo kolóban*, de Petrović – vele párhuzamosan – Rilke-verseket is fordít, „mintha a modern érzékenységből venne leckét”.¹⁹ A zombori magyar gimnáziumban érettségizett, majd Budapesten jogot tanult Petrović persze nemcsak a francia s a német (helyesebben osztrák) modernség iránt mutatott fogékonyságot, igazán érzékenyen, élményszerűen Ady magyarság-versei érintették meg – *A szerb föld* című szerb nyelvű költeményében *A magyar ugaron* fakasztotta *ugarképzetet* recipiálja, ami – jelképesen bár – a szerb és a magyar sorsazonosság felismerésére vall. Évtizedek múltán, személyes találkozásunk alkalmával mondta: ezt a felismerést később nála is a *Magyar jakobinus dala* fentebb már idézett strófája erősítette. És természetesen: „nem Veljko Petrović az egyetlen délszláv költő, aki lobogni és gondolkodni kezd az Ady-versek lángja közelében életről, halálról, világról, hazáról”.²⁰

Az Ady-versek üzenetének szerb reflexiója a századfordulón korántsem véletlen. A Délvidék lakta, egyáltalán a 17. század vége óta nagy lélekszámban magyar földön tért hódított szerbség is a 19–20. század fordulóján – miként a Felvidéken a szlovákság – kineveli a maga kétnyelvű, magyar identitást, sőt a *hugarus tudatot* is vállaló értelmiségét, amely a 19–20. század fordulóján s a századelőn törvénytörően lesz fogékony Ady költészetére. Ne feledjük: már a 19. század első felében az újabb kori szerb irodalom bölcsőhelye Pest és Buda volt, a város „rác ajkú” polgárai – ügyvédek, kereskedők, módos iparosok – itt alapították meg a *Szerb Maticát (Matica Srpska)*, itt indult a ma is megjelenő tudományos, kulturális és irodalmi periodika: a *Letopis Matice Srpske*, Karlócan

19 Bori Imre: i. m. 54.

20 Uo.

pedig létrejött a szerb kultúra alakulástörténetét sokban meghatározó szerb ortodox egyházi központ. E tények magyarázzák: az 1900 táján színre lépő magyarországi szerb költőnemzedék *magyarságélményét* s a magyar irodalom iránti vonzalmát.

Petrović után, 1910-ben (a szlovák Hviezdoslav *Tak herolde...* kezdetű, Adyt köszöntő versével egy időben) szintén a *Brankovo kolóban*, a későbbi irodalomtudós Mladen Leskovac teszi közzé a *Vér és arany* szerb translációját.²¹ S most már csak alig három esztendő telik el: megjelenik a szerb Ady-recepció első, irodalomtörténeti jelentőségű dokumentuma: a *Letopis Matice Srpske* Ady-száma 1913-ban. Tizenkét Todor Manojlović fordította Ady-vers s egy a fordító fogalmazta, feltűnő kompetenciára valló tanulmány reprezentálja a modern magyar líra zsenijének közép-európai érvényű poézisét.

A versek válogatása, a fordítások – talán nem éppen formahű, de művészi műhelymunkára valló – csiszolódása és az esszé fogalmazása idején Manojlović földrajzilag és fizikailag ugyan távol van már Adytól, Itáliában gyűjti művészettörténeti ismereteit, s formálja – olasz mintára – irodalomszemléletét, mégis – vagy éppen ezért – rálátása az életműre lényegi, az 1913 előtti Ady-kötetek alapos ismerete sejlik mondataiban. Magabiztosan állítja: Ady „a magyar modernizmus vezére, feje, koronázatlan királya”. Ez a határozott értékítélet a szlovák Ady-recepció néhány évvel későbbi nyitánya tükrében és párhuzamában kiforrott értékítéletként hat. S persze az is, amit az Arany halála utáni lírai életművekről (Vajda, Reviczky, Komjáthy) mond, amelyek fölé üstökös-ként emelkedik majd „a nő, a bor, a harag, pénz és Isten”, vagyis annak az „öt dolognak” a megéneklője, amely öt dolog minden boldogság és minden szenvedés, minden szépség és minden borzalom okozója. Nemcsak azt a költőt látja Adyban, akinek személyében „vált tudatossá és nyert formát és kifejezést minden, ami után már néhány évtizede vágytak, és ami forrott a magasabb rendű magyar lelkekben, minden elégedetlenség az eddigi nehézkes intellektuális haladással, a nemzetek hibás és bűnös szándékaival, minden határozatlan vágy a jobb iránt és minden nagy és olthatatlan szomja a nyugati művelődés után”.²²

Manojlović Ady-portróját az általa fordított s dolgozata függelékeként publikált versek elemzésével teszi teljesebbé. Noha ítéletalkotásában – értelem szerűen – az Ady-életmű 1913 előtti szegmensére hagyatkozik, analízise a teljes Ady felé mutat, amikor leírja: „Minden végzetszerű: hogy éppen magyarnak született, hogy éppen őbenne ébredt fel népe intellektuális lelkiismerete, hogy neki kell átéreznie a legnagyobb magyar fájdalmakat és reménységeket s mind-

21 Uo. 55.

22 Manojlović szövegét Póth István fordításában idézzük. In *A szomszéd népekkel való kapcsolatunk történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Szerk. Hinora Sándor. Bp., 1962, Tankönyvkiadó, 575. Manojlović tanulmányának eredeti szövege in *Letopis Matice Srpske*, 1913, 296. kötet, 23–25.

ezekhez még odatársulnak a bor, a nő, a bajok és kétségek hozta kísértések és istencsapások.”²³

Manojlović az Ady-líra dimenzióinak avatott ismerőjeként verskommentárjait a *Hortobágy poétája* című költemény méltatásával kezdi. Ady „önarcképe” ez a vers, mondja a hajdani nagyváradi Adyval töltött napok és esték diskurzusainak, borozgatásainak résztvevőjeként a szerb pályatárs, felismerve a költeményben „Ady végtelen és fájdalmas vitájának kezdetét hazájával”. Olyan ráérezés ez, mint a Veljko Petrovićé volt 1906-ban, amely ismét csak ama kettős: nyelvi és szociológiai identitásból fakadt, s amely a Trianon előtti, a történelmi Magyarország valóságából szívta nedveit. S nem volt ez másként a Párizs-élményt hordozó vagy a Léda-élmény inspirálta költeményeknél sem, amelyeket Manojlović *Letopis*beli válogatásában *A Szajna partján*, a *Léda a hajón* vagy a *Temetés a tengeren* című versek reprezentálnak. Az interpretációk summáját Bori Imre fogalmazta meg vitathatatlan érvényességgel: Manojlović „szenvedélyes hangú bekezdésben mutatja be az első Ady-kötetek szerelmi élményének természetét. A nagy ellentmondások ezek a versek, örömökről és keserűségekről dalolnak, kábításokról, amelyek égbe emelnek és pokolra ragadnak. A szerelem itt orphikusán titokzatos, isteni és borzalmas, leginkább transzcendentálisan eszményi vágyakozás, ugyanakkor testiség is, a nő angyal és ördög egyszerre, anya és szerető, ahogy a *Mária és Veronika* című Ady-versből kiolvassa.”²⁴

Manojlović esszéje nemcsak az 1913 előtti Ady-életmű egyszerre tárgyyszerű és intuitív közelítése, az Ady-líra iránti affinitásának prezentációja is. Szövegének passzusai több helyen elárulják: számára Ady „legfényesebb és leghíresebb kötete” (1913-ban) a *Vér és arany*. A kötet karakterét illusztrálandó *A Halál rokonát* ültette át szerbre.

Bori Imre emlékeztet arra is: a nagybecskereki magyar–szerb–német nyelv- és szociológiai közegben nevelkedett szerb költő és intellektuel Manojlović számára Ady kálvinizmus sem egzotikum, a korabeli magyar világ felekezeti színeképek egyik meghatározó eleme. Miként majd a katolikusnak született, s a katolicizmus misztériumát gyermekként átélő horvát Krležánál, nála is a karakteres impresziók formálják élményét az Ady-versek kálvinista motiváltságáról, istenképéről. Jól látja: verseiben Ady a kálvinista Istennel dialogizál, s érzékeli azt is: a Hortobágy poétája ezt az Istent keresi „a Sion hegy alatt”, majd szembesül vele – modern tékozló fiúként –, s ez a kálvinista Isten lesz egyik „legnagyobb és legfényesebb költői élménye”.²⁵

A tizenkét fordítás tükrében bemutatott Ady-portré utolsó ecsetvonása a *Szeretném ha szeretnének* szerb translációja. El kell fogadnunk Bori Imre megállapítását, mely szerint a szerb pályatárs „nem annyira az Ady-irodalomra

23 Idézi Bori Imre: Ady Endre a szerbhorvát irodalomban (1906–1944). *Híd* (Újvidék), 1977, 1. sz., 53.

24 Bori Imre: i. m. 56.

25 Bori Imre: i. m. 56.

támaszkodva” fogalmazza meg gondolatait, versértelmezéseit, sokkal inkább szuverén interpretátorként tolmácsolja s értelmezi a magyar költő verseit. Az ifjúkori barát szól itt Ady mellett, aki – Juhász Gyula szerint – „a magyarság szerelmese volt, ... imádta Csokonai és Arany nagyságát”, s akinek társaságában később Belgrádban, a „Teraziján” „fiatal és rajongó irodalmárok úgy olvasták fordításában Adyt, mint a »holnaposok« egykor a váradi teraszon”.²⁶

A *Letopis* Ady-száma Manojlović fordításai és esszéje mellett közöl egy másik tanulmányt is: Marko Maletin: *Ady – a magyar hős* című írását. Bori Imre „vázlatként” definiálja a dolgozatot, amely nem annyira tartalma, inkább terjedelme okán akár Krleža 1930-ban készült *Ady Endre, a magyar lírikus* című esszéjével is párhuzamosítható. A közép-eurpai Ady-recepció e korai szakaszában nem csak irodalomszociológiai, filozófiai, egyáltalán társadalomtudományi közelítése teszi figyelemreméltóvá. Ám amíg Manojlović „a »költőt« ünnepelte” Adyról szóló írásában, addig Maletin a „par excellence szociális költőt mutatja be”.²⁷ Az Ady-életműhöz az 1912-es esztendő táján s a következő években a hazai és a balkáni térségben zajló konfliktusok tükrében értelmezi Ady lírájának ekkori korszakát. Úgy véli: a korábbi, a tízes évek harcos Adyja válságba jutott, amelynek oka-hátttere a Jászi-féle polgári radikalizmus kudarca s az 1908 körüli években még az új magyar irodalmat megteremtő *Nyugat* nemzedékének kifáradása. Tanulmánya elején Ady egy Kabos Edének címzett „levél-cikkéből” idéz egy szerinte az akkori Adyt jellemző részletet: „Kacérkodom, talán még csak kacérkodom az öregséggel, de ez az öregség bizony csak a nyakamon van, s félek, maholnap megint összebarátkozom a faluval, Érmindszenttel, s ha egy tébolyodott percemben meg nem házasodom, s ha a városi remeteségem fikció lesz, hazajövök Érmindszentre.”

Az idézet a tanulmány szerzőjének vélekedését hivatott alátámasztani, mely szerint Ady pályája csúcsára jutott, s talán itt a pálya csúcsán kellene meghalnia.

A két ellentétes nézőpontú dolgozat potenciális szerbiai fogadtatását latolgatva nagyjából az alábbi konklúzió kínálkozik: Ady lírájának Manojlović fordította darabjai és személyes élményeket rejtő esszéje közkezen forogtak a háború után a fiatal szerb írók-költők körében s – miként a Délvidék–Pozsony–Zágráb között helyét kereső Kázmér Ernő írja – „az eddig idegen országrészekből” Belgrádba érkezők alkotják e fiatal csoportot: „Bosznia nagy elbeszélője”: Ivo Andrić, a „ragyogóan okos” Stanislav Vinaver, „a süllyedő dalmát szigetek dús krónikáját” író Sibe Milicsics, és még sokan mások.²⁸ A társaság körében a München, Basel, Firenze, Róma univerzitásain tanult, Papini, Marinetti, Palaceschi, Däubler szimpátiáját magáénak tudó Manojlović újabb és újabb

26 Juhász Gyula: „Magyarok, szerbek”. In *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből...* I. kiad., 671–672.

27 Bori Imre: i. m. 59.

28 Kázmér Ernő: Ady szerb barátja: Todor Manojlovićs. *Kalangya*, 1944, 413.

szerb nyelvű Ady-fordításokkal népszerűsíti a magyar költő-zseni poézisét. Az 1918 utáni években e társaság tagjai „sokszor idézik az »öreg suhanc vágyakozását«, amit Manojlović ...olyan érzéki tökéletességgel és annyi érett szín-pompával fordított le:

Ovde u selu je cvetno drveće,
Ovde se stari momak seča
On izaziva sliku nekadašnje,
Devičke gospodjice.

Itt, a falumban virágosak a fák,
Itt a régi suhanc el-elemlékezik,
S a régi, szűz kisasszony
Alakját felidézgeti.

Kázmér 1938-ban papírra vetett emlékező írása nem jelzi, de más források igen: Manojlović távlati terve a teljes lírai Ady-œuvre átköltése. A miskolci(!) *Reggeli Hírlap* belgrádi tudósítója például 1925. április 18-án arról informálja olvasóit, hogy „Manojlovićs Tódor szerb költő lefordítja Ady Endre összes verseit”.²⁹ A belgrádi keltezésű interjú a „Kralja Milanova ulica 40 szám alatti palota nagyszerűen berendezett szalónjában” készült, tárgya az újabba szerb irodalom történései s az ígért szerb nyelvű Ady-edíció. A magát Ady rokonának tekintő Manojlović elismeri: bár Adyt fordítani roppant nehéz, mégis kötelességének tekinti a magyar költészet „robusztus zsenijét” nemzetével megismertetni. A *Szeretném ha szeretnének* kötet „nagy részben készen van”.³⁰

Hogy szándéka a második világháború kataklizmája miatt csak később és részben valósult meg, nem az ő mulasztása. Ám, hogy a két világégés közötti évtizedekben is Ady ígésében élt, azt egy az „Ady-revízió” kapcsán, 1929-ben „egy szabadkai magyar lapban” közölt, *Ady védelmében* írott cikke példázhatja. A szerbnek született, de magyar nyelvi, irodalmi és kulturális identitását megtagadni sohasem hajlandó Manojlović csodálkozva konstatálja, hogy 1929-ben Magyarországon „még mindig nem érzik át teljesen, hogy mit és kit bírnak Adyban”. A hajdani, „az 1905–1910-es évek hangulatát idéző mai [1929-ben vagyunk] csetepatéban „az ejti ámulatba” az embert, „hogy a mostani Ady-támadások között egynéhány fiatalabb és ... szellemi iránya szerint inkább a progresszív irányokhoz tartozó író is jelentkezik, s hogy ezek szintén képtelenek átérezni Ady jelentőségét, hogy ezek talán szintén ama »balga« magyarok közé tartoznak, akik nem tudták meglátni, hogy itt járt közöttük Argirus, az álomk királya.” Okkal véli: „Adynak ez a tusa nem árt, sőt talán egész élete stílusában

29 Manojlovićs Tódor szerb költő lefordítja Ady összes verseit. *Reggeli Hírlap* (Miskolc), 1925. ápr. 18.

30 Uo.

van, hogy még a sírja körül is dúl a harc, amelynek mindig fatálisan az ő diadalával kell végződnie.”³¹

Az Ady-líra szerb befogadásának meghatározó alakja lett az 1918 utáni években a konzervatív körök ellenérzésével fogadott, pályakezdő Miloš Crnjanski is. 1919-ben, a *Književni jugban* tette közzé kapcsolattörténeti szempontból becses Ady-nekrológját, amely Krleža 1919. január 29-ei emlékező sorainak szerb ikertestvére. A pályakezdés küszöbét éppen csak átlépő, szerb anyanyelvű, de nevelkedése körülményeinek folyományaképp³² magyar nyelvi identitású fiatal költő írja a teljes Ady ismeretére utaló nekrológot. Az *Új versekkel* színre lépő Ady „forradalmi bombaként robbant be a magyar irodalomba” – írja Crnjanski –, „a Hofmannsthaléhoz hasonló új és gazdag, ám kemény és férfias nyelvezettel”, „meggyötört népe minden fájdalmát, szégyenét, szemérmességét és örömét beleírva” verseibe. Ez a költészet nem a „pompás és dekadens” kifejeződése, „hanem fekete és lázadó, miként Kollwitz vázlatai” s egyes darabjai „Michelangelo szonettjeinek erejével hatnak, mások meg teli vannak Béranger vidámságával”. E világirodalmi csúcspont hódító költészet, az európai művészet kontextusában láttatott lázadó poétát élete alkonyán „csalódás várja: a háború”. A háború, amelyről „egyetlen dicsőítő szót le nem írt”, s a *Halottak élén* című kötet verseivel „könyve pacifistább Le Feunél”. A megholt Adyt – mondja – „Magyarország legnagyobb lírikusa és a forradalom bajnokaként síratja el, nekünk pedig ismernünk kell ezt a nevet, mert ez a név minden jónak, humánumnak, műveltségnek és előkelőségnek forrása az új magyar irodalomban.”

A nekrológ irányjelölő szavainak hitelét évtizedek múltán, 1944-ben majd Herceg János fogalmazza meg: „A délszávoknál Adynak nem volt ellensége. Különböző folyóiratokban számos ismertető cikk és tanulmány jelent meg róla és költészetéről, de mindig a legnagyobb elismerés hangján.”

És mit tett a csongrádi születésű, Temesváron diákoskodó szerb Ady-hívó, az Ady-líra szerbiai megismerését sürgető Crnjanski, aki a háború után s az új délszláv állam megalakulása körüli hónapokban, években érkezik Belgrádba, ahol – mint írja – „néhány szerb és horvát költőt talált ..., akik a jugoszláv irodalomban egész új korszakot nyitottak. Köztük voltam én is. A konzervatív irodalmi körök vádat emeltek ellenem azért, mert irodalmunkba – Ady Endre költészetét vittem. Minekutána az egész régi irodalmunkat felforgattuk, ismét elszéledtünk a világ négy tája felé, s így 1922-ben Párizsban, »az ámulások szent városában« tűntem fel.”³³ A *Gare de l’Esten* című Ady-vers sorának Párizs-allúziója nem más, mint a belgrádi szerb fiatal költők modernizációs szándékának kifejeződése, akikben élt egy erős, a modernitást jelképező Párizs utáni

31 Az idézeteket a *Kalangya* újra közléséből vettük, Todor Manojlović: Ady védelmébe. *Kalangya*, 1944. febr. 15., 2. sz., 51–53.

32 Crnjanski Csongrádon született, Temesváron nevelkedett, itt volt gimnazista diák, a piaristáknál érettségizett.

33 Idézi Bori Imre: i. m. 63.

vágyakozás. Miként Bori Imre megjegyzi: „Crnjanski és Todor Manojlović, amikor Korfu szigetéről a háború végén hazatér, a szerb modernista mozgalmakat olyan módon akarja megszervezni, mint amilyen Nagyváradon *A Holnap* volt, s amelynek Ady a vezérlő csillaga.”³⁴

Ha a modern szerb líra hordozójaként e szerveződés még nem is látszott körvonalazódni, néhány ígéretes pályakezdő ezen a nyomon kívánt parnasz-szusi magaslatokra jutni. A *Halottak élén*, ez a háborúellenes költői requiem nemcsak a harcterek poklát megjárt Crnjanskit inspirálta: az újabb, a nagy világégést követően debütáló nemzedék egy-egy tagjának költészetét is. A fiatalon meghalt, nagy ígéretnek számító Dušan Vasiljev háború utáni *kánciói* Ady háborúellenes líráját visszhangozzák: „az Ady-versek »dallamai«, mondatformái, ismétlődéseinek rendszere válik Vasiljev költői műhelyében szerb verssé”,³⁵ de adys hangszerelésű verseket ír Žarko Vasiljev csakúgy, mint Dušan Srezojević és Dušan Malušev is. Az utóbbi – miként számosan a századelő fiatal, bácskai-bánáti származású szerb intellektueljei közül – budapesti medikusként olvasta Adyt, figyelhette a körülötte zajló irodalmi életet, s lapozhatta a *Nyugat* első számait. Máig kutatójára vár a Malušev-líra Ady-futamainak feltárása, amit már Crnjanski is szorgalmazott.

A húszas évek szerb Ady-kultuszának karakteres szereplője a korábban már említett Mladen Leskovac. Precizitását, az Ady-líra iránti vonzalmát, anyanyelvi szintű magyar nyelvtudását ismerve Szenteleky Kornél szerb nyelvű Ady-verskötet edícióját várja tőle, ami – sajnos – nem valósult meg, ám Leskovac Ady-fordításai feltűnnek mértékadó folyóiratok lapjain – gyarapítva a szerb Ady-transzlációk pannóját. 1926-ban a *Reč i slika* lapjain jelenik meg öt Leskovac fordította Ady-vers rövid ismertetővel. Két év múltán, 1928-ban a *Književni sever* négy, a *Život i rad* ugyanakkor, majd 1931-ben öt-öt fordítás közlésével gyarapítja a Leskovac-átültetések számát. A fordító munkát – egyebek között – az *Égő tűzben dideregve*, a *Vér és arany*, *Az őszi lárma*, az *Asszonyok a parton*, *Az én két asszonyom*, *Absolon boldog szégyene* stb. című versek reprezentálják. A két háború közötti időszakban a Leskovac fordította huszonöt Ady-vers – ha nem is önálló kötet formájában – az ún. „felszabadulásig” vitathatatlanul a „legkiegyensúlyozottabb és legformatívabb átköltése a magyar költőnek”.³⁶ Az említett két évtized szerb Ady-recepciójának summáját Bori Imre fogalmazta meg: „Az első szerb nyelvű Ady-kötetet... nem tudta feldajkálni az 1906–1944 közötti harmincnyolc esztendő. Ady Endre költészetének hatása azonban éppen ebben a majd négy évtizednyi időszakban volt a legerőteljesebb és a legintenzívebb: akkoriban a modern szerb költészet alapjába épült.”³⁷

34 Uo. 64.

35 Uo.

36 Uo. 71.

37 Uo.

A közép-európai (pontosabban: a horvát, szerb, szlovák) Ady-recepció ívének kezdő és végpontját fentebb Hviezdoslav és Miroslav Krleža Ady-reflexióiban jelöltük meg. Említett geográfiai térségünk déli ténfelen maradvá, az utóbbi alkotó Ady-képének tükrében vázoljuk fel röviden a magyar költő horvát befogadásának fontosabb, a Krleža-életmű motívumvilágát, nyelviségét, képeit gazdagító és jellemző tényeit.³⁸

*

Noha Magyar- és Horvátország nyolc évszázadon át államszövetségben élt, s a 19. század végéig irodalmainkban az átjárás úgyszólván folyamatos volt, a kiegyezést követő utolsó évtizedekben (1883–1918) mindez visszájára fordult. Zágráb utcáin, de olykor vidéken is megmozdulások zajlottak, zavarták a köznyugalmat. 1895-ben a zágrábi egyetemi ifjúság nyilvánosan elégette a magyar zászlót az uralkodó látogatása idején. 1903-ban véráldozattal járó tüntetés zajlik Zágrábban: a tüntetők erőszakkal szerelik le a zágrábi főpályaudvar magyar feliratait. A megmozdulásnak a rendőrség drasztikus beavatkozása vet véget, de a tiltakozó megmozdulások időnként ismétlődnek.³⁹

A magyar nyelvismeret a hivatalokra korlátozódik, magyar iskolák alig léteznek, a működését a 19. század elején épp csak megkezdő egyetemi magyar tanszék professzorának előadásait a hallgatóság bojkottálja, a magyarbarát albanológus professzort, Milan Šufflay-t elbocsátják az egyetemről.⁴⁰ Ami az irodalmi életet illeti: a *horvát modernizmus* (Hrvatska Moderna) jeles költői-szépírói nem tudnak magyarul, a korszak költő-reprezentánsa: A. G. Matoš aligha ismerte Adyt, Juhász Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Babits Mihályt, fordításukhoz – nyelvtudás híján – egyetlen horvát pályatárs sem vállalkozott. Matoš pedig – költőhöz méltatlan módon – színvonalatlan publicisztikában rágalmazza nyelvünket, magyarságunkat, kultúránkat.

Ebben a közegben tűnik fel 1914-ben, s válik 1919–20-ra beérkezett alkotóvá (költő, novellista s drámaíróként egyaránt) egy huszonéves ex-kadét, a Ludovikáról szökés miatt „kicsapott” tisztjelölt, aki egyenesen Ady lírájának bemutatásával fogja motiválni a horvát társadalomban meggyökeresedett negatív magyarságképet.

Krležát – úgy vélem – nem kell bemutatni a magyar olvasónak, műveinek magyar nyelvű kiadásai, budapesti és vidéki színpadi sikerei s az egyre

38 A kérdésről l. bővebben idézett munkánkat, István Lőkös: *Erlebnisse und Rezeption*. Krežas Kerempuh-Balladen aus ungarischer Sicht. Id. kiad.

39 Vaso Bogdanov: *Hrvatski narodni pokret*, 1903/4. Zagreb, 1961; Perényi József – Arató Endre: Jugoszlávia története. Bp., 1961, Tankönyvkiadó, 216–217; Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Zagreb, 1962, 460–462; Sokcsevuts Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Bp., 2011, Mundus Novus.

40 Lőkös István: Trianoni veszteségünk: Milan Šufflay. *Magyar Szemle*, 2021, 3. sz., 31–32.

gyarapodó, róla szóló szakirodalom tette – tehette – őt ismertté s talán egy szűk intellektuális körben népszerűvé is.

A magyarországi: Pécsen és Budapesten töltött öt tanév – a hadtudományi ismeretek mellett – kiváló magyar nyelvtudással és műveltséggel ajándékozta meg Krleža Frigyes (alias Miroslav Krleža) növendéket, aki a fényes tiszt karriert odahagyva horvát íróvá lett. Már 1922-ben közreadott *Petőfi i Ady dva barjaka madžarske knjige* (Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója) című terjedelmes dolgozata sejtette: a modern (20. századi) magyar költészet csúcsát számára Ady jelentette. A húszas-harmincas évek fordulóján – Krleža költészetét méltatva – egy horvát kritikus fel is vetette: jó lenne megvizsgálni a költő Krleža poézisét az Ady-líra tükrében – lévén, hogy verseiben itt-ott felsejlenek az Ady-líra futamai, képei. A reakció: kategorikus tagadás. Rilke-esszéje lábjegyzetében Krleža kijelenti: „Ady énám soha és sehogyan sem hatott, Adyval ... igen későn ismerkedtem meg: kilencszázhuszonkettő körül.”⁴¹ Az állítás persze nem igaz. Naplójegyzetei tanúsítják: 1916-ban már pontosan értette/ismerte az Ady-líra jelentésvilágát. Ilyeneket ír: „Petőfitől Adyig. Hungáriától (extra Hungariam) Hunniáig sejthető a diagnózis lehetősége, hogy a magyar helyzet nem egészséges.” Majd meg: „Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete.”⁴² Tagadó gesztusára még inkább rációfol 1919. január 29-én a *Riječ SHS* című zágrábi napilapban közzé tett Ady-nekrológja, amelyben tömören, alapos életmű-ismeretre valló sorokban szól az elhunyt magyar pályatársról. Mint mérvadó dokumentumot – kivonatossan bár – elkerülhetetlen e helyen idézni: „Ha maholnap valaki Kelet és Nyugat, Európa és Ázsia összeütközéséről fog írni, feltétlenül a *magyar lélek*, e furcsa mozaik analízisébe kell bocsátkoznia, amelyben mint valami kaleidoszkópban, a Duna-medence minden népének és fájának sajátosságai egymásba játszanak... Ady Endre mindannak fájdalmas szintézisét jelenti, ami e földgolyón magyar. A magyarság pedig nem jelent mást, mint fájdalmat... Ady... huszonegy éves korától..., amint kiadta a *Versei*nek első kötetét, mindig a csúcson állott ... Mint költő elődei..., *Balassa* (sic!) és *Kazinczy* és *Petrović-Petőfi*, a magyar faj újjászületéséről dalol. Versei, a *Vér és arany* és az *Új versek* a magyar költészet határköveit jelentik.”⁴³

Miként a szomszédos népeknél mások is, Krleža Ady mellett „az új Magyarország” legfontosabb tényezői egyikeként Jászit említi, aki a nemzetiségi kérdés politikusaként vonta magára Ady figyelmét, amely kérdés a korabeli konzervatívok és progresszívek közötti viták ütköző pontja volt, s amely vitákat – naplója szerint – illegálisan, fiatal ludovikásként maga is megismerte.⁴⁴

41 Miroslav Krleža: *Kirándulás Oroszországba. Esszék*. Bp., 1965, Európa, 392.

42 Miroslav Krleža: *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. Zagreb, 1956. Magyarul: Uő.: *Versek. Emlékiratok*. Bp., 1965, 398.

43 Közli: *Népszabadság*, 1997. május 1. Fordította: Vujicsics D. Sztoján.

44 Lőkös István: *A Kaptoltól a Ludovikáig*. Id. kiad. 75–80.

Három év múlva a zágrábi *Nova Evropa* című folyóirat lapjain lép elő újabb, a teljes Ady elmélyült ismeretéről tanúskodó „önvallomással”. Nagy ívű dolgozatot ír, amely előképe az 1930-as *Madžarski lirik Andrija Ady* (Ady Endre, a magyar lírikus) című esszének. Bővebb kifejtése ez az írás mindannak, amit idézett nekrológiájában érintett, de bőven van többlete is. Egyfelől Ady költészetének legsajátosabb vonásaira irányul figyelme: a kuruc versek, a halál poézis, a „magyar, oláh, szláv bánat” üzenete, Ady nyelvi archaizmusainak esztétikumot hordozó rétegei, az Ady-versek sajátos akusztikája, az Ady-líra társadalompolitikát érintő szegmentuma. Ez utóbbit s Krleža egykorú magyar társadalomképét szemléltetendő idézzük a tanulmány alábbi részletét: „A szociológus Jászi (a *Világ* című napilap és a *Huszadik Század* című szemle) körül csoportosuló fiatal értelmiségiek és a *Nyugat* haladó szemléletű íróinak csoportja, néhány haladó, ... demokratikus párt liberális törekvései (Károlyi) és a Renner-féle szociáldemokrata filiálé – mindez a grófi, vármegyei, feudális dzsentri-mentalitás erődítményeinek kapuit döngető megnyilvánulása volt, amelynek hordozói az ország szuverenitását adták el a fekete-sárga dinasztíának...”⁴⁵

E szociológiai vázlat skiccelése mellett nem feledkezik meg a modern magyar irodalom jelenségeinek minősítő jelzőkkel teljesebbé tett, az Ady-életmű tágabb irodalmi spektrumának felvázolásáról sem. A fent idézett társadalmi közegben jelent meg – mondja – a magyar irodalom színpadán „a nagy tehetségű, fiatal Móricz Zsigmond, az ellentétek bizarr lírikusa Kosztolányi... , Babits, a nyelv virtuóza, aki a modern líra legjobb eredményeit ötvözte a magyar aszszonánccal, és a tehetséges kritikusok egész légiója, akik egyöntetűen bizonyítják, hogy az új magyar irodalom színvonala elérte a korszerű európai szintet.”

Ismeri a *Halottak élén* kötetet, amelynek komor képvilága, a háború poklát, értelmetlenségét idéző dalait olvasva fogalmazza meg annak sommás, a Crnjanskiéval rímelő ítéletét: „Ez a háború idején készült kötet az európai pacifista irodalom legerőteljesebb pendant-ja.”

„Ady énrám soha és sehogyan sem hatott” – idéztük az imént Krleža valamikor a harmincas évek legelején papírra vetett tiltakozását az Ady-hatást feltételező kritikus szavaira reagálva. S lám: a *Srpski književni glasnik* című szerb folyóirat 1931-es évfolyamát fellapozva egy adys akusztikájú Krleža-verset olvashatunk (*Tužaljka nad crkvom* = Siratóének a templomnál a címe, szó szerint: a templom felett), amelyet már első olvasásakor ösztönösen a *Sírni, sírni, sírni* című Ady-vers parafrázisaként definiálunk. Hangulatisága, rímtechnikája, infinitivuszai a recepció tényét sejtetik. Az Ady-vers ismertségét feltételezve ezúttal csak a Krleža-parafrázist idézzük:

45 Az idézett Krleža-tanulmány lelőhelye: *Nova Evropa* 1922. Knj. 4., 341-354. A tanulmányból vett további idézetek is innen valók.

Pred crkvama klečati, prositi, moliti,
i bližnjeg ko sam sebe voliti.

Graditi baršun i skerletne cvijetove,
osvajati gradove, podjarmiti svijetove.

Gubavce dvoriti, s ludama vikati,
čupati kose, od očaja rikati.

Graditi palače, iskopati kipove
vječnost ispijati na plamene kipove.

U čohi, bosonog, gladan, se skitati,
slijepca na mostu za blagoslov pitati.

Klati se, gostiti, smijati, trovati,
u poroku sagnjiti, umorstva snovati.

Gdje viteška je luda koja tako može
da ponosi ti slavu, nerazgovetni Bože?

Templom előtt térdepelni, imádkozni, esedezni,
Felebarátunkat magunkként szeretni.

Bársonyt szőni s rá bíbor virágokat,
városokat hódítani, leigázni világokat.

Leprásokat ápolni, bolondokkal üvölneni,
hajunkat kitépni, rémülettől ordítani.

Palotákat építeni, szobrokat faragni,
lángoló romokon az örökkévalóságot kiinni.

Daróban, mezítláb, éhen kóborolni,
világtalan áldásáért hídon könyörögni.

Verekedni, lakomázni, hahotázni, rontást tenni,
bűnben elrothadni, gyilkosságot kitervelni.

Hol van az a démon, ó félelmetes Isten,
Ki e szörnyű dicsőséget vállra venni merje?

Az Ady-vers hatására utalnak a két soros strófák, a páros rímek, az igék infinitívuszai (klečati, prositi, moliti, voliti, graditi, osvajati, čupati, rikati stb.). Nyolc infinitívusz rímképző funkciót kap, ami a vers akusztikájának kelléke. Állítható: Krleža infinitívuszai – akárcsak Adynál – a feszültségteremtés eszköze is, egyben a költő zaklatott érzelmvilágának kifejezője.

Nem kétséges: ez a vers, még inkább az 1930-as Ady-tanulmány elmélyült Ady-stúdiumokat feltételez. Krleža, élete e válságos, jobb és baloldali támadások kereszttüzeiben⁴⁶ zajló életszakaszában az esszéírás fellegvárába menekül: a világirodalom s a tudomány nagyjairól értekeznek. Rilke, Proust, Shaw, George Gross, Thomas Mann, Stefan George, Karl Kraus, Hofmannsthal, Erasmus, Hermann Bahr munkásságát tanulmányozza s méltatja – beleértve az Ady-életművet is, amelyet immár világirodalmi kontextusban tesz mérlegre. Krleža itt, nyolc évvel korábbi értekezéséhez képest sok tekintetben árnyaltabb Ady-képet rajzol. A horvát Matoš és az osztrák Rilke, Karl Kraus és az orosz Blok életművének párhuzamával Ady lírájának forradalmi tendenciáira utal. Hangjának, stílusának átfűtöttsége láthatóan erőteljesebb, hevesebb lesz, amikor a magyar költő Ausztria- és Bécs-ellenességét, negyvennyolchoz és Petőfi örökségéhez való viszonyát, háborúellenességét írja le. E Krleža vázolta Ady-képben a kelet- és közép-európai problémák egész sora vonul fel. Ady a nagy kataklizmák poétájaként áll előttünk, aki „a tatártól, töröktől felégetett kicsiny házak” lakóinak a „fekete-sárga bécsi bérencekkel” való „huzakodásairól” énekel, aki „a kilencvenes évek fekete-sárga és piros-fehér-zöld prosperitásának látszólagos növekedése idején nevelkedve szüntelenül kossuthosan, negyvennyolcasan, márciusian és petőfieskedően érzett”, aki „utolsó napjáig engesztelhetetlenül Bécs-ellenes maradt”, „akinek szívét... az osztrák puskatások” törték össze, aki „kilencszáztizennegyben az egész magyar költészettől csillagászati távolban találta magát”.

Az Ady-líra grandiózus építményének rejtekútjait, kincseskamráit bejárva veszi szemügyre a költő versépítő motívumait éppúgy, mint „rímeinek sajátos muzsikáját”, amely szerinte nem volt más, mint a „francia impresszionizmus behatolása egy elmaradott területre”.

A dolgozat – miként már Németh László hangsúlyozta – számunkra különösképp lényeges eleme annak „kelet-európai szempontja”. Ady közép- és kelet-európai szellemi-lírikusi rokonai sorakoznak fel, azt a kontextust prezentálva, amely semmivel sem jelentéktelenebb a nyugati előzményeknél. „Blok Ismeretlen Hölgye, akit a szentpétervári éjszakákon álmodott meg, ugyanúgy a késői verlaineizmus magasabb absztrakt vonalán született meg, mint Rilkének Lé-dáról írt strófái, vagy Ady Mylittája. Blok szkíta hátterének élménye a lengyel Tuwim zsidó elnyomottságához, Ady pedig amidőn a magyar-hun abszurdum fölött kesereg, Matošsal és Matoš sztarcsevicsi lamentációival rokon. Mindaz,

46 Krleža e korszakbeli küzdelmeiről I. Stanko Lasić: *Sukob na književnoj ljevici, 1928–1952*. Zagreb, 1970, Liber, 323.

ami a cseh lírában Bezruč körül történt, Ivo Andrić és Crnjanski között sok lírában jelentkezik. A Stephan George-Hofmannsthal német lírai komplexuma megfelel a Baljmont-Hippius [Zinajda Gippiusz] orosz komplexumának és Cankartól Žsupančičon, Murnon és Kettén át egészen Albrechtig terjedő szlovén líra egyezik a Matoš és epigonjai körüli horvát lírai helyzettel.”

A közép- és kelet-európai szimbolizmus Szentpétervár–Prága–Budapest–Zágráb–Ljubljana–Bécs koordinátáit érintő vonulata „visszatükröződése egy állapotnak, amely ott rohad az európai erőd falai alatt, az európai civilizáció... közelében... számtalan művelődési és történelmi ok kínai falával elválasztva tőle.”

E sajátos, a nyugat-európai modernizmus emlőin nevelkedett, de eredeti színvilágot, karaktert tükröző közép- és kelet-európai szimbolista-impreszionista költészet koordinátarendszerében Ady lírájának – vallja Krleža – kiemelkedő szerep jut. Definíciója szerint a lírikus Ady „jelentősége abban van, hogy... a magyar sors török-tatár és mongol mélységében reszkető nagyvárosi sznobizmus tökéletes feleslegességének őszinte irodalmi kifejezését adta”.

Már az 1922-es tanulmány lapjain megjelenő, az Ady-líra archaikusságát, nyelvi virtuozitását dicsérő sorait és azt a néhány strófányi fordításszöveget olvasva – amelyet/amelyeket illusztrációnak szánt – felsejlik a hipotézis lehetsége: Ady kuruc verseinek, archaizmusainak nyomait célszerű keresnünk a *Kerempuh-balladák* strófaiban. Feltevésünket Bori Imre szavai erősítik meg: Ady verseinek jobbára töredékes fordításaival Krleža a „...magyar költő legerőteljesebb, »legnagyobb« szerbhorvát megszólaltatója lett, s a kuruc versekre való figyelésével, Ady költői archaizmusainak a tanulmányozásával mintegy a maga előkészületeit végezte híressé vált *Kerempuh-balladáinak* megírásához”.⁴⁷

Noha Krleža a *Sírni, sírni, sírni* kivételével Ady verseit csak töredékesen fordította horvátra, elsősorban tanulmánya állításait bizonyítandó/illusztrálandó, azokkal mégis felülmúlta szerb elődeinek legjobb kísérleteit is. Szemléltetésképp *Az eljátszott öregség, A Halál Rokona* s persze a *Sírni, sírni, sírni* strófái/szövegei éppúgy idézhetők, mit a *Krónikás ének 1918-ból*. S persze a már fentebb tárgyalt remeklés is az infinítívuszokkal a *Tužaljka nad crkvom* strófaiban.

E fordításokat a *Petrica Kerempuh balladáival* együttolvasva meggyőződhetünk: a 20. századi horvát líra e korszakos műve Ady költészetének inspirációja nélkül talán meg sem született volna. A kuruc versek archaikus nyelve mély impressziókról tanúszkodó gondolatokat fakaszthatott a balladák majdani szerzőjében, s e régies versnyelv idézhette fel benne gyermekora kaj-dialektushoz kötődő élményeit s emlékeit: a nagyanyjától hallott és megtanult szavak, rigmusok, közmondások, a népi kozmológia fogalmi rajza bukkan elő tudata mélyéről, s rádöbben: az illír mozgalom súlyosan vétkezett a 16. századtól a 19. század elejéig prosperáló, a Varasdtól Zágrábig és Krapináig terjedő térségben irodalmi és köznyelvként honos nyelvjárás defenzívába kényszerítésével. Ezt a nyelvet „a mi illírjeink hullaként hajították ki az ablakon” – írja a *Balladák* megírását

47 Bori Imre: i. m. 66.

követően, évtizedekkel később.⁴⁸ A *Balladák* egyik első méltatója, a színház- és drámatörténész Slavko Batušić szerint a palotákból az udvarokra és a fészerekbe szorult vissza a *lingua kajkaviana*, s csak népnyelvként élhetett tovább. Nyelvi szépségének tárháza régen volt szerzők (Juraj Habdelić, Ivan Belostenec, Andrija Jambrešić) dikcionáriumaiban, imádságos könyveiben szunnyadtak, s legfeljebb Tituš Brezovački ma is játszott színdarabjai (pl. a *Matijaš grabancijaš dijak*) révén öröklődtek tovább.⁴⁹ Nem kétséges: Ady kuruc versei nyelvi varázsának meghatározó szerepe volt a kaj nyelvjárásban rejlő lehetőségek felismerésében, amiről maga Krleža ezt írja a *Balladák* Csuka Zoltán által magyarártott edíciója lapjain: az a költői téma, amely a Kerempuh-versekben „megszóal”, „egy rég elfelejtett nyelven kerül elmondásra, olyan nyelven, amely ma már mindenfelől sebeket kapott, s amely ma már inkább különös, spiritiszta szeánszokon mozog, mint a sírok fölött, semmint élő szó, s amelyről a szerző is meg volt győződve, hogy nyelvi rejtvényt képvisel, s így alkalmas arra, hogy a líra egyik legnehezebb témáját lehessen kifejezni”.⁵⁰

A nyelvi inspirációk mellett feltételezzük: a kaj idioma textusainak világa a régi Szlavónia, azaz a Szent László óta sajátos, a Velebiten túli Horvátország társadalmi struktúrájától eltérő szociális, rendi szövedéket jelent, amelynek már a szomszédsága másféle (Magyar Királyság, osztrák–német területek), s a magyarországgal rokon módon alakuló műveltsége, irodalma van. Lakosságának történelmi sorsa is a magyarokéval rokon, s innen kölcsönzik Szent László korától Pázmány Péteren, a bibliafordító Nikola Krajačević Sartoriuson át Nyéki Vörös Mátyásig, a *Pavlinka pjesmaricáig* (Pálos énekeskönyv), a középkori szakrális elemeket s a barokk kultúrát, de még a magyar ortográfiát is. E kaj nyelvi tradíciónak tulajdonítható, hogy Krleža készül *Ady Endre, a magyar lírikus* című tanulmányában már részletesen interpretálja az archaikus nyelvezetű kuruc verseket, s ahogy „Ady jelképei a történelmi valóságot kapták háttérnek ezekben a versekben, úgy kap a Krleža látta valóság a költő kifejezésében ugyancsak történelmi valóságot háttérül. S nemcsak háttérül, hanem olyan anyagot, amelyben a válságos jelenről alkotott véleménye formálódott. Nemcsak balladáit repertoárjának nagy része vonul fel az Ady-vers jellemzésében, hanem megszólaltatja a Krónikás ének 1918-ból fordításával azt az archaizáló hangot is, amely a Kerempuh-balladákat befutja.”⁵¹ S ezzel máris az Ady-recepció újabb tényét konstatáltuk, amely ez úttal még a műfordítás szintjén valósult meg. Íme egy strófa példaként:

48 Idézi Lukács István: *A passióhagyomány a horvát irodalomban*. Bp., 2008, ELTE Szlav Filológiai Tanszék, 109.

49 A kaj horvát irodalomról I. Lőkös István: *Litteratura kajkaviana. A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel*. Bp., 2014, Kairos, 416.

50 Miroszláv Krleža: *Éjszakának virrasztója*. Petrica Kerempuh balladáit. Bp., 1959, Helikon, 136.

51 Bori Imre: *Miroslav Krleža*. Újvidék, 1976, Forum, 127–128.

Ady:
Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek
S ember hitei kivált meggyöngülnek.

Krleža:
Strašne se stvari sada događaju,
dobri i zli se tuku i svađaju,
narodi jedni druge gađaju,
mjesto dobrote se zlodjela rađaju.

És mindjárt tegyük hozzá: hangulatiságával, képeivel, de mindenekelőtt akusztikai effektusaival – miként egy zenei parafrázis – szólal meg majd a *Mizerere Jeruzalem* (Jaj neked, Jeruzsálem) című balladában ugyanez a komor hang és látomásosság, most már a kaj dialektusban hangszerelve:

Razmetali su luctvo kak gingave cigle,
človeka človek išče: iglu glavič igle.

Kusa kervava rastergali ku su,
Luctvo se vtaple v sramoti i v gnusu.

Mint romlandó téglát szétszórták a népet,
Ember keres embert; tépettet széttépett.

Embert véres kutyák széjjelmarcangoltak,
a népek szégyenbe s mocsokba fulladtak.
(Csuka Zoltán ford.)

A Kerempuh-balladák textusait az iménti példa tükrében olvasva, további, az Ady-líra recepciós példáira bukkanunk. A balladáskönyv egyik funkcionális szereppel bíró darabja, a *Werbőczy*. A 16. századbéli parasztttragédiát idéző további balladák az egész balladáskönyv gerincét alkotják, ebbe a kontextusba illeszkedik a *Werbőczy* is. A kisebb ciklusként felfogható textusok együttese a horvátországi parasztfelkelés történetjének foglalatja. A következő versekről van szó: *Petrica és az akasztottak*; *Vigilia avagy éjszakai strázsák*; *Szelek szárnyán*; *Khevenhiller*; *Harc a sziszeki bástyák alatt*; *A Medvednicán*; *A kínpadon*; *Sziszeki sírásók temetési éneke*; *Krónika*; *Werbőczy*; *A ködben*.

A *Werbőczy* című ballada a magyar jogtudós *Tripartitum*ára alludál, amely a Dózsa-féle parasztfelkelés leverése után készült, s a jobbágyságot rendszabályozó paragrafusai alapján küldték tűzhalálba Gubec Máté és Gregorics Éliás lázadó horvát parasztvezérek. A *Lamentáció az adókról* című ballada Dózsa-

motívumának előzményét a *Dózsa György unokája* című Ady-versben leljük meg, („Dózsa György unokája vagyok én, Népert síró bús, bocskoros nemes...”), amely a ballada alábbi soraiban visszhangzik:

Kmeta Dožu kmeti rastergli ze zubi kak cucki...
Naj nam rastolnače: kaj je i to bilo lucki?
Biškup je Gubca spekel kak goluba v rajngli.

Dózsa Györgyöt ebekként jobbágyok tépték.
Magyarázzák meg ezt nekünk: ez volt az emberség?
Gubcet a Püspek galambként serpenyőn süttette.
(Csuka Zoltán ford.)

A balladáskönyv Ady-vonatkozásainak tematikai és képi rétege az Ady-recepciónak csupán az egyik síkja. Ady-hatást kell feltételeznünk az archaizáló költői nyelv horvát előzményeinek megválasztásában is. Amikor Krleža a kaj nyelvesség mellett döntött, példaként Ady kuruc versei mellett a magyar pályatárs bibliai nyelvi orientációja is inspiráló tényező lehetett. Barta János tanulmányából tudjuk: mily mértékben gazdagították Ady verseinek formanyelvét, költői világát az antik és a bibliai motívumok.⁵² A Messiás, Jézus kereszthalála. Júdás árulása, Lázár feltámasztása, Éliás próféta, Mária, Veronika, Babilon, Dávid és Góliát – a legkarakterisztikusabb példák. „Jöttem a Gangesz partjairól”, „duhaj kedvek Eldorádója”, *A Bölcs Marun meséje: „Minden ékes szerelmi kert // Marunnak fizette adóját”*, *A Sion hegy alatt* – sorolhatjuk a konkrét példákat. Krleža balladáiban a szakrális motívumok példái nem a Károli Biblia horvát párja: a Primož Trubar tübingeni, urachi műhelyében készült, a mai horvát nyelvi standardhez közel álló protestáns Szentírás, hanem a horvát kaj nyelvű barokk irodalom már említett, kaj dialektusban alkotó szerzők, mindenekelőtt a jezsuita szótáríró és hitszónok: Juraj Habelić, a történész, zágrábi kanonok: Antun Vramec s persze a bibliafordító, Káldi György magyar fordítása alapján dolgozó Nikola Krajačević Sartorius. E jobbára a barokk prédikációk stílusát követő s dörgedelmeit idéző, a mai nyelvhasználat nézőpontjából nem éppen szalonképes textusok az egész balladás könyv nyelvi rusztikusságának forrásai. Egy Habelić-szöveget idézünk példaként, amely a *Planetárium* című ballada motója is: „Latrok, kurvák, boszorkányok, uzsorások, gyűlölködők, hamis tanúbizonyoságot tevők, azok, akik a szegény özvegyasszonyokat s a szűkölködőket megsanyargatják, a vétkeseket mentegetik, hivalkodókat, fősvényeket, gonosztevőket, tolvajokat, rablókat, gyilkosokat nem szükséges más országokban keresgelnünk, van belőlük ez mi nyavalyás szlavón zugunkban elegendő.”⁵³

52 Barta János: Khiméra asszony serege. Ady képzet- és szókincséhez. In uő.: *Klasszikusok nyomában*. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó, 452–471.

53 Miroszláv Krleža: Éjtszakának virrasztója... Id. kiad. 105.

Az Ady-recepció példáit fürkészve a *Balladák* textusaiban számos további, Ady hatására utaló motívumra lelhetünk. A *Vér és arany*. Krleža egyik kedvelt Ady-kötete. Címe jelzi: a vér fogalma egyik meghatározó motívuma a versgyűjteménynek, de az Ady-életmű egészére figyelő olvasó gyakran szembesül a további kötetekben is a vér képalkotó szerepével. Íme néhány, a recepció tényét is reprezentáló példa: **Ady:** *vér csurran, ömlött a vér, hull a vér*, **Krleža:** *teče krv, (folyik a vér), teče krv zbog žene (az asszony miatt folyik a vér)*, **Ady:** *véres szívem, véres szívünk, véres szívünkért*, **Krleža:** *srce mi kroava (én véres szívem), u kroavom srcu (véres szívemben), kuhaju kroava srca (véres szíveket főznek)*, **Ady:** *vér felhők futnak szabadon*, **Krleža:** *oblaci krvavi lete (véres felhők szállnak). juriš oblaka u sredvečerke krvav bio (véres volt a felhők rohama az alkonyban)*, **Ady:** *megdühödött poklok, véres, bomlott...* , **Krleža:** *teče na oltaru ludoga boga rata ljudski krv (a háború örült istenének oltárán folyik az embervér)*. A *Halottak élén* talán legdrámaibb versében (*E nagy tivornján*) „koponya-pohárba” „véres bor csurran”, „Világ, idd ki fenékig”. A morbidnak tűnő kép *A ködben* című Krleža-balladában ekképp visszhangzik:

Kervava magla v megli karvi,
kadaver blatu,
v lobanji červi.

Véres köd a vér ködében,
hulla lenn a sárban,
koponyában féreg férgen.
(Csuka Zoltán ford.)

A példák bővíthetők.

Az Ady költői képeit gyarapító szavak, toposzok, motívumok sorából ezúttal *zsoltár* szavunkat emeljük ki. A bibliai műfajt jelölő fogalmat az irodalmi horvát mellőzi, a kaj nyelviségben viszont évszázadok óta honos. Az ószövetségi zsoltár mint költői alkotás Adynál – miként az Ó és az Újtestamentumból származó más motívumok is (Golgota, Messiás, Júdás, Hozsánna, Babel, Jehova, Heródes, Sion) – képalkotó funkciót kap. A motívum közvetlen forrása a *Zsoltárok könyve* mellett Adynál Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai. A *zsoltár* fogalmának Adynál jellegadó funkciója van, nemcsak hangulati tényező, költői képként a versstruktúrában is szerepet kap.

A 16-tól a 18. század végéig a régi Szlavónia területén irodalmi nyelvként élő kaj dialektus szövegelemékeinek világát, szókincsét kitűnően ismerő Krleža az Ady-versek bibliai motívumainak, így zsoltármotívumainak hatására – úgy tűnik – tudatosan nyúl az említett kaj szövegekhez, amelyekben gyakran megjelenik – mint magyar jövevényszó(!) – a *žoltar*. S ha Adynál e motívum forrásaként a Károli Bibliát és Szenci Molnár genfi zsoltárfordításait tartjuk számon, úgy Krležánál a kaj irodalom potenciális forrásaira is utalhatunk, amelyek annak barokk kori alkotásaiban lelhetők fel. Íme a példák, Juraj Habelić: *Zerczalo*

Marianzko (Mária tükre): „najprvo šest sto krat je redom poklekala na kolena, zatem cel je žoltar stoječi ki u sebe sto i pedeset psalmušev zapira molila” (legelőbb hatszázszor térdre borult, azután az egész zsoltárt állva, mind a százötven psalmust elimádkozta; Juraj Habledić: *Pervi otcza nassega Adama greh* (Ádám ősszülönk első bűne) „oni na korusu Davidov žoltar spevaju (azok a kóruson Dávid zsoltárát éneklik); *Szobotni kinch Blasene Devicze Marie* (A Boldogságos Szűz Mária szombati kincse): „kotera su pisana na pravde Mojžeševu i v profétah i vu žoltareh” (amelyek meg vannak írva a Mózes törvényeiben és a profétáknál és a zsoltároknál); Nikola Krajačević Sartorius: *Sveti Eoangeliomi* (A Szent Evangéliumok): „vu žoltaru sto i četrtom” (a száznegyedik zsoltárban).

Ady zsoltár-élményének szakrális valóságát Krleža maga is megismerte. Pécsi kadét és pesti ludovikásként – szóbeli emlékezései szerint – évfolyamtársai társaságában olykor látogatta a kálvinista istentiszteleteket is. E szertartás, ennek a katolikus liturgiától eltérő volta legalább annyira impresszionálta, miként gyermekkorában a katolikus mise (rendszeresen ministrált) barokk csillogású s a középkori egyházi dráma hangulatát idéző ceremóniája. Lírikusi érzékenységét-fogékonyságát példázza Ady: *A Kalota partján* című versének reflexiója 1930-as Ady-tanulmányában: „A mindennapi események megrajzolásában Ady tárgyilagos, férfias és kemény. Parasztjai, midőn a júniusi napsütésben kijönnek a templomból, hímzéseik fehér-sárga tarkaságában s méltóságteljes fejük nyugalomával, melyből lassan füstölög el a papi szó, egybekeveredve a rétek illatával: ez a kép kálvinistásan kemény.”⁵⁴ A kálvinista istentisztelet gyülekezeti énekeivel, mindenekelőtt Szenci Molnár veretes nyelvén és Thodore de Béza (Bèze) és Louis Bourgeois dallamaival felhangzó „százötven genfi zsoltár” s a dicséretes, a retorikailag mindig jól felépített prédikáció, a Károli Gáspár nyelvén elhangzó, választott igeszakasz felolvasása – mindez ott érezhető az Ady-vers lüktetésében. Bizonyára az *Egy régi Kálvin-templomban* sorai sem hagyták érintetlenül.

Krleža a műfaji többszólamúság írója: költő, novellista, dráma- és regényíró, esszéista s olykor publicista is. E műfaji többszólamúság az évek múlásával némileg szűkül: élete utolsó évtizedeiben elsősorban dráma- és regényíróként volt aktív részese a *litteratura croatica* egyre gazdagodó 20. századi történetjének. Az 1962-ben – kezdeményezése nyomán alapított – akadémiai periodika: a *FORUM* kezdi közölni életműve és életpályája summájaként is értelmezhető regényét, a *Zászlókat* (*Zastave*). E monumentális monarchiaregényben is ott munkál az Ady-élmény.

Az Ady-tanulmány megjelenése óta mintegy három évtized szaladt el, ám a magyar pályatárs életműve, annak varázsa még mindig eleven, amely a Kerempuh-balladák meghihletése után újra és újra műformát keres – ismételten „cáfolva” az egykori tiltakozást: „Ady énám soha és sehogyan sem hatott...” De idézhetünk újabb, a *Zászlókat* megelőző évekből naplóbejegyzést is, amely

54 Miroslav Krleža: Ady Endre, a magyar lírikus. *Híd* (Újvidék), 1957, 1. sz., 11. A tanulmány szövegét a továbbiakban is innen idézzük.

szintén fenti „cáfolatának” ellentmondó dokumentumként tolakszik a kutató elé. Az 1940-es években jegyzi naplójába az alábbi sorokat: „A magyar nyelv a fejemben lakik és egész emeleteket foglal el benne, azok balkonjaival, folyosóival, ablakaival és alakzataival – agyam és tudatom hatalmas ballasztja és terheként. Itt élek e vendégemmel lakásunkban már negyven éve, tulajdonképpen társbérletben... Egyetlen horvát sort sem írtál le oly melegséggel, mint azokat a magyarokról szólókat – mondta Vlado Čerina –, amikor a Nova Evropában magyar variációim egyikét közreadtam.”⁵⁵

A Duna vallomása című Ady-vers 1930-as esszéje írása idején épp ilyen kitörölhetetlen élményként jelenik meg – az esszében is s évtizedek múltán is. A dunatáji regény világát – mondhatnánk – félig-meddig az Ady-élmény hozta világra, benne a „Dunának, Oltnak egy a hangja” motívum szikrázik – a perzsonifikált vén Iszter vallomásával bővülve: aki rezignáltan „mondja” meséjét, mely szerint „A Duna-parton sohse éltek, // Boldog, erős, kacagó népek?”

De nézzük: mit ír 1930-ban szerzőnk az Ady vallatta Dunáról s a magyar költő Duna-élményéről: „Ady a magyar alföld egyhangú, monoton bánatától sötét, nihilista jóslatokba merült. Tatártól, töröktől felégetett kicsiny házak, négy évszázados huzakodás a fekete-sárga bécsi bérencekkel, a kárpáti kráter átkozottsága a faj és a vér lázalmában, ez az akarat nélküli sváb-szláv-mongol-oláh sokaság; minden magasabb humánus cél, ideál nélkül, egyetlenegy álommal a szívében, hogy »zsiros semmi« legyen, ezek a sánta lovak és sárga vizek; mindez Adyban sűrűsödött össze ólmos rímekbe. A véres kérdések ... tömegén át a költő melankolikusan bámul a Duna látszólag mozdulatlan tükrébe a tömegének súlyos vízcseppjére meredve, mely kísértetiesen tovamozdul, elsuhan, (a régi Iszter) víztükrén pedig eltűnnek mind a hun, avar és magyar tömeg-amalgámok. Ady hallja, hogyan folyik a Duna, s vidáman elmos minden hazugságot, s mint valami szfinx, ironikusan csobog ez a sápadt, szörnyű víz már ezer év óta némán és szünet nélkül hordoz magával minden titkot.” Jelentősége van, hogy – a fenti gondolatokat illusztrálendő – hosszabb versrészlet fordításával toldja meg meditatív szövegét:

Mindig ilyen bal volt itt a világ?
Eredendő bűn, lanyha vétek...

A Duna-parton sohse éltek,
Boldog, erős, kacagó népek?
S halk mormolással kezdte a mesét
A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, ó, mind igaz,
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sose látott.

55 Miroslav Krleža: Dnevnik 3. Sarajevo, 1981, 254.

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyenkaloda,
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.

A szemelvény Krleža Ady-átköltéseinek egyik legsikerültebb példája. A pikurális képzetként is ható Duna-kép perszónifikált Dunája a *Zászlók*ban a krležai „Duna-variációk” sorában tükröződik – párosulva az ifjú ludovikás tisztnövendék élményeivel, impresszióival, amelyek mindennapi látványt jelentettek számára pesti évei idején. A megszemélyesített vén folyó érzelmes kötődést, személyes látvány-élményt sejtet, amelyet a tartalmi kontextus színez, majd ismét egy-egy újabb Ady-élmény motivál. Már Bori Imre felfigyelt rá: a *Zászlók* Duna-rajzába a magyar költő egyik remekműve: *A nagy cethalhoz* című vers is „bele játszik”: „A folyó mentén, mintha valami bibliai óriás hal mellett lépkedne, Kamillnak kezdettől fogva újból és újból az volt az érzése, hogy a legendás, természetfölötti nagyságú cethal torka előtt áll, az a cet itt hever és úszik, és egyre növeli az időt...”⁵⁶ A nagytétényi Duna-szakasznál meditáló Kamill Emericzyben [Krležában] a Duna tágabb kárpát-medencei régióinak sorstörténetét asszociálja a folyó látványa – megint csak az Ady szerinti Kárpát-medencei történelmi sorsot vizionálva: „Isszák a fekete démoni lovak az alkony véres boltíve alatt a Duna vizét, az egyre komorabb és egyre vészteljesebb vizet, folyik a Duna az éjszakában, folyik csak folyik Stražilovo felé, ...Szendrő felé, Galambóc felé, a Vaskapu felé, a török császár országútjai kanyarognak az iszonyatosan sötét folyó mentén át a szerb Pasaşágon...”⁵⁷

Más helyen a regényben az Ady-vers parafrázisaként ható szöveg árulkodik a regénybeli Ady-recepció tényéről. „Ha élnek ma még a Duna mentén olyan bátor, eleven emberek, akik valamennyi dunai népnél szét tudnák zúzni a nacionalista hazugságok egész nyomorúságát...” – olvassuk a regény lapjain, s visszhangzanak bennünk *A Duna vallomása* fentebb idézett sorai.

Tovább lapozva a regényt, ott találjuk az Ady-vers inspirálta „Duna-variációk” egy újabb példáját Borongay Anna és Kamill Emericzy karakterizálásának egy pontján is, természetesen recepció funkcióban. A regényíró Krležát – megvalloottan(!) – *A Duna vallomása* inspirálta az alábbi szituáció leírásakor: „Anna elolvasta neki Ady egyik variációját erről a folyóról, a »vén ravasz rókáról« s van is valami ebben a vízben a vén, ravasz rókából, valóban mintha hízelegne az ember lába körül a parton, látszólag kedveskedő és ártatlan vad...” A „vén, ravasz róka”⁵⁸ szintagma itt is világos allúzió az Ady-versre, amellyel írónk önmaga cáfolja az életművére gyakorolt Ady-hatást tagadó nyilatkozatát.

56 Bori Imre: i. m. 46.

57 Miroslav Krleža: *Zászlók*, I. Bp., 1965, Európa, 576.

58 Uo. 578.

A teljes Krleža-életmű Ady-recepciójának témája bővebb, monografikus terjedelmű munkát kíván. Megírásának feltételei ma már adottak, az író hagyatékának kutathatósága biztosított, realizálása viszont tartós zágrábi kutatómunka függvénye.

(Folytatjuk)

„Szól az ágyú” – és naplót írnak

A budapesti ostrom túlélőinek élményei

„Óh! Borzalom!” – kiált(ott) föl Bocatius, meglátván Buda romjait. Az ostrom szó hívja elő tudatomból e fölkiáltást, hisz a 16/17. század fordulóján élt költő-politikus már fölismerte, hogy a történelem Magyarország lakóit önző nagyhatalmak közé szorította. Buda várát „undok viperafajzatok” dúlták föl, de „rongált Budának tornyai állnak”, s ezt nem csupán Berzsenyi Dániel láthatta így, a címben idézett Illyés Gyula írta *Buda, 1945.* május című versében: „Elképzelem (s ez a valóság) / egy ország rom-csúcsán ülök...”

Az ezerkilencszáznegyvenes években kislányként a Petőfi Sándor utcai Híradó moziban sok háborús tudósítást láttam. Kiegészítik ezt saját élményeim légi-riadóról, bombázásokról, ágyútűzről, rommá omlott házakról, nyakukban előre irányzott körtáras géppisztollyal érdekező katonákról. 1945 nyarán gyalog mentünk anyámmal „rongált Budának” leomlott házai között a Kelenföldi pályaudvarról a Gellérthegyig, majd a Budagyöngyéig. Másnap pedig a kíváncsiság fölvitt a Várba, hogy jól lássam a Dunába lógó hidakat, és megnézzem a Palota romjait. Ide már nem engedtek be. Mindent elvittek a fosztogatók, mondta az őr. Éjjel mégis belógtam, kerestem a kincseket, amíg egy falrész rám nem omlott. Beszorultam. Anyám hangja szabadított ki: „búj át az ágyamba, kisfiam, rosszat álmodtál”. Egy ajtólapon ébredtem, azon ágyaztak, mert a dívány rugózott felső része az ostrom során megsemmisült, mint sok minden más. De az utcákon ekkor már nem voltak halottak. Velük majd ötvenhatban találkozom – „döglött” villamosok és leomlott épületek előtt. Soha nem felejttem a város újabb ostroma után a fiatal orosz katona tenyérnyi vastagra összenyomott fejét a Mária Terézia (ekkor: Kilián) laktanya előtti úttesten. Villamos még nem járt, szovjet tank mehetett át rajta, s ezzel ő is az eltiportak közé került – a győztesek soraiból.

Ekkor sem írtam naplót. Szörnyen sajnálom, de annyi minden történt velem és körülöttem, hogy nem értem rá. Ráadásul hiányzik belőlem az a képesség, ami most különféle módokon ragadott meg a Nemzeti Emlékezet Bizottság 630

oldalal – *Naplók az óvóhelyről* (2021) című – kötetének elolvasása közben. Az alcímben furcsállom a napjainkban alaposan lejáratos „civil” szót, hiszen a város polgárait nevezik így a szerkesztők. Igaz, az *Idegen szavak szótárának* 1989-es kiadása szerint a civil szó jelentése: „polgári, nem katonai”. Máshol hozzát teszi, hogy a „civis” jelentése polgár, gazda vagy iparos, de – a kötelező marxizmus szellemében – kiegészíti ezt a „tehetős” és a „jómódú” jelzővel. Czuczor és Fogarasi szótárából e latin (és nem német) eredetű szó még hiányzik, hiszen olvasói ismerték a jelentését, s a polgárságra jellemzőnek inkább műveltségét, viselkedését tartották, mint az anyagi javakra utaló fogalmakat. Azért hangsúlyozom ezt, mert a kötetben megszólaló szemtanúk polgári öntudattal látják a világot: fontosabb számukra lelkierejük, értékrendjük, emberségük, segítőkészségük, mint elpusztulóban levő anyagi javaik. Sehol nem írják, de hiszik, hogy a házak, otthonok újjáépíthetők. Életvagyukból, neveltetésük szelleméből magától értetődően következik a kitartás. Feltétlenül bíznak cselekedeteik sikerében.

1944 decemberében – az utolsó vonatok egyikével – elmenekültünk Budapestről, ostromnaplót ezért sem írhattam. Nem tudható, ha itt maradunk, túléljük-e a következő hónapok szörnyűségeit? És azért sem írtam naplót, mert még a Fenyves utcai elemi iskola negyedik osztályába kellett volna járnom, s az írást feladatnak tekintettem, nem önkifejezési lehetőségnek. Mindezt csupán azért bocsátom előre, mert a romok szemtanújaként olvastam ezeket az ostromnaplókat.

Budapest polgárai 1944. március tizenkilencedike óta abban a tudatban éltek, hogy inog körülöttük minden, amit megszoktak. Légibombák szakították be a tetőket, döntöttek le emeletek, öltek meg ismerősöket: és mintha az egész világ irreálissá vált volna – megkezdődtek az elhurcolások. Tömegesen a zsidóké, kisebb számban németellenes keresztényeké. Az életforma addig a mindennapi döntések áttekinthetőségét hordozta magában, a megszállók jelenléte, majd a város harctérré változása mindent kimozdított megszokott helyéről: gyerekek és felnőttek pillanatonként különböző meglepetésekkel szembesültek. (Ugyan kinek jutott volna eszébe ez év júniusában, hogy szeptemberben nem kezdődik meg a tanév?) A papírra vetett emlékezésekben többnyire arról van szó, mit kellett tenni Buda és Pest polgárainak azért, hogy a rájuk zúduló veszélyek ellenére életben maradjanak. Amit sokszor néhány korty vízért, halálra sebzett lovak húsának egy darabjért kockáztattak.

A nálam hét évvel idősebb Marót Miklóst később személyesen ismerhettem. Noha népszerű útikönyvíró volt, naplója kiadására (másokkal együtt) nem gondolhatott. Az bizony nem illett a besúgókor szak túrés határai közé. Idősebb barátaim arról suttogtak, hogy Mátrai László az Egyetemi Könyvtárban menedéket biztosított néhány „túrt” szakembernek, köztük neki. Miklós kevésbé hatásosan egyensúlyozott főnökénél, aki az akadémiai tagsággal járó kiváltságokért már a negyvenes években belépett az egyedül üdvözítő pártba. Heller Ágnes könnyen ír gyűlölködve Mátrairól: fölötte akkor is ott lebegett marxista barátai védőpajzsa, amikor szembekerült az éppen uralkodó szellemi áramlattal.

A főigazgatónak „rossz származásával” (és előéletével) ügyeskednie kellett lehetőségei – és kiváltságai – megőrzéséhez.

Nem tagadhatom, a futólagos ismeretség is közrejátszanak abban, hogy Marót naplójának kalandos szelleme jobban megragadott a többi történetnél is. Az ostrom idején tizenhét éves fiúnak – és édesapjának – minden oka megvolt, hogy ne akarjon (akarjanak) eleget tenni a katonai behívóparancsnak. Marót azon kortársai közül, akiknek ez nem sikerült, kevesen maradtak életében. Hősünk – mert naplója tanúsága szerint „hős fiú” volt – vakbél panasszal befeküdt a vadonatúj – Kútvolgyi úti – OTBA kórházba, ahol az orvosok némi habozás után – 1944. december 21-én (!) megműtötték. Könnyen lehet, hogy erre kizárólag ebben a csillogó-villogó, a kor legmagasabb technikai és szakmai színvonalán kivitelezett, válogatott orvosokkal és személyzettel mindössze egy éve működő intézményben kerülhetett sor. A nyilas rémuralom légkörében az operáló orvos nyilván átérezte a fiú helyzetének veszélyességét. Maróton tehát a tényleges fájdalmak hiánya, a gyulladás kitapinthatatlansága ellenére elvégezték a beavatkozást, mert nem láthatták előre, hogy 25-ére a kórház súlyos harcok középpontjába kerül. A műtét után lábadozó, közben mindenre kíváncsi fiú a lövöldözés hangzavarában romantikus álmodozóként írta: „Csöndet, csöndet szeretnék! Halkan orgonálni egy félhomályos gót templomban. Rajzolni valahol egy túlvilági eszményi világban. Énekelni egy vegyeskórusban, vagy aludni és egy jobb világban felébredni. Eh, csöpögő szentimentalizmus.” Másnap kíváncsisága legyőzte félelmeit: a pincéből fölmászott a romos első emeletre, hogy lássa a realitásokat. Itt még ijesztebben hallatszottak: „az aknarobbanások, az üvegcsörömpölés, és sokszor az épületbe becsapó gyalogsági lövedékek...” Aztán visszatért ágyába: „Brr! Az izgalom éjfél után 2 órakor hágott a tetőfokára. A csendes szuszogó (beteg)szobát beszélgetés, vitatkozás verte fel. – »tt vannak az oroszokra« – ébredtem fel.” A kórházat gyorsan elfoglalták. A fiú további sorsa kedélyesen kezdődik, a tragikusnak várt következő éjszakát átaludta, miközben körülöttük változó sikerrel folynak a harcok. Öt napot töltött a Kútvolgyi pincéjében, majd munkára fogták a „munkálkodó állapotban levő férfiakat”, köztük a frissen operált fiút. A továbbiakban először megjárja a János kórház (valamelyik) pincéjét, majd Budakeszire vezényelték, s itt kezdődnek elképesztő kalandjai.

Györffy István naplója a Mária utcai szemklinika ostromáról (amit 2015-ben már olvastam a *Magyar Szemlében*) Marót budai élményeinél részletesebben és szakszerűbben mutatja be a Pesten történeteket. Ahhoz, hogy a klinika az ostrom alatt működőképes maradjon, szükség volt Györffy doktor kiemelkedő vezető-képességeire. A lehetőségek általa kitágított határáig gondoskodott a személyzetről, a betegekről, az épületről, óvta a műszereket. Erősen korlátozott körülményei között vigyázott a higiénéjára, a tisztálkodási lehetőségekre, a táplálkozásra, a magatehetetlen sebesültek ellátására. *Kórház az ostromban* című naplója arról tanúskodik, hogy erőfeszítései eredményesnek bizonyultak. Meggyőzően állítja, hogy többnyire helyesen döntött áttekinthetetlen körülmények között is. Egy

szakmailag fölkészült, találékony, talpraesett, gondoskodó típusú felnőtt ember világlátása teljesen más távlatot ad a leírtaknak, mint a kamaszként ábrázoló fiatalemberé lehet.

Külön érdekessége, ahogy az ostrom utáni nehéz időszakban is föltalálja magát. Egyebek között kihasználja városnézésre és rokonkeresésre, hogy Malinovszkij marsall a klinikától kér új szemüveget. Még az is hihető, hogy a szovjet hadsereg parancsnoka (inkább orosz regényekből, mint személyes tapasztalatokból ismerhető) „kulturált úriemberként” viselkedő segédtisztet tartott maga mellett, aki persze élve a parancsuralmi tekintéllyel személygépkocsijának – harckocsik rovására is – elsőbbséget biztosíthat a dunai átkeléshez is. Ez a felfedező kirándulás az ellenpontja a fosztogatóknak és az értelmetlen parancsokat osztogató tiszteknek. Az viszont nem zárható ki, hogy a szerző – vagy más – utólag kissé „megsimogatta” a szöveget, ami emlékezéseknél nem ritka.

Marótnak szerencséje volt: olyan betegigazolást kapott, amit páratlanul kalandos menedékkereső útja során majd mindenütt méltányoltak. Hősünk nem indulhatott egyenesen a szüleihez, hiszen Kút völgy és vízivárosi lakásuk között húzódott a front. Szinte hihetetlen hogyan sikerülhetett – jórészt gyalog – Pesthidegkúton, Solymáron, Óbudán, Újpesten keresztül – a még javában folyó harcok közepette – pesti ismerősökhöz-rokonokhoz eljutnia. „Állattá sülyedtünk”, állapította meg január 5-én. 10-én így számol be élményeiről: „Szívfájdítóan, halkán havazott. Eltemette a (dőglött) lovakat, aknákat, romokat. Az orosz főhadnagy sikeresen rálépett egy behavazott aknára. Fél lábának vége. Nagyon biztató lesz hazamenni.” Nem derül ki, sejti-e ez milyen nehéz feladat. A bejegyzés nyelve rögtön három különböző nézőpontot rögzít. Az, amit a hóról ír, egyszerre tanúskodik szépirodalmi fogékonyságról, képalkotó tehetségről és pillanatrögzítő megfigyelésről. A főhadnagy balesetének akár szemtanúja is lehetett, de fél lába elvesztését nyilván utólag teszi hozzá. A továbbiakban sülyedő hajón érzi magát, de bízik benne, hogy életben marad. A Csengery utcába menne nagyanyjához, de január 14-én még Újpesten ül.

Marót tapasztalta, hogy Budán súlyos harcok dúlnak, de vajon miért gondolta – megbízhatatlan hírfoszlányok alapján –, hogy a pesti oldalon jobb a helyzet? Föltételezte, hogy Buda – a hegyekkel (a védők ellenállása a Gellért-hegyen és a Csaba utca lejtőjénél tartott legtávolabb), valamint a „történelmi” Várral – nehezebben bevehető erőd a homoktengeren álló Pestnél? Mindenesetre a napló szerint Pünkösdfürdőnél talált egy csónakost, aki – sok pénzért (a baj magyar vámszedői sem hiányoznak a naplókából) – átvitte a zajló Dunán. Pesten a *Nemzetőr* január 9-ei számában még azt olvasta, hogy a nyilasok – jegyzi meg gúnyosan – egy képzetlen pártmegbízottat neveztek ki Budapest katonai parancsnokának. Közben a londoni rádió (évtizedekig a legmegbízhatóbb hírforrás!) arról számolt be, hogy az oroszok már elfoglalták a Kerepesi temetőt. Ha jól értem az itt nagyvonalúvá váló „naplót”, 15-20 napi „menetelés” után jutott – a rommá lőtt Angyalföldön keresztül – a Városligetbe, majd a Thököly útra, ahol tartósabb baráti fogadtatásra talált. Az ablakok – „természetesen” – az „alig

sérült” házban is mind kitörtek, de itt végre otthonosan érezhette magát. Megnyugodhatna és várhatná a helyzet rendeződését, de a kíváncsiság tovább sodorja. Belekezd a szétlőtt város fölfedezésébe. Fölkeresi ismerőseit és rokonait, s a túlélők örülnek neki. Ne felejtjük, tizenhét éves, keresi a társaságot, de a többi naplót olvasva is azt látjuk, hogy a pincék zártságából szabadulóknak nagy esemény volt az egymásratalálás. Marót március 1-én ér végre Budára, szüleihez, ahol a napló befejeződik. A késői olvasó élvezi a kalandokat, megcsodálja a bajban levők egymás iránti segítőkészségét, s hozzáteheti: „Szép volt, fiú!”

A naplók íróinak a körülményei különböznek, Marót Miklós kamasz szeme sok tekintetben ugyanúgy látja a rombolást, a romokat, tapasztalja az életveszélyt és a győztesek viselkedését, mint idősebb társai. Egybevágó megállapításuk, hogy a „harcoló” egységek ritkán fosztogattak, főleg „nyemeceket” és fegyvert kerestek. Utánuk több hullámban jöttek a fosztogatók, a nőket követelők. Mindegyikük óragyújtó, de sokan azt is tönkreteszik, amit nem visznek el. Főlöszlegesen is rombolnak a bosszúállás szellemében, s bizony ölnek is. Különösen veszedelmesek a lövöldöző részek. Az alkohol oldja feszültségüket, és elsodorja gátlásaikat. A naplóírók valamennyien találkoztak a győztesek bosszúvágyával, azzal, hogy az iskolai közmondásként tanult „vae victis” (jaj a legyőzötteknek) valósággá vált. Megidéznek „jó” oroszokat is, akik kenyeret hoztak. (A szovjet jelzőt senki nem használja, holott többen észrevették, hogy nem minden katona orosz.) Mivel harckészségüket osztálygyűlölettel fűtötték, orosz nyelven „burzsujt” emlegetve lövöldöznek öregurakra is. Előfordul, hogy ártatlanokat belelőnek a velük ásatott sírba, de az is, hogy a hadsereg rendfenntartó egységei megelégedik a garázdálkodásukat. Nem ritkaság, hogy a „malenkij robotra” hurcoltak többé soha nem térnek vissza, jegyzi meg nyilván utólag néhány naplóíró. A gulágról senki nem tud még, ahogy a náci haláltáborokról sem. Ugyanakkor mindenki tisztában volt azzal, hogy ezek a katonák szabadították meg őket a „németektől és nyilasoktól”, akikkel személyesen ritkán találkoznak, de akiktől okkal rettegnek. A polgárok közül kevesen hittek a „végső győzelemben”, a naplóírók világosan látták, hogy a borzalmak oka Hitler vezér és kancellár, aki városukat „Budapest erőddé” nyilvánította, hogy lassítsa az oroszok előrenyomulását. A pincelakók, romok között bujkálók arra biztosan nem is gondoltak, hogy mindezt a rájuk váró hamisság szellemében negyvenöt évig kénytelenek lesznek a – megkönnyebbülést jelentő – „felszabadulás” fogalmába sűríteni. A valódi élményeikről évtizedekig hallgatni kell, legfőljobban a családi asztalnál szólták el magukat.

Több szempontból kiválik a naplók közül Juhász Eszter németül írott beszámolója. Távollevő Judit húgának azt ígéri: „megkísérlem élményeimet naponta följegyezni, hogy ha egyszer végre hazajössz, képet kapjál erről az időről és eseményekről”. *Ostromnapló. Budapest, 1944–45* című írása szembesíti az olvasót a műfaj közös jellegzetességével: azzal, hogy a későbbi tapasztalat majdnem mindég módosítja a megörökített élményeket. Ennek az írásnak a nyelvezetéből – az évszámok ellenére – helyenként a Kádár-kor szelleme sugárzik. Az eredeti

fogalmazvány nagy valószínűséggel elveszett, mert azt a szerző – ismeretlen időpontban – letisztázta. Az így készült gépiratát helyezték el az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezt az átfésült változatot fordította aztán Juhász Judit magyarra. A szöveg jóval írója – és a fordító – halála után vált véglegessé, a kötetben ez a több kézen átment szöveg olvasható. A szerkesztők aligha tehetek mást, a 2018-ban digitális magánkiadásban megjelentetett szöveget kellett közölniük. Érdekes lehetne a német nyelvű szöveg összevetése a fordítással, de ez sem változtathatna azon, hogy az egyidejű szöveget nem ismerhetjük. Ebben a formájában ez az ostromnapló áll legközelebb a szépirodalmi alkotáshoz. Nézőpontja és hangulata fölötte lebeg a mindennapok zaklatottságának, noha szerzője föltehetően hitelesen rögzíti a vele történeteket, általa látottakat. A megfigyelő részese a leírtaknak, az olvasó előtt mégis minden úgy jelenik meg – Juhász Eszter fölfogásában –, hogy egyaránt érzékeljük távolságtartását a szereplőktől és az átélt – akaratlanul meglágyított – borzalmaktól. Aggódó anyaként is személytelen szeretettel ír kétéves kisljáról, mintha ez is része lenne annak a tökéletes társadalmi szerepnek, amit igen következetesen megvalósít az ostrom egészen rendkívüli megpróbáltatásai között.

Mindenben eleget tesz a hagyományos polgári eszményeknek: egyebek mellett hú feleség. Kívülállását a körülötte zajló világtól olyan átütő erővel érzékelteti, hogy magától értetődőnek vesszük azt a baráti szellemet, amivel az emberpróbáló nehézségek között együttműködik más férfiakkal, köztük férje munkatársaival. A saját felsőbbrendűségének tudatát árasztó német hadsereg katonájában is fölfedezi az otthonától elszakadt szerencsétlen fiút, akiknek érzelmi támogatásra is szüksége van. Többnyire megértően ír az oroszokról is. Látja és átéli garázdálkodásukat, semmit nem szépít viselkedésükön, de oly mértékben meg tudja őrizni a maga sérthetlenségét, hogy még a nemi erőszaktól sem retteg, veszélyét szinte csak mellékesen említi. Ugyanakkor jóindulatú szemléletéből kilépve igen tudatosan vállal ellen- és rokonszenv nyilvánításokat. Kevésbé hiteles „osztálytudatossággal” gúnyolja és ítéli el néhány idősebb rokona és nőismerőse „régimódián” úriasszonyos viselkedését. Hasonló távolságtartással beszél a nyilasok hallomásból ismert rémtetteiről, és a nácik háborús bűneiről. Műveltsége messze átlag fölötti, szépirodalmi olvasmányainak hatása helyenként hivalkodóan mutatkozik szövegében. Miközben dörögnek a fegyverek, belefeledkezik az írásba – néha annyira, hogy inkább tudatos elbeszélőnek, mint szemtanúnak tarthatjuk. Ahogy mindenki másnak, neki is világos, hogy egyszer véget ér az ostrom minden megpróbáltatása, s ha sikerül neki – és nekik – a szörnyűségeket túlélni, minden más lesz. Anélkül, hogy különösebben foglalkozna vele, tudja a németek ideje lejárt, hazája orosz uralom alá kerül. Ettől nem retteg, mint annyian mások, nem számol az újrakezdés nehézségeivel. A szörnyűségek mélyén arról álmodozik, hogy az ostrom után azonnal beülnek apjával – „békebeli körülmények között” – vacsorázni a Gundelbe.

Juhász Eszter az ostrom kezdetén huszonegy éves fiatal anya, Miklauzic Istvánnak, a Gamma igazgatójának a felesége. Nem is csak a felesége, de

a család tulajdonában levő gyárban munkatársa is. Apja – Juhász István – ugyan is nemzetközileg elismert feltaláló, aki hadiipari találmányával tette jelentős vállalkozássá cégüket. Túlélési erőfeszítéseik közben a mérnök férj az ostrom előtt, alatt és után is mindent elkövet, hogy a rábízott gyárnak gondját viselje. Eszter magától értetődőnek tartja, hogy munkát vállalt, noha nyilván nem szorult rá a fizetésre. Az események zűrzavarában is rengeteg dolgot csinál – vagy éppen megcsinál, elintéz. Látásmódját és viselkedését mégis – ahogy fentebb utaltam rá – a polgár-úriasszony öntudata határozza meg. Apja Svájcban tanította, s talán ez is közrejátszik abban, hogy a mindenestől sajátjának vallott magyar világra némi felsőbbsséggel tekintsen. (Ne felejtjük: eredetileg német nyelven írt!)

A körülötte dúló viharban is mindég megőrzi kiváló kapcsolatteremtő képességét: noha fölülről néz az „egyszerűbb” emberekre, az egyenrangúság szellemében érteti meg magát velük. A naplóíró önképe szerint kivételes lelkierővel mindvégig ápolja szépségét, őrzi találékonyosságát, talpraesettségét. Bátor szelleme átítatja a napló minden sorát. Végül a legnagyobb természetességgel és kemény fizikai munkával teszi rommá vált lakásuk egy szobáját lakhatóvá. Férjével nagyon fölkészülhetnek életük nem várt fordulatára: mindvégig bőségesen van pénzüik és szükségletüknél nagyobb élelemtartalékuk. Sokat segítenek rokonoknak, ismerősöknek és majdnem ismeretlenek is. Az ostrom végén a naplóíró kilép – vagy kiszökik – a budai ház, a férje és fia világából, gyermeki kötelességtudata átviszi a Dunán özvegy apjához, akiről annyit tud, hogy egy alig ismert nő lakásán kapott menedéket. Miután átért, az idős feltaláló és „gyártulajdonos” már a Katonapolitikai Osztály hírhedt Andrassy utca 60. alatti fogdájának lakója. Innen ugyan máshová viszik, de még ki kell szabadítani. Eszter személyiségének meghatározó tényezője, hogy – miközben éli a maga életét – összebarátkozik az apja gondját magára vállaló fiatal – és önálló – nővel, aki később mégis feleségül megy Eszter (és Judit) apjához. A napló nyelve az ostrom utáni rövid időszakról szólva kissé módosul, eltűnnek az irodalmi modorosságok, előtérbe kerülnek szűkös mindennapi életük élményei. Olyan könnyed hangon, mintha mindég ehhez szoktak volna. Elgondolkodtató viszont, hogy Juhász Eszter, ez a kiemelkedő képességű, színes egyéniség, ez a találékony, mindent megfigyelő és a látottakat a hitelesség igényével rögzítő fiatal nő az ostrom után teljesen beleolvad az ismeretlenségbe – ha itt olvasható naplója végül nem kerül nyilvánosságra.

Váltsunk más hangra: Anya és lánya Szenteste délelőttjén az Attila utcából aprósüteményt visz a Lánchidat őrző katonáknak. Délután – akkori szokás szerint – „éjféli” misére mennek. Másnap pedig olyan veszélyes lesz otthonuk környéke, hogy kénytelenek leköltözni az óvóhelyre. Itt pedig milyen is lehetne más a mosakodás, mint „mókás”? A pince, a sütemény, a mise és a mosdás közös élménye sok budapestinek. De a huszonnégy éves Fáy Hildegard a pincében felfedezi, hogy ott nem ő az egyetlen fiatal. Rátalál három látásból ismert másik lányra és négy fiúra: „gimnazista, egyetemista, főiskolai hallgató(k).

Nagyjából ismerjük egymást – írja – most itt az alkalom a barátkozásra.” 1944. december 29-én – a bombázások és ágyútűz kellős közepén – megalapítják a *Kibombázott Ifjak Clubját* (KIC). Szinte hihetetlen, a társulás működni fog a legszörnyűbb feltételek között is. Hildegard humorában megőrzik vidámságukat. Vészhelyzetekben összefognak, mentenek, erejük megfeszítését kívánó bajokat hárítanak el, ha úgy adódik, házaspárt játszanak. Ötletesek, talpraesettek. Szörnyülködnek, de teszik, amit a szükség kíván. A naplóírónak szerencséje is van: társai nem tudnák megmenteni a nemi erőszaktól, de a rátámadó részeg orosz katonát kapitánya leüti, s ezzel az elkerülhetetlennek látszó veszélyt elhárítja. A napló jóízűen és életszerűen számol be arról a rengeteg eseményről, ami a hosszú ostrom alatt átéltek. Nem csupán az épület omlik lakóira, de a megszokott életforma is. És minden, amit addig fontosnak tartottak.

Dúl a véres háború, de február a farsang ideje: az ostrom viszontagságainak közepén is nevetni kell. „Mindenkit meghívtunk” – írja Fáy kisasszony. – „Jöttek is székestül, sámlistól. Nagy trallalázással bevonult a KIC.” A műsor beköszöntő verssel kezdődött: „Sok kosztól feketült arcok, örvendve köszöntlek...” és további tizennyolc sor. Ha nem is mind hexameterben, de verstani szabály szerint. Tanúsítva az egykori diákok irodalmi tanulmányainak magas színvonalát. Házukkal szemben a Roham utca neve Buda 1686-os visszafoglalására emlékeztet. Az ottani romok közül 1945. február 12-én „egy eddig nem ismert terepruhájú alak” kapaszkodott ki. „Az első orosz katonát!” A jószívű Hildegard házuk pincéjében ápolgat egy lázas beteg „kis ukrán” SS-katonát. Nincs más lehetőség, át kell adni az őrzőnek. Ezzel a barátságos pillanat meg is változik: a napló írónak nemcsak humora, de fejlett hatásteremtő képessége is volt. Drámaivá formált beszámolója szerint rémülten állt az udvarra nyíló ajtóban, a szovjet járőr az ukránt egy hordágnak használt ajtólapra fektette. A „fiú tekintete megkeres, mintha köszönetet mondana. Aztán kisimul az arca, szembenéz a fegyverrel. Lerohanok... A lövéssorozatot egy pincezugba kuporodva hallom. [...] Imádkozom és potyognak a könnyeim.” Az emlékezők szerint nem ő volt az egyetlen hadifogoly, aki így végezte. Hiába igyekszik Hildegard humorral fűszerezni az átélteket, nem hallgathatja el, hogy a szomszéd Pauler utcában agyonlőttek egy lányát védelmező édesanyát is. Ő amint lehet, átkel a Dunán: kíváncsisága Pestre viszi. Ennél könnyebb vállalkozás, hogy fölsétál a Várba, és megnézi a folyóba robbantott hidakat és a Palota omladékait. Az utóbbi helyen Erzsébet királyné hermelinnel szegett bordó palástjának egy darabkáján sáros, kormos lábnyom vonja magára tekintetét. Az épnek látszó parkettán „Nagy, fekete hangversenyzongora, teteje nyitva, benne szalma és abrakmaradványok. [...] A földön szétszórt papírdarabok. Felveszek egyet. Levél Kairóból. Piramisrajzú hotelemlémával. Megszólítás: »Kedves Szüleim...« aláírás: »szerető lányuk, Paulette.« Széttépem, ne olvassa senki.” Nem csupán jó megfigyelő, de és ügyes hatásvadász is. A KIC humorral töltött zárszámadásával fejezi be naplóját: eszerint a lányok följánlják, hogy minden fiús anyának levelet írnak, de mivel abban a fiúknak nemcsak jó kosztot, de szűkebb mellényt

is javasolnak, tiltakozásba ütköznek. „Ezt látva a lányok bejelentették, a felebaráti szájalom és szeretet arra indítja őket, hogy szándékukat tárgytalannak tekintsék. – Megállapítottuk, nagy vesztesége a háznak, sőt a Krisztinának, hogy feloszlunk... de hát ez az élet!” Tanulni akarnak és élni. Az életvággyal telített lány aligha számított a megbízhatatlanság bélyegére. Késői olvasója megbízható tudósítást olvashat tőle az ostromról általában, és különös szeretettel Krisztinaváros megpróbáltatásairól.

Kolozsi Piroska, aki Érszentmihályról menekült Magyarországra, és kapott a Bécsikapu téri lutheránus templom papjától szerény megélhetési lehetőséget. Naplójában a leggyakoribb csapásról számol be: „délután három órakor találatot kapott a házunk”. Voltak, akik a romok alatt maradtak, volt, akit két nap alatt kiástak. A borzalmak naplója január 19-én abbamarad, noha írója túlélte az ostromot. Sokkal később mesélt kötetünk egyik szerkesztőjének arról, milyen nehéz volt „normális embereknek” elviselni a háborús mindennapokat. Például azt a látványt, hogy az úton sorba rakott német halottakon könnyörtelenül átgázoltak az orosz katonai autók. Szélsőséesebb, s talán nem is az ostrom napjaival egyidejű élménye, hogy amikor kivezényelték temetni, ők a lódögöt a gödör aljára dobták, erre fektették az embereket. Ebből óriási „patália” kerekedett. Az oroszok parancsára ki kellett húzni a lovat, azok kerültek felülre, a németek alulra. Az viszont hihető, hogy erről „hallgatni kellett”, ahogy évtizedekkel később – ugyancsak túlélte kitelepítés, üldöztetés után – mondta. (Mégis férjhez ment, gyereket szült, és 2017-ig élt.) Báró Rudnyánszky Éva fölháborodásait fékezve igyekezett tárgyilagosan beszámolni életük elviselhető, és majdnem elviselhetetlen eseményeiről. A naplót karácsonykor kezdte el, és február 2-án hagyta abba: miután az előző napon kétségbeesett: „Egész nap járnak a rablók, még tartják a Várat, és nem adnak föl minket. Mami beteg, vizünk nincs. Meg kell halniuk a budaiaknak. – Már mindenki csak az életét menti, nem számít semmi, csak élve kikerüljünk innen...” Sikerült: túlélte az ostromot, 1947-ben leérettségizett, aztán egész életében viselte származása bélyegét, de két lányát fölnevelte.

Egy Zsigmond téri szabó lányai – Rille Mária és Teréz – tanulással akartak kilépni szüleik szegényes életformájából. Az ostrom földúlta terveiket és megszokott életüket: Mária naplójában a városközponttól távolabb látott eseményeket örökített meg. A családdal történeteket Teréz kiegészítéséből tudhatja az olvasó. Az élmények a lányok korkülönbsége miatt némileg mások, mégis közősek. Mária és Teréz származtak a legszegényebb polgári rétegből, és amire érdemes fölfigyelnünk: az ostrom után az ő apjuk hozta a legnagyobb személyes áldozatot családjá megélhetéséért: vidéki munkára, ingázó életformára kényszerült. Az ostrom tehát nem csak írogató lányaitól követel emberpróbáló erőfeszítéseiket és bátor találékonyságot. A háború okozta általános nyomorúságot talán ez, az adott körülmények meglepő részleteiben szegényebb írás fejezi ki.

Bátran vállalja a megpróbáltatásokat a mindég éhes naplóíró kamasz, Tolnai János is. Aki azzal lepi meg az olvasót, hogy benyomásait igyekszik életképekké átformálni, ezért naplóbejegyzéseihez hosszabb jegyzeteket fűz. Ezekbe foglalja

össze a napi események előzményeit és következményeit. Vállalkozó szellemű fiú, ahol talál élelmet, megszerzi. Ha rákényszerül, végzi a „malenkij robotot”, de ebből a csapdából minden lehető és lehetetlen alkalommal megszökik. Így folytathatja emlékek gyűjtését és megörökítését. „Az éhség és szomjúság még mindég életünk része” – írja, s erről ő panaszkodik a leggyakrabban. Az emlékezés érdekessége, hogy hálás szeretettel emlékezik meg keresztapjáról, aki szerzeményeivel segítette családjukat. Nem titkolja, hogy egy nyilasnak hálálkodik, akinek tetteiről nem tud – vagy hallgat. Történetét azzal zárja, hogy keresztapjának sikerült a Várból kimenekülnie, s ezzel eltűnik az életéből: „Tisztában voltam azzal, hogy többet már nem látom őt az életben, hogy nem mer magáról vagy elérhetőségéről hírt adni. Sőt hazajönni sem, a zsidókkal való bánásmódja, azok legyilkolása miatt, hiszen tetteiért félnie kellene, súlyos büntetés várna rá.” Talán az ostrom után szerzett jogi végzettsége adott bátorságot ahhoz, hogy – föltehetően a kétezres években – vállalja ezt a rokonságot.

Cs. Szabó László 1945-ben azt kérdezte: „Félni annyi, mint élni?” – Régen ismert ostromnaplóját a kötet csak jegyzetben említi (*Két part*. Révai, 1945, 68–89). Megkereshetjük válaszát is, miszerint: nála „Kacag az egész óvóhely. Túlélünk az ostromot.” A neves íróval ellentétben az egyszerű polgárok nem ilyen egyértelműen megkönnyebültek és felhőtlenül bizakodók. Tapasztalataik – az átélt meglepetések – óvatosabbá tették őket, noha valamennyien abban bíznak, hogy túl vannak életük legszörnyűbb szakaszán. Nem ismerhették, de megfogadták Csé tanácsát: ellenálltak „csüggedésnek, éhségnek, fagynak, vízhiánynak, hazugságnak...” Rettenetes órákat, napokat, heteket éltek át. Ugyanannak a városnak más és más pontján, életkoruknak, műveltségüknek, gondolkodásuknak megfelelően fogták föl a fölfoghatatlant.

A kötetben olvasható tizennégy írás közül Csonka Pálné Warga Margité 2005-ben – Kaiser Anna szerkesztésében – már megjelent. Szerzője művelt, tájékozott asszony, nyelve és szemlélete a szépirodalomhoz közelít vagy talán annak is tekinthető. Ezzel együtt hiteles élményleírás, amiben a rögzített események érdekességénél határozottabban érvényesül írójának személyisége, és a háború előtti középosztály „népnevelő” szándékainak ritkán tetten érhető szellemisége. A 21. századi olvasó alighanem tehetetlennek érzi ebben, hogy közismert történelmi eseményeket a harmincas évek népszerű irodalmának pátoszával adja elő. Azon is eltöprenghet, vajon tényleg olvasta-e valahol máshol már a „kis névtelen hősről” szóló szerelmi történetét? Vagy csupán idegen elem az ostromélmények brutális közegében? A napló március 31-ei befejezés eszünkbe juttathatja Csé idézett gondolatmenetét. Csak egészen más itt a nyelv és a világszemlélet: „Újra fogjuk hirdetni, hogy a nagy áldozat nem volt hiábavaló. Fel-támadunk. S felcsendül szívemben a himnusz, a mindenség himnusza: »Dicsérünk Téged, nagy égi Teremtő, a mindenség nagy szent kara.«” Lehet, hogy ez ma már távolinak tetsző hang jobban illik az ostromot átéltek többségéhez Csé nyilatkozatánál. A jószándékot pedig elnyelték a „fölturbózott” osztályharc következményei.

Az életrajzok közül indokoltan a leghosszabb Lux Gyuláé, aki december 31-étől 1945. május 12-éig a többieknél nagyobb élettapasztalattal – benne az első világháború frontélményeivel – kísérte figyelemmel Orbánhegyi úti lakóháza mindennapjait. Ostromélményei csak részleteikben térnek el mások leírásaitól, de időrendi zárásaként megrendülve kérdezi: „hogyan fog ebből a pusztulásból felemelkedni ez az ország...”? Ezen a nyáron azonban sok minden történt, ami arra készítette, hogy szeptember 25-én ellentmondjon önmagának: „Elbuktunk! Elbuktunk? Nem. Nem. Igaz, hogy nagyon jól fejbekólintottak, éa ájultan hevertünk egy ideig. [...] Összeomlott lelkünkben egy világ, amelyet tervszerűen és tudatosan építettünk ki magunkban, és amelyben szerettünk volna életünk hátralévő részeiben élni. [...] Állandó rettegésben kell élni, mert nem tudhatja az ember, hogy mikor sújt le rá a végzet. [...] Pénzünk értéke fokozatosan romlik, a nyugdíj azonban nem emelkedik.” Mégis *hisz* az emberiség jobb jövőjében. Lux 1957-ben meghalt, a napló 2016-ban jelent meg először.

A németországi száműzetésben elhunyt Greszl Ferenc írásának kötetbeli változata – a szerkesztő szerint – „korábban több közlést is megért”. Nagykovácsi viszontagságait nem szoktuk beleképzelni Budapest ostromának történetébe, hiszen az oroszok már karácsonykor odeértek. Greszl, a helység plébánosa főleg az ezután történeteket írja le, beleértve azt, ahogy a kommunisták szinte azonnal átvették a hatalmat. Találkozott a „harcolókkal” és a garázdákkal, de az ország elhagyásához vezető üldöztetése a magyar politikai rendőrségen kezdődött. Hosszabb naplójának itt közölt része nem foglalja magában azt, hogy az 1946-os letartóztatása után miként hagyta el szülőhazáját, ahonnan kitelepítették német anyanyelvű híveit. Ritkán hallunk arról, hogy a világ proletárjait egyesíteni akarók 1945-ben arra kényszerítették a németekből álló vallási közösséget, hogy templomukban magyar nyelvű prédikációt hallgassanak, magyarul énekeljenek.

Végül meg kell említenem, Schulz Ernő és az ismeretlen keresztnévű Fejérpataky által leírtak – hely hiányában – nem részletezhető érdekességét is. Nem csodálkoznék, ha a fentiek ellenére a hadtörténészek leginkább Ottenreiter Károly különleges *Háborús naplóját* tudnák használni. Az ugyanis a maga rövidségében nem csak napokban, de órákban is meghatározza a körülötte történt eseményeket. A kötet sok személyes hitelű részlettel egészíti ki az olvasó – több vagy kevesebb – ismeretét az ostrom alatt átélhető borzalmakról. A hatalmas anyag átolvasását megkönnyíti, hogy mindegyik más hangon szól, másként látja és őrzi meg emlékezetében azt, ami történelmi művekben szükségszerűen egynek látszik.

A naplóírók adatait a szerkesztők – Mihályi Balázs és Tóth Gábor – jegyzeteiből vettem. Noha találtam néhány kisebb tévedést, elismeréssel kell nyugtáznom a szerkesztők munkáját. Főleg pedig azt, hogy – a Nemzeti Emlékezet Bizottság támogatásával – ezt az egyszerű olvasónak eddig jórészt hozzáférhetetlen anyagot összegyűjtötték és méltó kivitelben megjelentették.

Piros a vér a pesti utcán

Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*

Jaffa Kiadó, 2021

Bartha Ákos kutatásai növekvő sugarú koncentrikus körként illeszkednek egymásba. Pályakezdőként a népi írók mozgalmát vizsgálta, doktori disszertációját Ujszászy Kálmán sárospataki faluszemináriumáról írta, innen jutott el a 2019-ben megjelent Bajcsy-Zsilinszky Endre nagy-monográfiához.¹ Egy interjúban a kérdésre – „Most, hogy ezt a hatalmas munkát lezárta, miről fog szólni a következő kutatása?” – a magyar ellenállás 1944-es átfogó történetét jelölte meg.² Vélhetően ennek a tervezett műnek az első része, egyben legfontosabb fejezete a 2021 őszén megjelent *Véres város*, a fegyveres ellenállás budapesti krónikája. Kutatásainak belső logikája szerint Bartha alighanem a vidéki ellenállás, továbbá a német megszállás, illetve a hazai kommunisták mozgalom mozaikjaival kiegészítve írja majd meg a magyar ellenállás átfogó történetét. Ezt a feltételezést valószínűsíti a *Véres város* pozitívista, adatolódó előadásmódja, a következtetések visszafogottsága. Lényegében a könyv záró fejezetében (*Ének a semmiről?*) veti fel és válaszolja meg a témakör néhány általános, elvi, módszertani kérdését.

Bajcsy-Zsilinszky Endre életútjának feldolgozása tálcán kínálta Barthának a témát: a politikus az aktív ellenállás legkövetkezetesebb híve volt a második világháború idején. Érdemes emlékezetünkbe idézni néhány gondolatát. „Magyarországnak minden politikai, jogi igazságával és katonai erejével szembe kell szállnia nem egy esetleges német megszállás kísérletével, hanem még egy német katonai átvonulással is.”³ Komoly angolszász biztosíték híján is vállalni kell „az elháríthatatlan kockázatokat”, mert egy elhamarkodott kiugrás is jobb az elmulasztott utolsó lehetőségénél.⁴ Amellett érvelt, hogy „akkora és olyan Magyarországot mondhatunk magunkénak, amekkorát és aminőt az utolsó számunkra megnyílt alkalommal a magunk erőfeszítésével, a magunk véráldozata árán kiharcolunk”.⁵ „Magyarország sorsa két tényezőtől függ. Mekkora erkölcsi, politikai, katonai erőt tudunk felmutatni a magunk évezredes dunai hivatásának és függetlenségének szolgálatában, illetve mennyire tudjuk igazolni a magyar emberséget az embertelenség és az elvadultság korszakában.”⁶

Az ellenállás témájához Bartha Ákost tehát Bajcsy-Zsilinszky kutatásai vezették, a témát vonzóvá a történelmi helyzet *liminalitása* tette: „Míg ugyanis a második világháború, a holokauszt vagy éppen a honi szélsőjobboldal története ma már alaposan kutatott területnek számítanak, a ma-

- 1 L. többek között *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai*, 2013; *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a közép-kelet-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*. Bp., 2017, MTA Történettudományi intézet; *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Bp., 2019, MTA Történettudományi Kutatóközpont/Történettudományi Intézet.
- 2 *Ki volt igazából Bajcsy-Zsilinszky Endre?* Veszprémy László Bernát interjúja Bartha Ákossal. *Mandiner*, 2019. április 27.

3 Idézi Bartha, 2019, 431.

4 Uo. 432.

5 Uo. 464.

6 Uo. 397–398.

gyarországi ellenállásra, a benne fellelhető liminalitásokra annak ellenére nem jutott figyelem, hogy az újabb nemzetközi szakirodalomban éppen ezek a »határ-átlépők« és velük a kollaboráció-kooperáció-ellenállás összetett jelenségei kerültek előtérbe.⁷

A liminalitás fogalmát az antropológusok kezdték használni, e műszóval a „következő struktúrát” megelőző „átmeneti folyamatokat” jellemzik. Olyan határhelyzeti állapotokat, amikor a társadalmi hierarchiák ideiglenesen feloldódnak, egyes tradíciók folytonossága megkérdőjeleződik, az addig biztosnak hitt struktúrák kétségessé válnak. Ezekben a liminális időszakokban a korábbi rend felbomlása olyan bizonytalan, s egyúttal fluid, képlékeny helyzeteket eredményez, amelyek lehetővé teszik egy új állapot megszilárdulását.⁸

Az 1945-ös új világrend legfontosabb ideológiai sarokpontja az antifasizmus lett. Bartha Ákos így ír erről: „Nyugat-Európában ezért az ellenállást felnagyították, a kollaborációt elhallgatták, míg a vasfüggöny keleti oldalán egyfajta »szovjetizált« üdvtörténet dominált évtizedeken át. Ez utóbbi – ideológusok által kanonizált – mesterelbeszélés a kommunista »vonal« által vezetett, töretlen antifasiszta harcról szól.”⁹

A szerző számba veszi a hazai ellenállás formáit (szellemi, adminisztratív, politikai vagy fegyveres rezisztencia), ideológiai hátterét (cionisták, konzervatívok, legitimisták, liberális demokraták, munkásmozgalmiak, radikális jobboldaliak) és motivációit (fajvédő, svábellenes, a szociális és nemzeti forradalmat hirdető nyilas-

mozgalom iránti arisztokratikus ellen-szenv, antifasizmus stb.). Látjuk, az antifasizmus és az ellenállás nem egybevágó jelenség, az utóbbi a tágabb fogalomkör. A német- és nyilasellenesség nem feltétlenül antifasiszta ideológián alapult. Sokan fajvédők voltak, a háborúból való kiugrás érdekében, a nyilas hatalomátvétel után német- és nyilasellenességük fölülírta antiszemitizmusukat. Kommunisták vezette töretlen antifasiszta harcról nem beszélhetünk.

A Moszkvából hazatért magyar kommunista vezetők éppen ezért (is) tudatosan mellőzték a háború előtti és alatti nemzeti elkötelezettségű németellenes ellenállást. Az állami szervek mellett az egész magyar népet felelőssé tették a törtétekért. A Horthy-korszakot mint rendszert a náci utolsó csatlósaként átkozták ki, a civil szférát pedig az a vád érte, hogy tétlen szemlélte a népirtást, a fasizmussal és a nemzetiszocializmussal szemben nem tanúsított ellenállást, ellentétben a szovjet, szlovák, jugoszláv partizánmozgalomokkal. Még a holokauszt áldozataira is rásütötték, hogy jámbor birkaként szenvedték el sorsukat. Révai József, a kommunista párt fő ideológusa „A magyarok ellen” címmel a *Szabad Nép*, 1946. január 13-ai számának vezércikkében a magyarságot „kollektív bűnösséggel” vádolta. Kijelentette: Hitler csatlósainak sorában szegényszemre utolsónak maradtunk, a német fasizmus fölötti győzelemhez vérrel nem járultunk hozzá.

A moszkoviták a kollektív bűnösség hangoztatásával saját legitimációjukat kívánták megteremteni. Ma is a fülemben hallok Rákosi Mátyás sajátos hangját a rádióból: a Magyar Kommunista Párt, a haladás élcsapata vezetői majd el a „fasiszta magyar tömegeket” a népi demokráciába. Az indokolatlan büntudat szításával igazolni akarták a szovjet megszállást, elfogadtatva a nemzettel, hogy az „utolsó csatlósoknak” nincs joga az 1938 után visszakapott/visszaszerzett történelmi területeihez, „igazságos” döntésként el kell

7 Bartha: *Véres város*, 300.

8 Lásd többek között Kőszegi Margit – Berki Márton – Barta Géza: A liminalitás terei és idői az európai posztszovjet térben az orosz és szovjet expanziós törekvések tükrében. *Tér és Társadalom*, 32. évf., 4. szám.

9 Bartha: *Véres város*, 299–300.

fogadni az 1947-es párizsi békeszerződést.¹⁰

A könyv olvasása közben ösztönösen felidéződött bennem az 1956-os forradalom jelképes verse, Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című költeménye. „A háromszín-lobogó mellé / tegyetek három esküvést: / sírásból egynek tiszta könnyet, / s a zsarnokság gyűlöletét, / S fogadalmat: te kicsi ország, / el ne felejtse, aki él, / hogy úgy született a szabadság / hogy pesti utcán hullt a vér.” Tizennegyedik éves kamasz voltam akkoriban. Azóta sem tudok megszabadulni attól az érzéstől, hogy a fegyveres felkelők vakmerő ellenállását a földrésznyi szovjet birodalommal, a sztálini-rákosista vészorszakkal szemben az a megaláztatás fokozta, amely a magyarságot 1945 után érte. A második világháborút követően nemzetközi és belpolitikai hatalmi érdekek fűződtek ahhoz, hogy hazánk ne csupán vesztes félként, hanem önbecsülésétől megfosztva kerüljön a történelem szegyenpadjára. Kiszolgáltatva a Szovjetunió expanziójának és a szomszédos országok területi igényeinek. Meggyőződésem szerint a forradalmárok a zsarnokság lerázásával ezt a nemzetre kent gyaláztatot is le akarták mosni.

Bartha Ákos könyvének címe – nem is nagyon burkoltan – Révai Józsefet cáfolja. A budapesti fegyveres ellenállás helyszíneinek, eseményeinek „google-térképével” (Angyalföld, Újpest, Zugló, Óbuda, József- és Ferencváros, Belváros, Rózsadomb, Csepel), illetve a német- és náciellenes erők különféle ideológiai hátterű és indítékú csoportjainak bemutatásával, számos esetleírással tanúsítja, hogy bizony 1944–45-ben is *piros volt a vér a pesti (és a budai) utcákon*. Több mint negyven éve lakom a Zöldlomb utcában. Bartha Ákos könyvéből csak most tudtam meg, hogy a környék az ellenállásnak – nem is jelen-

téktelen – helyszíne volt. A varsói gettófelkelésben komoly szerepet játszó bunkerek mintájára Budapesten is szerepet kaptak a titkos rejtékhelyek. („A varsói csata magyar ellenállásra gyakorolt hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni.”)¹¹ A Ferenc- és Szemlőhegy barlangjai kiváló „bunkereket” kínáltak. A Várnai-csoport (Várnai Zseni költőről van szó) lakhatóvá tette a Ferenc-hegy Zöldmáli út felőli részén található barlangot, búvóhelynek és fegyverraktározásra is használták. Az egyik lejárata valahol a társasházunk fölött, a Felső Zöldmáli út 102. mellett volt. Fegyveres akciókra is sor került. Ahol gyermekeim a '70-es '80-as években jártak naponta iskolába, a Pitypang utca és a Felső Zöldmáli út sarkán 1944. november végén az ellenállók megtámadtak egy német katonai gépkocsit, majd több német katonai autót is felgyújtottak, elvagdosták a barlang közelében a német tábori telefonvonalakat. Hálás vagyok a szerzőnek, hogy mindezt megtudhattam.

A józsefvárosi cionista Kis Varsó lázadás „a hazai fegyveres ellenállás egyik legjelentősebb, ha nem a legjelentősebb”¹² fegyverténye volt. A Rákosi- és Kádár-kor nem akart tudni erről, noha a Népszínház utcában és környékén nyolc épületről, legalább négy utcáról és két térről, három napos összecsapásokról vannak adatok.

Százával sorolhatnánk az eseteket. Az ellenállás minden területén komoly szerepet játszottak a nők (Braun Éva, Edelsheim Ilona, Koltói Anna, Kruchina Hilda, Meixner Alice, Steiner Piroska, Szabó Piroska, Szandel Ágnes, Várnai Zseni).

A szerző nem véti el az arányokat. Meg erősíti, hogy „Magyarországon valóban nem volt a varsói csatához vagy a szlovák nemzeti felkeléshez hasonló tömegfelkelés”.¹³ „Heydrich elleni prominens német vagy nyilas elleni sikeres merényletről

10 L. Pál Zoltán: Az „utolsó csatlós,” avagy kísérlet Magyarországi kollektív megbélyegzésére. *Hitel*, 2019, 2.

11 Bartha: *Véres város*, 289.

12 Bartha: *Véres város*, 146.

13 Bartha: *Véres város*, 301.

nem tudunk, az átállás, majd a tervezett felkelés pedig nem valósult meg. Horthyból nem lett Mihály király, Bakay vagy Gidófalvy nem vált Golianná.”¹⁴

Barthát a lehetetlen kísértette meg, amikor a fegyveres ellenállás elmesélhetetlen történetének a mozaikjait összerakosgatta. Az ellenállás – eo ipso – illegális tevékenység „a német megszállók, a nemzetközi egyezmények és a hatályos magyar törvények szerint egyaránt”, így kevés nyomot hagyott maga után. A téma érzékeny és túlideologizált. A különféle motivációjú visszaemlékezések nehezen ellenőrizhetők. Az egykori szereplők meghaltak, elmúlt az oral historyk kora, elmaradtak alap kutatások is – sorolja Bartha munkája nehézségeit –, „a mozaikok összerakosgatása igen sok esetben mikrofilológiai »szöszölést« igényel”.¹⁵

A hazai marxista történetírás 1945 után kizárólag a kommunisták által vezetett, töretlen antifasiszta ellenállásról tudott, az érett Kádár-korban ez annyiban szelídült, hogy minden jelentősebb ellenállásban a kommunisták vagy más baloldali szervezetek is részt vettek. A történeti szakma az évek során az »utolsó csatlós« szerepet előbb „vonakodó csatlósra” szelídítette (Ránki György), a feltárt források révén egyre árnyaltabb kép kezdett kirajzolódni, de a téma változatlanul kényes még az 1970-es évek végén is. Szakály Sándor a közelmúltban több interjúban is felidézte, hogy szakdolgozatát Bajcsy-Zsilinszky Endréről és a polgári ellenállásról akarta írni, de tanára eltanácsolta a „kicsit kényes” témától, mondván, ezeknek a polgári ellenállóknak a megítélésével sok a gond.¹⁶ M. Kiss Sándor és Vitányi Iván 1983-ban megjelent műve, *A magyar diákok szabad-*

ságfrontja volt az első, amely részletesen elemezte Révai 1946-os „utolsó csatlós” elméletét. Igazi fordulatot a kutatásban és publikációkban a rendszerváltoztatás hozott¹⁷ vagy hozhatott volna. Bartha azonban úgy látja, hogy az ellenállás feldolgozásában elsősorban nem a szakszerűsödést, hanem az ideológiai hadállások gyarapodását eredményezte. Meglepő, hogy az 1948-tól emigrációban élő, negyven év hazai mesterelbeszéléseitől romlatlan kiváló történész, Deák István még a közelmúltban is úgy foglalt állást, hogy a kommunista ellenállók „számszerűen felülmúlták a többieket”¹⁸ („ami adatszerűen cáfolható”), és hogy „fegyveres ellenállás hazánkban gyakorlatilag nem létezett”.¹⁹ E máig fennmaradt látszat Bartha szerint az elmaradt alap kutatások következménye. „Először azzal szembesültem – írja –, hogy bár Magyarország 1944-es német megszállása mondhatni divatos téma, a megszállási rendszer tematikus feldolgozása még mindig a magyar történettudomány adósságai közé tartozik [...] Legalább ennyire különös, hogy nem rendelünk modern szemléletű összefoglalással a magyarországi/magyar kommunista mozgalmakról. Láthattuk: 1944 késő ősziére legalább három kommunista párt működött a trianoni ország területén.”²⁰

A könyv megalkuvás nélküli tényfeltárás és dokumentálás. Minden állításnak megadja a forrását. Nem voltam rest, összeadtam: a 305 oldalnyi szövegtest 1836 jegyzetet tartalmaz, egy-egy oldalra átlagosan 6 jut, ezek zöme nemcsak forrás-

14 Uo. 299. Ján Golián a szlovák nemzeti felkelés legfelsőbb katonai vezetője volt.

15 Uo. 302.

16 Pl. Megfertőzte a koppányi aga és a csizmadia-mester meséje. *Somogyi Hírlap*, 2020. január 25.; Élethosszig tartó szerelem. *Kerengő*, 2021. április 17.

17 L. pl. Pál Zoltán: Az „utolsó csatlós”, avagy kísérlet Magyarország kollektív megbélyegzésére. *Hitel*, 2019, 2.

18 Deák István: *Európa próbatétele. Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt* Bp., 2015, Argumentum, 170.

19 *Kollaboráció, ellenállás és felemás megtorlás*. Deák István a második világháborúról és emlékezetéről. Csunderlik Péter interjúja. *Múltunk*, 2020/4, 165.

20 Bartha: *Véres város*, 303.

megjelölés, hanem tartalmi kiegészítés. Mintegy száz oldal a hangyaszorgalommal feldolgozott levéltári források, forráskiadványok, filmek, a válogatott bibliográfia, továbbá a jegyzetek terjedelme. Az adatokat Bartha ütközteti, kontrollforrásként használja. Erőssége a történeti összefüggések rekonstrukciója. Kérdéseket tesz fel, és dokumentumokkal válaszol rá. Az 1945 utáni, ideologizált mesterelbeszélésekkel nem újabb konstrukciót, hanem adatokat, adatokat és adatokat állít szembe

A szerző megemlíti, hogy olyan korabeli forráscsoportokra is támaszkodhatott, amelyek korábban nem kaptak/kaphattak kellő figyelmet (1945 utáni népbírósi peranyagok, állambiztonsági iratok, naplók, német jelentések, karhatalmi dokumentumok, a „zsidótanács” iratai, mentők esetenaplói stb.) Emellett, a liminalitásra érzékenyítve Bartha gyümölcsöző módszerre talált. „Az események pontos rekonstruálása már nem mindig lehetséges, de lehetőség nyílik a szereplők alaposabb szemügyre vételére, és életpályájukon keresztül az ellenállás(ok) társadalmi beágyazottságának újragondolására.” Így lett könyve a budapesti ellenállás névtára. Ahol adat állt rendelkezésére, mindenkit néven nevezett, az ellenálló csoportok tagjait, az egyes akciók résztvevőit, áldozatait, a túloldali németbarátokat, nyilasokat. Mi több, a szereplőkről gyakran életrajzi skicceket is közöl, hol a főszövegben, hol a jegyzetekben. (Pl. Latorczai [Szim] Lőrincről, Rátz Kálmánról, Szenes Hannáról, Ságvári Endréről, Dudás Józseféről, Atzél Edéről, Mikó Zoltánról, Demény Pálról, Weissshaus Aladárról, Sipeki Balás Lajosról, Zsabka Kálmánról és még sokakról.) Jelentéktelen apróságokat is megtudunk, pl., hogy a kormányzó fiát Bornemissza Félixhez kísérő testőrök sofőrje, Bogdán Sándor testőr őrmester Horthy földije volt, cselédsorból, egy nyolcgyermekes kenderesi parasztcsalád árvájaként jutott be az elitalakulatba.²¹

21 Bartha: *Véres város*, 105.

A „szereplők alaposabb szemügyre vételére és életpályájukon keresztül az ellenállás(ok) társadalmi beágyazottságának újragondolására” épülő módszer eredményeit Bartha újabb munkáiban is láthatjuk. Tanulmányban dolgozta fel – előbb kutatótársaival, majd önállóan is – a *Véres város* egyik vissza-visszatérő szereplőjének, a korszak legnagyobb határátlépőjének, Zsabka Kálmánnak az életét.²² A közös tanulmány összegző részéből idézek: „Zsabka Kálmán aligha a kommunizmusért élt. Ezzel vélhetően azok a pártfunkcionáriusok is tisztában voltak, akik életük alkonyán antifasiszta harcosként méltatták a Horthy-korszak rettegett utcai antiszemitáját. Zsabka megítélésének változása ekképp jól szemlélteti az ellenállás 1945 és 1989 közötti – korántsem homogén – recepciótörténetét, vagyis azt a folyamatot, melynek eredményeképpen a kommunista partizánok panteonja »népfrontos« elemekkel egészült ki (felettből sokrétű motivációk és szelekciók nyomán). Láthattuk, Zsabka életpályája nem csupán kalandossága miatt érdekes, hanem mert a Monarchia összeomlása és az »érett« Kádár-korszak közti mozgalmas évtizedek jobb megértéséhez is fontos adalékokkal szolgál.”²³

Bartha sokat és jól kérdez. *Valóban minden esetben fegyvert kell fogni az ellenálláshoz? Tényleg a partizánharc a fegyveres ellenállás univerzálisan leghelyesebb módja? Mi lett a szembeszegülés ára?*

E kérdésekre válaszolva osztja Alan S. Milward, illetve Michel Wieviorka álláspontját. „Összességében [...] az ellenállás volt az egyik legkevésbé sikeres és legkevésbé kifizetődő háborús stratégia, amelynek Európa-szerte inkább lélektani, er-

22 Bartha Ákos – Pócs Nándor – Szécsényi András: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971), I-II. = *Múltunk*, 2019, 2–3. sz., 138–181, 234–278; Bartha Ákos: Az összeomlás hullámlovasa: Zsabka Kálmán (ellen)forradalmi karriere. *Történeti Tanulmányok*, LXXIII., 2021, 286–304.

23 Bartha–Pócs–Széchenyi, 2019, II. rész, 275.

kölcsi és esetleg politikai szerepe volt, mintsem katonai.”²⁴ A glorifikált ellenállás árát a rezisztencia „sötét oldalának” nevezi. „Morális értelemben véve a fegyveres ellenállás egyszerre volt igazolható, mert a náci ellen irányult, és megkérdőjelezhető, hiszen »zűrzavart és rettenetes szenvedést okozott« igen szerény kézzelfogható eredményért cserébe. [...] Az öncélú fegyveres ellenállás hulláhegyeket hagyott maga után. A »hőstettek« utóbb tankönyvekbe kerültek, a (jobbára ma is) névtelen áldozatok pedig tömegsírokba vagy – esetünkben sokszor – a Dunába.”²⁵

A fegyveres ellenállás fogalmát 1945 után beszűkítve használták, csak akkor beszéltek róla, ha ölték a németeket és a kollaboránsokat. Valójában a magyar kifejezés és az elterjedt angol terminus (armed resistance) a felfegyverzettségre és nem a tényleges fegyverhasználatra utal. Bartha – főként az *Álarcosbál életre-halálra* című fejezetben – sok-sok esetet ismertet. Egyenruhával álcázott vagy ténylegesen létező alakulatok anélkül, hogy egy pisztolyt is elsütöttek volna, életüket mentették. A nyilasokat félrevezetve foglyokat vettek át tőlük, akiket azután szabadon engedtek. A Kiszegítő karhatalmi alakulatok (KISKA) tevékenysége mutatja, hogy elegendő volt a sikerhez az egyenruha és a fegyver tekintélye. „Amikor már a papírok sem értek sokat, így lehetett életüket menteni.”²⁶

A könyv a témához „méltó” miserábilis körülmények között, a világjárvány karanténjában készült. Bezártak a gyűjtemé-

nyek, elmaradtak fontos találkozások. Az elszigeteltség páratlan szakmai szolidaritást nyitott meg; a záró fejezetben Bartha hosszasan sorolja hazai és külföldi segítőt. „Senki sem hagyta megválaszolatlanul – időnként alighanem fásasztó – leveleimet”, szűnni nem akaró kérdéseit. Tanulmányos könyve a történetész, levéltáros stb. szakma, a témában érintett családok együttműködésének közös sikere.

A *Véres város* mottója Márai Sándortól való: „Az élet inkább harc, mint tánc – mondja Marcus Aurelius. De ez nem egészen biztos. Az élet legtöbbször nem is harc, hanem kínos keringés, a táncosok módjára, veszélyes helyzetek között, lábujjhegyen.”

A könyvet olvasva – miközben fejet hajtunk az ellenállás hősei, az áldozatok emléke előtt – egyre nyomasztóbb a „kínos keringés”, – a Horthy-korszak haláltánca – a „hősvértől pirosult gyásztéren”, 1944–1945 liminális időszakában. A korábbi rend felbomlik, a bizonytalan, képlékeny helyzet lehetővé teszi a szovjet típusú állam erőszakos „honosítását”. Mire is intett Bajcsy-Zsilinszky? „Akkora és olyan Magyarországot mondhatunk magunkénak, amekkorát és aminőt [...] a magunk erőfeszítésével, a magunk véráldozata árán ki-harcolunk.”²⁷

A könyv a Jaffa Kiadó Modern magyar történelem sorozatában 2021-ben jelent meg. Sorozatszerkesztő Ablonczy Balázs és Müller Rolf. Szaklektorok Szakály Sándor és Filep Tamás Gusztáv.

Zimonyi Zoltán

27 Uo. 464.

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) nyugalmazott középiskolai tanár, szerkesztő, irodalomtörténész. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom (népi írók, Hetek írócsoport, Németh László, Féja Géza), Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalmi hagyományai. A *Napjaink, Látóhatár* munkatársa, az *Orpheus* főszerkesztője volt. Elismerései: Szabó Lőrinc-díj (1988), Literatúra-díj (1994).

24 Bartha: *Véres város*, 301.

25 Uo. 298.

26 Uo. 301.

Lehetséges történelem

Orosz István: *Páternoszter*

Helikon, 2021

(kihajózás a révből)

Amikor a *Hitel* folyóirat hasábjain sorra jelentek meg a Rév Júlia-történetek, kirajzolódni látszott egy nagyszabású, novella-füzérnek ígérkező szépprózai mű körvonalai – egy eddig ismeretlen szerzőtől. Rév Júlia riporter létezésében már az első fejezet közlésekor sem hittünk, bár az írások „közvetítője”, Orosz István pókerarccal fogadta okvetetlenkedő kérdéseinket, s látszólag minden kételyünkre volt hihető válasza (Rév Júlia idős is, beteg is, nem is bízik írásai – egykori riportjai – értékében, nem akar a nyilvánosság elé állni).

Honnan tudhattuk volna, hogy az igazi meglepetés még hátravan?! Hogy nem csak az a kérdés, ki a szerző, hanem az is, van-e egyáltalán hiteles műalkotás, s ha igen, mi (melyik) is az. 2021 tavaszán ugyanis megjelent Orosz István *Páternoszter* című regénye, a Rév Júlia nevének közölt interjúk, oknyomozó riportok cselekményszálait is feldolgozva, ám immár Rév Júlia közreműködése nélkül. Júlia a könyv vége táján bukkan csak fel, ráadásul férfiként, aki „valamilyen Júlia nevének” nyújtotta be egy kiadóhoz a kéziratát, s az elutasítás olyanmire elkeseríti, hogy Szárszón a vonat elé veti magát. A regény szerint az Írószövetségben találta a liftes kéziratot, lemásolta, így lett írói tette és öngyilkossága is plágium.

(kulcsregény mint útvesztő)

Orosz tehát egyszerre teszi kérdéssé a regény szerzőjének kilétét, illetve a regény alapjait adó kéziratok eredetiségét, hitelességét, végeredményben kikényszerítve az olvasóból a kérdést: regény-e, amit olvas. Ez utóbbi kérdés azért is csavaros, mert

számtalan, a történelemből és az elmúlt évtizedek mindennapi valóságából ismert esemény kerül szóba, a sakkozó Polgár lányoktól az *Utolsó vacsora* áfáját visszaigénylő Stadleren, Horn Gyula nyakmervítőjén át egészen a migránsválságig és koronavírus-járványig. Feléjük a szemünk előtt, olvasás közben egy olyan konstrukció, amely számtalan apró hitelesítő elem révén a dokumentum- és kulcsregény rajzolatát mutatja, az olvasó legalábbis tényeken alapuló történelmi regényként viszonyul hozzá, ám minduntalan szembeesül történelem és fikció problematikus kapcsolatával. S nem könnyíti meg a helyzetét, hogy egyes hihetetlennek, kitalálnak tűnő cselekményelemek igencsak valóságosak. (Egy példa a sok közül: Rákosi néhány fiútestvére valóban Bíró vagy Biró névre kényszerült magát átnevezni.)

A könyv borítója hátulról ábrázolt portréján (a történetnek fontos eleme ez a grafikus megoldás!) felismerhetjük Rákosi Mátyást, közben Orosz (illetve Utisz) híres, *Tovariszsi könyec!* feliratú plakátfiguráját is megidézi a rendszerváltás hajnaláról.

A történet maga egy képzőművészek által szervezett ünnepség Rákosi Mátyás 61. születésnapjára. Orosz (pontosabban szovjet) mintára szerveznének felvonókiállítás: egy páternoszter fülkéiben idéznék meg Rákosi elvtárs életének dicső pillanatait. A felfelé vonuló fülkékben elhelyezett zásnereket a lépcsőházból tekintenek meg az ünneplők – terveik szerint maga Rákosi is –, ehhez azonban le kell lassítani valamelyest a páternoszttert. A feladatot Kovátsy – deklasszált mérnök – el is végzi, ám az ünnepség Sztálin halála miatt elmarad. A hatalom azonban megneszel

valamit, munkalassítás miatt előveszik először Kovácsyt, aztán (immár merénylet-terv vádjával) a képzőművészek egyikét, Varjú Sándort is. Ezekből a kihallgatási jegyzőkönyvekből próbálja felgöngyöltetni, összerakosgatni a történetet két fiatal: első számú én-elbeszélőnk, Mária, aki Mexikóból érkezik Magyarországra, hogy tudósítsa a rendszerváltozás folyamatairól, illetve – ezzel a jelenettel indul a regény – az őt (mint később megtudjuk, hátulról) megörökítő portrérajzoló, Varjú Emil. Emil Varjú Sándor fia, és megörökölt egy kéziratköteget, amely kihallgatási jegyzőkönyveket és más (olykor gyorsírással) feljegyzéseket tartalmaz; ezeket olvassák, próbálják kibogozni, összerakosgatni Máriával, miközben lassacskán (a regény elején még magázódnak) szerelem bontakozik ki közöttük.

Két fő idősík között liftezzünk tehát: az 1953 körüli évek, illetve a 90-es évek idejében, olyan szédítően ritmikus váltásokkal, ahogy a tervek szerint a páternosztér haladt volna: 61 alkalommal kellett volna a brigádnak ki-be kapkodni a fülkékből a zsánerképek elemeit. Rákosi születésnapja mint mágiikus gyűrű vonzza maga köré a történeteket, ide-oda ugrálva az időben, mint Nagy Imre hollétét a cári család meggyilkolása idején vagy éppen a Kádár-relikviák árverését.

Orosz többszörös csavarral teszi bizonytalanná azt az olvasói magatartást, hogy kényelmesen behelyezkedjen valamilyen jól ismert műfajba. A történelmi regényhez fűzött hitelességigényt kikezdi a valós és fiktív történetek keverése, a kulcsregénytől pedig azt szokás várni, *kulcsot ad* a kor megértéséhez. (Fel is hív egy játékra Mária révén: a kéziratban sokszor előforduló *kulcs* hangcsoport keresésére, de ebből a játékból is gúnyt űz: a mindenféle formában előforduló kulcsok – lásd például: „pizsokul csinosak” – épp az egyetlen megoldási kulcs hiányáról árulkodnak.) Mondhatni, mire megyünk egy útvesztőben bármi kézzelfogható kulccsal?! (Pedig akad egy a címdalalon is, a „(DCXCI)” afféle al-

címként igazi rejtély; talán a *Temporibus Hominis Arpinatis* címmel összefoglalt, privát könyvecskék sorozatának a jelzetét ismétli, utalva a könyv patchwork-szerű, hiányos voltára?)

A regény egyik legvonzóbb zsánere a krimi műfaját idézi meg. Az, hogy nem történt bűntény – avagy a merénylet elmaradt, ha egyáltalán tervezett valaki merényletet –, nem csökkenti az izgalmakat, hisz a hatalom lecsapott, a kihallgató tiszt (akiről sokára tudjuk csak meg, hogy nő) felelősöket keres, miközben az sem lehetetlen, hogy éppen az állampárti hatalom próbálta volna Rákosi helyét megszilárdítani egy megrendezett merénylettel (amelynek Rákosi egyik hasonmása lett volna az áldozata.) A diktatúrák természetét jól ismerő olvasó ezen már fenn sem akad: a koncepciók perек világában nincs szükség valódi bűntényre egy izgalmas krimihez.

Való igaz, a rejtély- és titokfejtés izgalma adja a *Páternosztér* – pontosabban az olvasó – lendületét: szédületes epizódok sorából áll össze egy olyan kirakós, amelyhez minden bizonnal nincs meg minden darab, mégis lelkesen követjük szövegíróink erőfeszítéseit. Mert szövegírók vannak bőven. Varjú Sándor szobrász barátjával, Rév Románnal próbált valami egységes szövegfélét összeállítani a rendelkezésükre álló jegyzetekből, Emil és Mária további oknyomozásokkal egészítik ki a kéziratokat, míg legvégül Mária lánya varrja el – úgy-ahogy – a szálakat, sőt egy kiadói jegyzetnek álcázott függelék szerint Rév Románról is kiderül, hogy beszervezték, többek között Benedek István intaházi elemekórházából jelentett „szobrászi” fedőnéven. Mindeközben a „szerzők” bőven – talán olykor túlbeszélően is – ellátnak minket írás- és regénytechnikai információkkal: ha nem szoktunk volna hozzá már rég, hogy a regény önmagát írja, sőt az olvasó előtt formálódik, hát itt ennek a prózahagyománynak majd minden kelleke szerepet kap: kéziratok és lejegyzőik, értelmezőik hitelességi problémája, valóság és fikció viszonya, szerző és olvasó

kapcsolata. Ahogy Emil mondja – Edgar Allan Poe *Arthur Gordon Pym*... című regénye történetének évekkel későbbi, háttorzongató „megvalósulására” utalva –: „Hogy a valóságot utánozza egy regény, az megszokott dolog, de hogy a regényt a valóság reprodukálja?!” Ha elhinném Orosznak, hogy van a regénynek kulcsmondata, akkor talán Emil konklúziója az: „a valóság is fölemeli a tükrét, hogy egy irodalmi alkotást mutasson föl benne”. (Orosz persze, és ez nagy erénye művének, minden fontosabb önértelmező gesztust művészettörténeti fénytörésbe helyez – itt Magritte *Másolni tilos* című festménye a kiindulópont.)

Van ennek az írástechnikának egy hátulütője: hogyan egyénítse a szerző a több (legalább négy) elbeszélő hangját? A kihallgatási jegyzőkönyvek olykor finom iróniája, máskor szatirikus felhangja műfajidegen volna, ha nem derülne ki, Rév Román, irodalmi tehetséggel is rendelkezvén, próbálta egységes stílusba foglalni a szöveget. A Mexikóból érkező, magyarul nem tökéletesen tudó Mária figurája arra ad alkalmat, hogy olyan – főleg a rendszerváltozás idejére tehető – mozzanatok kerüljenek bele a regénybe, amelyek a korszakot ismerők számára talán szájbarágósak, ám Orosz pontosan tudja: vannak és egyre többen lesznek olvasók (pláne ha idegen nyelvekre is lefordítják a könyvet), akik rászorulnak az olyan elbeszélőre, aki ártatlan szemmel csodálkozik rá egykori magyarországi történésekre. Orosz regényének amúgy sem lélektanilag részletesen kidolgozott hősökre van szüksége, hanem lélektanilag kidolgozott történésekre. Mondhatni, megalapozott koincidenziákra. Az egyik legerősebb sugalmazása a rendkívül bonyolult kompozíciónak, hogy véletlenek igazából nincsenek, a véletlennek tűnő dolgok mögött feltáratlan összefüggések rejlenek. Az elbeszélők szállásadónője, Irma néni így fogalmaz: „Csak a véletlen szólít meg – valami kókuszzillatú krémet kent a kezére –, de úgy is hívhatod, Isten.”

Ez a szerzői gondolatjeles közbevetés jól mutatja, hogy Orosz mindent igyekszik ellenpontoszni: a fellengzős kijelentést a kézkrémezés rántja le a köznapiságba. Egyáltalán: folyamatosan figyel az olvasóra, megszólítja („én elszánt... álszent... olvasóm”), látszólag kézen fogva vezeti, miközben folyamatosan próbára teszi figyelmét. (A kecskeméti származású Orosz István nyilván tökéletesen ismeri a helyi ö-zést, de már a Söndör névvel – utalva Oszter Sándor Rózsa Sándor-figurájára – felveti a kérdést, hihetünk-e a mindvégig ö-ző tanúnak. Például amikor ezt mondja: a „mögghirdetött versönyre Rákosi-életképekkel pályáztak”. Mi, alpokaljaiak é-zünk, ahol az ö-zők ö-znek, és alig hiszem, hogy véletlen a „képökkel” hibás ö-zése.)

Az elbizonytalanító effektusokhoz sorolható, de egyszersmind a beavatás eszköze is az allegorikus epizódok rejtélyessége. A már említett Poe és Magritte-párhuzam, Kádár lemezén a Schumann-dal Dietrich Fischer-Dieskauval a megölt Belsazarról (mintha Nagy Imréről szólna, a tű ezen a helyen mélyebb nyomot hagyott, Kádár tehát rögeszmésen sokat hallgatta), a *Munkásállam* című szekko, a felső sarokban a sakkozó Kádárral, amint ellenfele fekete vezérét (Nagy Imrét?) veszi le a tábláról (a kép további elemzése egyébként a regény egyik csúcspontja). Mintha Orosz kultúrtörténeti és történelmi látásmódjában nem az idő, hanem az időt összekuszáló megfelelések alkotnának olyan összefüggés-hálót, ami más-más nézőpontból más-más arcát mutatja, más rejtett részletét fedi fel. Az egyébként filmszerű eleven-séggel megjelenített tárgyi részletek, például Budapest páternosztereinek végigjárása éppúgy egy nagyobb összefüggés részei, mint bármely művészetelméleti ismeret az anamorfizmustól a palimpszesztig. Bizonyos értelemben a *Páternosztér* is palimpszeszt: a vérfertőzés-szállal felidézi Márquez *Száz év magányát* (vagy épp Martin du Gard *Afrikai vallomását*), rájátszik Dürrenmatt *A megbízás avagy megfigyelő*

megfigyelésének megfigyelőjéről című kisregényére, hogy a képzőművészeti ráírásokat most ne is soroljam. Orosz saját életművéhez is nyersanyagként nyúl, nem egy regénybeli jelenet a *Pótszaro* (2020) című novelláskötetéből származik, a regénybeli Hazafi Bátor örömdája is egy korábbi Orosz-kötet címadó verse.

A beavatás azonban kockázatos művellet, tisztában vannak ezzel a szerzők is: Emil „azt szerette volna, ha a feszültség folyamatos sulykolásával magadra vennéd, olvasóm, a kor erős presszióját, én meg azt, ha egy olyan világ képe is megjelenne előtted, amit azért túl lehetett élni” – mondja Mária, s ennek egyik eszköze a humor különböző színeinek használata. Karikatúrisztikus rajzolatot kap a Rákosi-kor bornírtsága: „a lefelé tartó fülkék ajtaja le van takarva egy vörös tablóval, hogy ne jelenjen meg retrográd mozgás”. A szójátékos humor is kedvelt eszköze: „Nem lennék meglepve, [...] ha Kádár holttestének egyszer csak lába kelne.” Orosz, nem mellesleg, erős edukációs szándékkal is írta regényét, számos olyan különleges, a kort jellemző jelenséget magyaráz el, mint a *csoszogók* vagy a *zsiráftemető*. Mint az elszórt cserepek, csillámlanak föl a kor jellegzetes rekvizitumai, miközben nem téveszti el (a fülszövegben beharangozott) célját: megírni egy nagyregényt („amelyhez hasonlót még senki sem írt”).

(lehetséges történelem)

A *Páternosztter* egy merényletterv története. Kulcsregény a Rákosi-korról, szétválaszthatatlanul egymásba szőtt korabeli valós és fiktív eseményekkel. Identitástörténet is: nem csak Varjú Emil és Mária keresi, kicsodák ők valójában, ki volt apjuk és anyjuk, mit miért tettek, hanem velük, bennük egy nemzeti identitáskeresés is kirajzolódik. A saját sors és a történelem megérté-

sének a vágya, a kettő közötti összefüggések megtalálása.

Egyik nagy elődje a sztálini korban játszódó kulcsregény, Vaszilij P. Akszjonov *Moszkvai története*, ám ott a múlt még jelenvalóként kerül elénk, míg Orosznál a múlt rekonstrukciója, analitikus újratemtése a cél. Akárcsak két másik orosz regényben: Alekszander Tyeherov *Kőhídjában* (magyarul: 2016) és Szergej Lebegyev *Augusztus gyermekei* című könyvében. (A *Kőhíd* a *Páternosztternél* is terjedelmesebb, de az utolsó harmadára kifulladás, szétesés, míg Lebegyev regénye eleve halványabb.) Legközelebbi rokona azonban egy kolumbiai regény: az *Emberi romok* Juan Gabriel Vásquez-től (magyarul: 2019). Ez a mű a 20. század híres merényleteit veszi számba, a középpontban két kolumbiai merénnyel, de beemelve a John Lennon-, Kennedy-gyilkosság tisztázatlan körülményeit, sőt még Gavrilo Princip esetét is. Kevés mű támasztott bennem olyan eleven kételyeket a tekintetben, vajon a valódi történelmet ismerjük-e történelemként, mint Vásquez remekműve.

Orosz *Páternosztter* valami hasonlóra vállalkozott: felvillantani a lehetséges történelem mintázatait, állandó kételkedésre, gyanakvásra készítette az olvasót. Káprázatos betéttörténetei, mint a páternosztterlassítás mechanikája, Rákosi hasonmásainak fodrászsolása, az emberi bőrbe kötött könyv készítése, a cirkuszi dolgozók lögyakorlata, a gipszöntvény-készítés leírása, a véccékefehenger felhasználása anamorfikus grafikákra – megannyi ínycsengés, amelyek révén úgy tud érvényeset mondani a Rákosi-korról (és korunkról), hogy átfogó művészettörténeti távlatba helyezi a helyi történelemet, folyamatos készenlétben, éberségben tartva az olvasót; nem elrettent vagy émelyít, hanem beavat egy olyan történelem-értelmezésbe, amelyre kevésbé nyíllhat ablak a történettudományos nézőpont felől. Vérbeli nagyregény.

Nagy Gábor

NAGY GÁBOR (1972) költő, irodalomtörténész. A *Hitel* kritikai rovatának szerkesztője.

Méltató recenzió Magyar Zoltán négykötetes *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógusához*

Kairosz, 2021

Márpedig garabonciások ma is vannak! Csak nem annak ismerjük őket. Hivatalos, tudományos elnevezések illenek ma rájuk, de köztünk járnak, pontosabban szólva, világunkat járják ők. Elsősorban a falvakat, de olykor a városokba kényszerült néniket, bácsikat, egy letűnő világ népének képviselőit is felkeresik. Adottságuk és képességük van arra, hogy könyveikbe mentsék a hagyományos világnép elbeszéléseit. Időtlenné képesek tenni a mulandót. Foggal születnek-e, vagy többlet csonttal, ez maradjon az ő titkuk. Elfogadják-e a kínált tejet, ez is magánügyük. Az biztos, hogy avatottak és elhivatottak. Az is bizonyos, hogy ha a világ az Égtől a földalatti szintig az ő látókörükben van, sárkányt megülő tudással bírnak! Így van-e? Így bizony! Könyveikben sorakoznak a képi és jelképi gondolkodásmód szerint őrzött hagyományok, hiszen a nép a fiai által nem tud fogalmi és kivált elvonatkoztató gondolkodásmód szerint örökíteni. Ha úgy lenne, az utódnemzedék gyermekei nagy bajban lennének! A garabonciások ma rájuk való tekintettel, illetve a jövő érdekében őrzik és adják tovább úgy a nép tudását, ahogy annak tagjaitól mitikus kifejezésmódban megkapták. De azért „diákok”, hogy értelmezzék is! Az a feladatuk. Tudásuk hatalmas, ezért mondom, hogy a sárkányt is képesek megülni. Viszont ma már vihart nem támasztanak, mert nem akarnak ők büntetni. Céljuk az, hogy a hagyomány tégláiból, a szavakból katedrális, de legalább egész szellemi építményeket hozzanak létre.

Magyar Zoltán néprajzkutatónkra is illenek hitem és ismereteim szerint az előbbi kijelentéseim. Röviden hadd mutassam

be az Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus szerzőjét! Kiskőrös szülőtte, mint földije, az igen csak garabonciás sorsú költő, Petőfi Sándor. Egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte magyar-történelem szakon, de emellett a néprajzot is felvette. Dolgozott a Janus Pannonius Tudományegyetemen Pécsen, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban. 1997-től tevékenykedik a MTA Néprajztudományi Intézetében tudományos főmunkatársként. Fő kutatási területei: a folklórszövegek tudományos rendszerezése, a történeti mondák, magyar néphit és szentkultusz, valamint a mesemondók elbeszélő repertoárja. PhD doktor. Néprajzi gyűjtőmunkát nemcsak a Kárpát-medence országaiban, az egykori Magyar Királyság területein végzett, de Lengyelországban és Írországban is. Mit tett le az asztalra, a magyar néprajztudomány asztalára? Ha ezt a szólast szó szerint értjük, egy hosszú tárgyalóasztalra lenne szükségünk! Könyveinek száma meghaladja a hetvenet!

Következzék hát legújabb hatalmas munkájának, az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* négy kötetének bemutatása:

Ha a katalógus szó jelentésére koncentrálnunk, önként adódik a felismerés, hogy egy ilyen mű a tudományos rendszerezés eredménye. Elméleti konstrukció – ahogy a szerző írja –, „amely a szöveghagyomány lecsupaszított vázát jeleníti meg, leggyakrabban típus- és motívumindex formájában. Egy jól felépített katalógus feladata, hogy tartalmazza az adott műfaj ismert és elérhető szövegkataszterét tematikai, kronológiai és földrajzi áttekintésben, típusszámok, típuscímek és ... szüzséléírások

által. [...] Egy jó katalógus ugyanis több, mint egy átlagos tudományos kézikönyv; egyfajta szellemi katedrális, amelyben összegződik több száz év teremtő képzele, az a kulturális örökség, amely folyamatosan változó és legalább annyira örök; amely számos aspektusában nemzeti, ám összességében és végső soron egy illusztris nemzetközi kánon és repertoár része.” Egyetemesen magyar – fűzhetjük hozzá. Megfontolván az idézetet, megállapíthatjuk, egy erdélyi szellemi katedrális e négykötetes mű. Gondoljunk bele, micsoda munka lehetett egy templomkatedrális éveken, évtizedeken át zajló építése, és micsoda szellemi munka – fizikai fáradalmakkal ötvözötten – egyedül összegyűjteni és konstrukcióba foglalni egy tartomány népének szellemi örökségét! Az összevetést illetően nem túlzok, úgy érzem, egy szemernyit sem!

Hogyan jön létre a teljesség igényével egy népköltészeti katalógus? Végig kell járnia a szerzőnek ehhez egy csomó stációt. Meg kell ismernie az elődök és kortársak gyűjtéseit, és saját tudósi szempontjai szerint azokat rendszereznie is kell. Itt most nincs mód ennek az ülve megtett hosszú-hosszú szellemi utazásnak állomásait végiggondolni, elég, ha arra utalok, hogy Magyar Zoltán ezt nem először végezte el, hiszen neki köszönhető *A Magyar történeti mondák katalógusa* is, a 2018-ban megjelent tizenkét kötetes, felbecsülhetetlen szellemi értékű mű. És tőle tudom, hogy „katedrális trilógiájának” harmadik műve, a *Moldvai csángó mondakatalógus* is már felépülőben!

Az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* előzményei és ez által pillérei a szerző szerint a következők: 1. Publikált mondák. Ebbe a kategóriába két évszázad gyűjtései tartoznak bele! 2. Kéziratok mondagyűjtemények. Az ebbe a kategóriába tartozó publikálatlan mondagyűjtemények e katalógusnak legalább a negyedét teszik ki. Ezeket a kincseket a szerzőnek nemcsak fel kellett kutatnia, ami azért a felfedezések sok-sok örömeivel is járhatott, hanem

azokat alaposan át is kellett tanulmányoznia. 3. Boszorkányperek anyaga. Bár jól dokumentált és nyomtatott formájú kordokumentumokról van szó, de e források 16–17. századi időutazást eredményeztek Magyar Zoltánnak. 4. Magánarchívumok anyaga. Magyar Zoltán kortársai közt jó pár hivatásos és önkéntes kutató van. Ők azok, akik egy időben a korszellemet jelképező táncházmozgalom szárba szökkenésével, majd a kommunista diktatúra megszűnésével különös lelki készlettel éreztek arra, hogy bekalandozzák Erdélyt, megismerjék e Tündérkertet. Kivált a belhoniak, úgy érezték, a hagyományos erdélyi világ az „elveszett Paradicsom”, de legalábbis az „aranyidők” emlékének kincstára, és eme eltűnő világ örökségéből részesülnek, amikor a hagyományos paraszti világ képviselőivel találkoznak és jegyzik fel, jegyzik meg a tőlük hallottakat, náluk látottakat. Ezt az érzést harminc éven át magam is átélhettem, és a nagy részt máig feldolgozatlan kazettáim felvételeire ma is úgy tekintek, mint féltett vagyontárgyaimra. 5. Magyar Zoltán tepermunkán alapuló gyűjtései. A szerző gyakorlatilag bejárta Erdélyt, és oly alaposan megismerte, hogy figyelembe tudta venni például azt, hogy a tartományhoz tartozás típusainak lelőhelyei esetenként túlnyúlnak a földrajzi Erdély határain (például egy-egy kárpátaljai település), vagy fordítva, a ma Erdélynek nevezett vidék peremrészei például az alföldi géniuszba illenek. De személyesen is „tanúsíthatom” Magyar Zoltán garabonciás vándorlásait! Több helyütt is megkérdeztek tőlem, ismerem-e Zoltánt? Mondtam, igen. – Két hete járt itt, és ő is kérdezett Szent László királyról! – válaszolta erre derűsen egyszer Tankó Berta néni Gyimesközéplekon.

A szerző saját erdélyi gyűjtései – de ez igaz bármely más vidéken megtett útjának eredményeire vonatkozóan – önálló kötetekben is rendre megjelentek. Ízelítőül néhány erdélyi cím: *Kalotaszegi népmondák, 2004; Népmondák a Kis-Küküllő mentén, 2005; Népmondák Erdély szívében,*

2008; *Erdélyi népmondák, I–II., 2011; Mezőségi népmondák, 2012;* és sorolhatnám tovább.

Összegezve, az öt pillért jelentő irdatlan nagy munka a következő számadatokkal jellemzi a katalógus szellemi katedrálisát: az erdélyi települések 90–95 százalékát 29 550 folklórszöveg reprezentálja!

Lezárt-e a megjelenésével ez a katalógus? Nem. Magyar Zoltán is megjegyzi, a rendszerezés során már számolt azzal, hogy bár a jelen világ manapság nem a hagyományos világkép továbbélését segíti elő, mégis reális lehetősége van további típusok, típusváltozatok felbukkanásának. Ez bizonyosan így van, mert bár lehet, hogy bizonyos mondatípusok eltűnnek, de új, akár bizarrnak is vehető elbeszélések bármikor feltűnhetnek, illetve mindig felbukkanhatnak régebbi kéziratok, közéletre kerülhetnek ma még rejtőzködő magánarchívumok. És azzal is számolni lehet, bár nem tűnik fel szerves örökítésnek, hogy képzett emberek „visszaolthatnak” néphagyományt a személyes világfákra úgy, hogy azok természet hoznak a lelkekben. Magam is gyűjtöttem vissza gyimesi búcsúú szentmisén mikrofonban elmondott, *Képes krónikai* Szent László-legendát két-három héttel a szereplésem után. Írott és szóbeli hagyományozódás kiegészíti egymást az időben.

Ez a katalógus azért sem mondható végleg lezártnak, mert egyszer részévé fog válni az egész magyarságot átfogó hiedelemmonda-katalógusnak. Magyar Zoltán e teljességes mű létrehozására a legalkalmasabb tudósunk, szívből kívánom neki, hogy a Jóisten segítse őt e terv megvalósításában!

Essék szó a katalógus használatáról is! Először a szerkezetre vonatkozóan idézem a szerzőt: „Az Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus tizenöt tematikus egységre tagolódik, ebből egy (a kincsmondák) mindössze üres utaló formájában szerepel” – jegyzi meg. Ennek oka, hogy ezek *A magyar történeti mondák katalógus*-ban már szerepelnek. „Két »gigafejezet«

(a Természetfeletti lények, Természetfeletti tudással és képességgel rendelkező emberek) a teljes katalógus kétharmadát alkotja. Az egyes köteteken belül található fejezetek alfejezetekre tagolódnak tovább, [...] sőt többnyire még egy (ritkábban két) további szintet jelentő alfejezetet is szükséges volt beiktatni. [...] A rendszerezett narratívátípusok azonos szerkezeti rendben jelennek meg a katalógus összes kötetében. A típusszámot a katalógus készítője által adott [...] típuscím követi, majd következik a típus tartalmának hosszabb/rövidebb ismertetése (a szűzsé), végül pedig a típus előfordulásainak hosszabb/rövidebb listája a forráshelyek bibliográfiai adatainak megadásával, földrajzi és kronológiai rendben.” A mindezt képletező jelzetre álljon itt egy példa: *D 124.1.2. A halottasházba menekült leány.* (Lásd: I. kötet, 238 oldal.)

Az I. kötet a természetfeletti világ hiedelmeit tárja elénk: Sors, végzet, előjelek; Halál és halottak; Túlvilágjárás; Természetfeletti lények.

A II. kötet a Természetfeletti tudással és képességgel rendelkező emberek hagyományait rendszerezi: Boszorkány; Halottlátó; Táltos; Garabonciás; Román pap; Tudósok (mint például pásztor, méhész, kocsis, gyógyítók stb.).

A III. kötet az *Egyéb* szóval összefoglalható hiedelmekről szól: Átváltozó emberek; Állatok és szörnyek; Mitikus növények; Mágikus tárgyak; Kincs, Tabu; Mindennapi mágia; Fiktív lények; Ál-hiedelemmondák; Modern mondák.

A IV. kötet laikusok számára legizgalmasabb fejezete szerintem a motívumindex, mert fogódzót nyújt az egy bizonyos adatot kereső érdeklődőnek. Mondhatjuk tehát, hogy kulcsszó index, mert innen „visszafelé indulva”, a típusszám alapján a katalógusban megtalálhatók a keresett motívum részletes információi.

Ugyancsak fontos része a IV. kötetnek a konkordanciajegyzék. Ennek fő célja, hogy a katalógus használójának rálátást nyújtson, hogy a hiedelemmondák milyen

mértékben ágyazódtak be a nemzetközi folklór regiszterébe; tehát elsősorban a szaktudósoknak és jelölteknek ad segítséget.

A IV. kötet nagyon értékes szakasza a szerző tanulmánya, Az erdélyi magyar hiedelemmondák rendszere. Bevezető gondolatai a monda műfaji voltáról, idő szabta sorsáról tájékoztatnak, azt követően a katalógizálás jelentőségéről, az elődök ebbéli munkásságáról, a katalógizálás nemzetközi történetéről és eredményeiről olvashatunk. Ezt követi a magyar hiedelemmonda-kutatás bemutatása, eljutva az erdélyi anyaghoz. Az érdeklődő laikus számára az erdélyi hiedelemmonda-örökség területi tagozódásáról és a tematikus sajátosságairól írt rész lesz a legizgalmasabb.

Kinek ajánlom Magyar Zoltán munkáját? Könnyű belátni, hogy természetesen minden magyar néprajzos kollégájának, és a nagy könyvtáraink polcán is ott a helye a négy kötetnek. De továbbmegyek: ez a katalógus minden olyan magyar értelmiségi ember számára fontos, aki eljutott az analógiás gondolkodásig, és a világot egységben látja. Nekik a képi és jelképi gondolkodást őrző néphagyományok ugyanis nem avított, „közöm nincs hozzá”-elbeszélések, hanem inspirációt adók lehetnek, mivel a lét megértésének, megsejtésének jelei. Így tehát a költők, koreográfusok, festők, színészek, rajzfilmek stb. részére is szellemi táplálék ez a mű, hogy ihletük ne csak szűkre szabott egójukból fakadjon, hanem az egyetemes magyarság örökségéből is, átszűrve énjükön azt. És ki ne hagyjam a néphagyományra fogékony lelkű tanárokat, óvónóket sem! Ők hivatásuknál fogva alkalmasak arra, hogy a kis személyi világfákra jó kertészként ráoltásák, rászemezzék a közösségi hagyományból felhasználhatót. Végül leginkább figyelmébe ajánlom Magyar Zoltán katalógusát azoknak a fiataloknak, akikben ott a garabonciás hajlam, és a kontinentális szellemi divatfrontok alatt készletést éreznek arra, hogy járják Erdélyt, járják a magyar vidékeket, hogy lelkük

könyvébe összegyűjtsék a találkozások élményeit. Már csak azért is, hogy ha sárkányi erő törne rájuk, azt bátran betörjék, és legyőzzék. Nagy erővel szemben nagy erőt kell kifejteni, s ez népünk hagyományainak ismeretéből megszerezhető!

Amikor egy tudós, egy művész, de bárki, aki egy nagy vállalat végbe visz, és érzi, hogy amit tett, másokért végzett áldozat is egyben, befejezván a fáradozást, békét érez a szívében és a boldogságot jelző csendet. A lét örömet. Ez az a lelki állapot, amely köszönetnyilvánításra, hálaadásra készíteti az embert. Magyar Zoltán is így tett. Hosszú azon személyek listája, akiket ő megemlít. Nyilván tudóstársai, gyűjtőtársai, terepi vendéglátói, befogadói tartoznak ebbe bele, de mellettük külön hadd emeljem ki az adatközlőket! Egy szaktudós, betartva hivatása terminus technikusai használatának kötelességét – és ez így van rendjén –, nem írhat mást, mint hogy terepi munkája során az adatközlőktől gyűjt. De Magyar Zoltán is tudja, érzi, ez azt jelenti, hogy a hazát járta és népével találkozott. Népe tagjai egy egyre gazdagabb, csodálatos örökséggel ajándékozták meg őt az elmúlt évtizedekben. Rábízták bizalommal ezt az örökséget. A gyűjtés, vagyis a nagybetűs találkozások sora egyszerre közösségi és egyszerre intim. Közösségi, mert a személyes közlések során népe közös örökségével találkozik a gyűjtő. Intim, mert az adatközlő lelkét nyitja meg neki! Bizonyára ezért tapasztalható meg egyes régi öregeknél, hogy mikor például egy király nevében egyes szám első személyben szólal meg, sok esetben nem bírja ki meghatódás nélkül. Nos, mindezek miatt merem azt mondani, hogy a küldetéses néprajztudós beavatásban részesül, mert a lineáris, múlt időben az időtlenséget tapasztalja meg. Az „örökség” szó jelentése is tán erre utal. Feltételezem, ez a lelki egy húron pendülés bújlik meg a szerző szavai mögött, midőn megvallja, hogy jó pár adatközlő a barátságával ajándékozta meg, és „már-már pótnagyszülői” szerepet is betöltött.

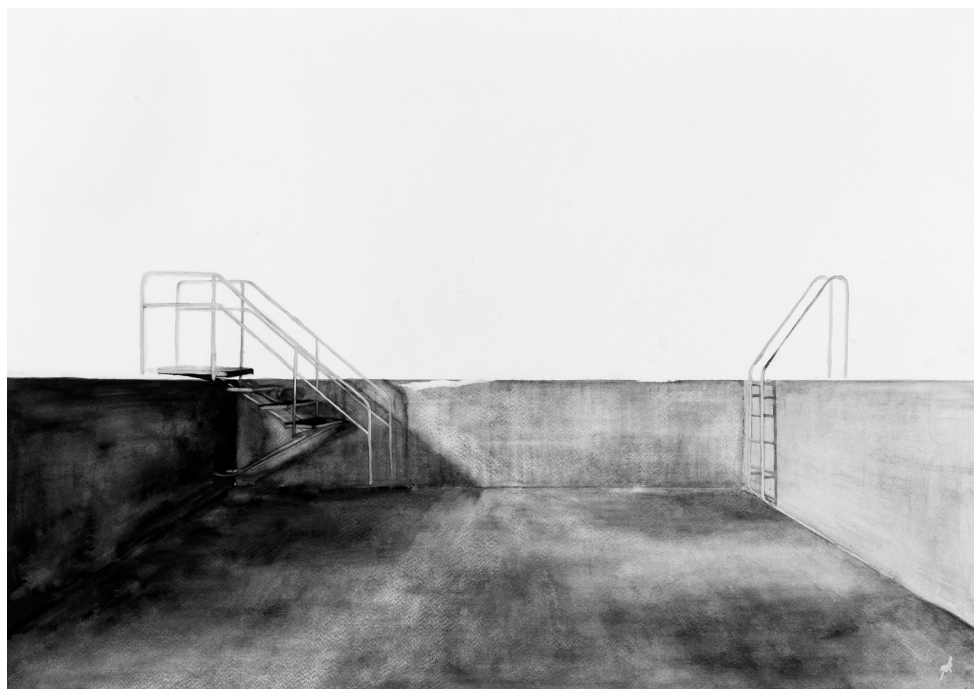
E recenzió elején, röviden bemutatva Magyar Zoltán könyvekben manifesztálódott munkásságát, szemléltettem, hogy mekkora asztalra lenne szükség ahhoz, hogy megmutatkozzék, „mit tett le eddig az asztalra”, a nemzet asztalára. Most megjelent hiedelemmonda-katalógusa tudományágának tényleg szellemi katedrális.

De nézzük ezt munkássága egészét tekintve, úgy még kiemelkedőbb! És nézzék és lássák ezt a magyar kultúrpolitika vezetői is! Lássák, hogy a magyar néprajztudomány legnagyobb alakjai közt van Magyar Zoltán.

Bekövetkezik nemsokára, hogy a nemzeti ünnepen elhangozván neve, elindul a Díj átvételére! Isten éltesse addig is!

Gál Péter József

© Cergye Krisztián

GÁL PÉTER JÓZSEF (1959) művelődésszervező. Legutóbbi kötete: *Szentlélek és turul*. Kinyilatkoztatás és mítosz a magyar néphagyományban (Kairosz, 2020).